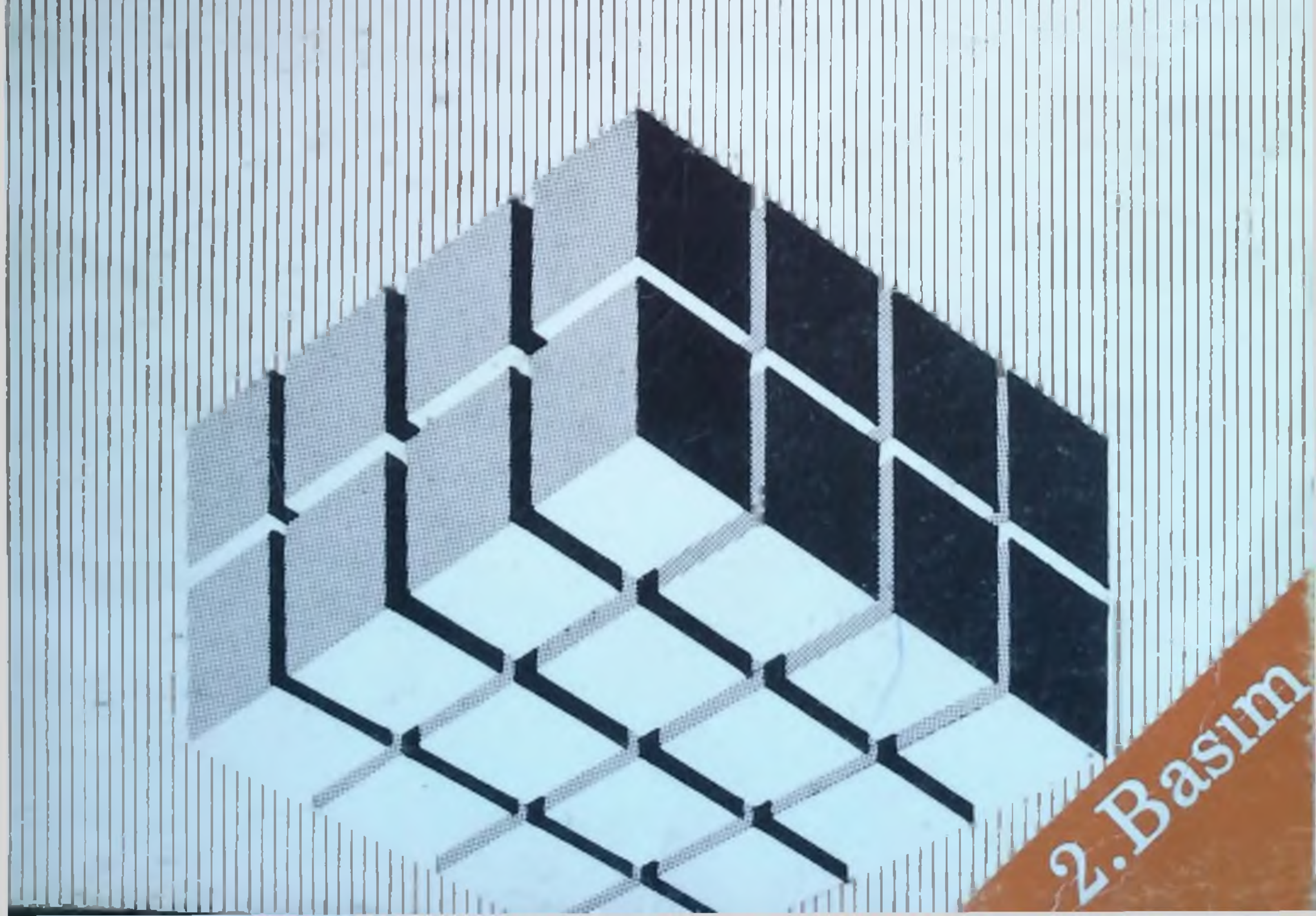
BİLİM VE SANAT

felsefe nedir?

galina kirilenko, lydia korshunova
çeviri: gül aysu

2. Basım

FELSEFE NEDİR?

BİLSAN A.Ş.
BİLİM VE SANAT KİTAPLARI

Toplumsal bilimler kitapları dizisi: 3
Birinci basım: Mayıs 1987
İkinci basım: Kasım 1987
17 . 04 . 04

What Is Philosophy adıyla Progress Publishers tarafından 1985 yılında yayınlanmış olan ingilizce basımından 1987 yılında türkçeye aktarılmıştır. Kitabın aslı rusça olarak yine 1985 yılında yayınlanmıştır. İngilizce çevirisi Lilia Nakhapetyan'a aittir.
Bu kitabın içinde yeraldığı dizi, F.M.Volkov yönetiminde Ye.F. Gubsky, F.M.Burlatsky, V.V.Prapivin, Yu. N.Popov, V.V.Sobolev, F.N. Yurlov, V.D.Zotov'un oluşturduğu bir kurulca yayına hazırlanmıştır.

Dizgi, Baskı: Eskin Matbaası, Cilt: Gürkan Mücellithanesi
BİLSAN Asmalıçeşme Sokak, 14/2, Binbirdirek/İstanbul

FELSEFE NEDİR?

GALINA KIRILENKO
LYDIA KORSHUNOVA

Çeviri:
Gül Aysu

BİLİM VE SANAT

İÇİNDEKİLER

I. FELSEFİ DÜŞÜNCENİN KAYNAKLARI

Uyanan Düşünce 9
Kaostan Uyuma 14
«Yunan Mucizesi» 18
Sokrates Neden Öldürüldü 21
Bilimin Beşiği 24
Hiç Yaşlanmayan Bir Bilim 29
Bilimadamı mı Yoksa Akıllı Bir İnsan mı? 31

II. FELSEFENİN TEMEL SORUNU

Nereden Başlamalı? 36
İdealizm ve İdealler 45
Bir Materyalist Gözünden Dünya 48
Yüce Saatçi ve Bir Büyük Saat 51
Üçüncü Bir Felsefi Yaklaşım Olanaklı mıdır? 54
Kötümser Bir Bakış Açısı 57
İyimserliğin Kökleri 59
Hamlet mi Faust mu? 62
Çalgısı Olmayan Bir Müzisyen ve Bir Çılgın Piyano ... 66
Çelişkilerin Kökleri 70
Yeryüzü Fırtınalarının «Göksel» Yansısı 77

III. DÜNYANIN EVRİMİNE İLİŞKİN İKİ GÖRÜŞ

Diyalektik Nedir? 84
Herşey Değişikliğe Uğruyor 86
Metafizik Nedir? 92
Üç Büyük Buluş 94
Evrimin İşleyişi Nasıldır? 98
Hareketin Bir Başlangıcı Var mıdır? 102
Diyalektik ve Eklektik 106
Olumsuzlamanın Olumsuzlanması 110
Daire mi, Düz Çizgi mi, Yoksa Bir Sarmal mı? 112
Yöntembilim: Bilimin Ruhu 117
Devrimin Cebiri: Diyalektik 122

IV. İNSAN DÜNYAYI NASIL TANIDI

Bilgiye İki Yaklaşım Yolu 125
Bilmek Bir Davranıştır 133

Tabula Rasa ve Doğuştan Gelen Fikirler Kuramları ... 136
İnsan Hangisine İnanacak: Duyumlara mı Akla mı? ... 139
Duyumlar Dünyaya Açılan Penceredir 140
Duyulardan Akla 146
Fikirler Nasıl Oluşur? 148
Bilgi Edinme ve Yaratıcılık 152
Yaratıcılık Bir Sorunu Ortaya Koymakla Başlar 154
Yeniyi Arayış 158
«İlham» ve Sırları 160
Tasarlamak Dönüşüme Uğratmaktır 162
Alışılmışın İçinde Alışılmamış Şeyler 165
Doğruyu Ararken 167
Doğruyu Arayanlar Yanıltılabilirler 170
V. FELSEFE VE TOPLUMSAL YAŞAM 176
SÖZLÜK 187

I. FELSEFİ DÜŞÜNCENİN KAYNAKLARI

Öngörülebilecek gelecekte dünyanın nasıl olacağı, bilimsel çalışmadan, politik savaşımdan ya da devrimci hareketten ne kadar uzak olursa olsun herkesi ilgilendiren bir sorun. İnsanı neler bekliyor? Savaş felâketi mi, yoksa barış içinde bir yaşam mı? Dünya nasıl bir yer olacak? Doğa varlığını sürdürebilecek mi, yoksa bilimsel ve teknik ilerleme sonucunda yok mu olacak? Baskı ve toplumsal adaletsizlik yeryüzünden silinecek mi, yoksa sonsuza kadar mı sürecek? Bunlar yeryüzünde yaşayan her insanın karşılaştığı *genel* sorular. Bu sorulara doğru yanıtlar verebilmesi için kişinin felsefe bilgisine sahip olması gerek.

«Felsefe» sözcüğü iki Yunanca sözcükten oluşmuş:

Filos-sevgi ve sofia-akıl. Yani akıl sevgisi anlamına geliyor.

Bizi çevreleyen dünya sınırsız. İnsan onun bilmecelerini ancak yavaş yavaş, adım adım çözmeye çalışabilir; ama yine de dünyayı hiçbir zaman tam olarak kavrayamayacaktır. Felsefe insanın, sonsuz olanı, herşeyin «köklerini ve nedenlerini» kavrama ve elde ettiği herşeyi sorgulama yolunda sürekli bir arayış içinde olma çabasını içerir. Antik çağın büyük düşünürü Platon, felsefenin kaynağının hayret, şaşkınlık olduğunu söylemişti.

Antik çağın uzak geçmişinde felsefe ve amacına ilişkin çok çeşitli görüşler ortaya çıkmıştı. Büyük düşünür Aristotales felsefe dışında tüm bilimlerin belirli bir amaç güttüğüne «yalnızca felsefenin özgür olduğu»na çünkü «yalnızca bu bilimin kendisi için var olduğu»na inanıyordu. (1). Ancak ünlü düşünür ve hatip Çiçero açıkça tersini savunuyordu: «Sana sığınıyor, senden yardım istiyoruz. Ey felsefe, yaşamın kutup yıldızı, sen olmadan ne biz varolabiliriz ne de insan yaşamı!» (2). Kimileri felsefenin dinin ayrılmaz bir parçası olduğuna, dinsel doğmanın daha iyi kavranılmasına yardımcı olduğuna inanıyor, kimileri ise felsefenin kuşkuya ve akla dayandığı ve bu nedenle dinle bağdaşmadığı görüşünü savunuyordu.

Modern düşünürler arasında felsefenin özü ve amacına ilişkin görüş ayrılıkları da çok. Bunlardan bazıları felsefenin bilim üzerine bir öğreti olduğunu ileri sürerken, bazıları onu sanata benzetiyor, başka-

---

(1) **Aristotales'in Metafiziği,** Indiana Universty Press, Bloomington ve Londra, 1966, s. 15.

(2) Çiçeronis, **Tusculanae Disputationes, V. 2, 5.**

ları ise, örneğin Fransız yazarı ve düşünürü Albert Camus, tek ciddi felsefe sorununun intihar sorunu olduğunu savunuyor. Bir başka düşünür grubu da «felsefe» sözcüğünün terk edilmesini önermekte.

Böylesi çeşitli görüşler arasında kişinin yolunu bulabilmesi için felsefenin kökenine dönmesi gerek. Felsefe nerede ve ne zaman ortaya çıktı? Felsefi düşünce neden bazı toplumlarda daha hızlı, bazılarında yavaş gelişti. Tüm insanlar felsefenin mantığını kavrama yetisine sahip midir? Bu kitapta bu tür sorunları tartışacağız.

Uyanan Düşünce

Açık ki, varoluşun genel sorunları üzerine düşünülebilmesi için kişinin dünya üzerine bilgi sahibi olması gerekir. Düşünceyi besleyecek olan budur. Çağlar hatta binyıllar boyu insanoğlunun «belleği», güneş tutulması, nehir taşkınları gibi doğa olaylarının nedenlerine ilişkin birbirinden kopuk izlenimleri depolamış, yaşamın ve onun doğal sona erişinin görünürdeki belirtilerinin ardındaki nedenler üzerine, insan gövdesinin yapısı vb. üzerine tahminleri biriktirmiştir.

Ne var ki, eski çağların insanı uzun bir süre bu birbirinden kopuk olguları genelleyebilme yeteneğinden yoksun kaldı. Aklı nesneler üzerine genel kavramlar oluşturabilecek kadar gelişmemişti ve kendisini belirli fenomenlerden soyutlayamıyordu. Örneğin, «iyi»nin bir *soyutlama* olduğunu biliyoruz. Başka bir deyişle «iyi» belirli özgül durumlarda yardım sever, sevecen davranışlar gösterdiğine tanık olduğumuz birçok iyi insanla karşılaşmamız sonucunda oluşan genel bir düşüncedir. Bu düşünceyi oluştururken ken-

dimizi bu kavramın öze ilişkin olmayan yanlarından soyutluyor, ana, temel yanları üzerinde yoğunlaşıyoruz. Gerçekte iyi, tıpkı kötü gibi, somut bir varlık ya da nesne olarak varolan bir şey değildir. Her ikisi de belirli insanların ve davranışlarının özelliklerinden, yanlarından ibarettir. Oysa eski insanlar soyutlamalara, somut olarak varolan nesneler gözüyle bakıyorlar, kendilerini bu soyutlamaların somut görünüş biçimlerinden ayrı düşünemiyorlardı. İşte bu nedenle eski Yunan mitolojisinin Pandora'nın kutusuna ilişkin öyküsünde kötü, somut bir nesne olarak görünür. İnsana ilişkin tüm kötülükler, Epimetheus'un evinde, bir kutunun içinde gizlidir. Epimetheus'un karısı Pandora merakını yenemeyerek kutuyu açınca tüm kötülükler kutudan dışarı uğrar ve insanlar arasına kötülük işte böyle karışır.

Dünyanın tüm halkları gelişmelerinin belirli bir aşamasında bu özelliği paylaşmışlar, hepsi de genel olanı somut, gözle görülebilir bir imge aracılığıyla algılayabilmişlerdir. Örneğin Afrika halklarından Ashantilerin peri masalında aynı şekilde, aklın böyle somut bir şey olarak algılandığını görürüz. Masala göre örümcek Anansi yeryüzünde gezinip duruyor, akıl tanelerini toplayıp bir çömlek içine biriktiriyordu. Çömlek dolduğu zaman Anansi tam onu bir ağaç kovuğuna saklayacaktı ki, oğluna kızıp çömleği yere fırlattı. Çömlek kırılmış, akıl taneleri ağacın dibine, yere saçılmıştı. O sırada elini çabuk tutanlar taneleri topladı, beceremeyenler ise akıldan nasibini alamayıp aptal kaldı.

Uzun bir süre insan dilinde nesnelerin kimi özelliklerini, insanın çevresinde kimi olup bitenleri belirleyen sözcükler yoktu. En eski Doğu dillerinden Sü-

mercede sözgelimi, «öldürmek» anlamına gelen sözcük yoktu. Sümerler bir insanın öldürülmesinden sözetmek istediklerinde «kafaya sopayla vurmak» anlamında bir sözcük kullanıyorlardı.

Genelleme yapabilme yeteneğine sahip olmak için zorunlu olanlar raslantısal olanın, nedenle sonucun birbirinden nasıl ayırdedilebileceğini bilmek gerek. Bu yetenek birden bire ortaya çıkmamıştır. İlkel insan nesneler ve olaylar arasında dışsal bir benzerlik olduğunun farkına varınca bunlar arasında kopmaz bir bağlantı olduğu sonucuna vardı. Örneğin Güney Amerika'nın Orinoco vadisinde yaşayan bir kızılderili kabilesi tohum ekme işini yalnızca kadınların üstlenmesi gerektiğine inanırdı. Çünkü onlara göre, madem ki doğurma yeteneğine sahip olan kadındı, o halde tohumlar ancak kadın eliyle ekilirse toprak iyi ürün verirdi. Bugün bile Uganda'da kısır kadının, kocasının tarlasını ve bahçesini de kendisi gibi kısır, çorak bırakacağına inanılır.

Eski çağlarda insan kendisini doğadan ayrı düşünemezdi. Doğada herşeyin kendisi gibi canlı olduğuna inanırdı. Suyun, ateşin, havanın, toprağın da ruhu vardı. Bu tür «kişileştirme»lerin kalıntıları, sözgelimi bugün bazı Ugandalı kabileler arasında varlığını sürdürmektedir. İnsanın içinde yaşadığı dünya, onlara inananlar için son derece somut, gerçek olan ve Juok denen ruhlarla doludur. Ölünce insan da bir Juok'a dönüşür; kabilesinin reisine destek olur, kabile üyelerine yardım eder ya da cezalandırır.

Bu şekilde doğa evreni ile insan evreni, nesneler dünyası ile ruhlar dünyası ilkel insan bilincinde içiçe geçmişti. İnsan doğa güçlerine canlı varlıklarmış

gibi davranır, fırtına çıktığında, dolu yağdığında ya da kuraklık olduğunda bu doğa güçlerine kızar, bol ürün aldığı zaman toprağa, nicedir beklediği yağmur yağdığı zaman gökyüzüne teşekkür ederdi.

Kısaca ilkel insanın bilincini belirleyen, soyut düşünceler geliştirebilme, öze ilişkin olanla olmayanı birbirinden ayırdedebilme yeteneğinden yoksun olması ve duyguların akla üstün gelmesidir. Çağımızın en büyük düşünür ve şairi Rabindranat Tagor şiirlerinden birinde ilkel insan aklının çok güzel bir tanımını yapar:

Şaşkın akıl, bir yolunu arar durur
Görebilmek için tarihte yerini
Başıboş yürür, odalardan açık havaya
Ve oradan uzak kırlara
Ve balta girmemiş ormanlara
Ayağını vurur yere, tozu dumana katar, ulur
Ve başını ağaçlara vurur
Bir ışık gördü mü atlar üzerine
Ve yakalamak için dört döner
Ve bir bebek gibi düşer
Çimenlerin üzerine,
Ve bilmez nerededir düşler,
Yaşam nerede. (3)

İlkel bilinç ile modern insanın düşünce ve duyguları arasındaki köklü ayırımın bilincinde olan bazı düşünürler felsefenin kendi kendine, insan bilincinin doğal gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkamayacağı sonucuna vardılar. Felsefe onlar için yüce, tanrısal bir güç tarafından, «seçilmiş» halklara, özellikle de Batı Avrupa halklarına ihsan edilmiş özel bir ar-

---

(3) Rabindranat Tagor, **Lirikler**, Moskova, 1967, s. 71, (Rusça).

mağandı. 19. yüzyıl İngiliz düşünür ve toplumbilimcisi Herbert Spencer'e göre bir zenci doğası gereği soyut düşünme yeteneğinden yoksundu. O yalnızca somut imgelerle düşünür ve duyguları aklına egemendir. Karmaşık felsefi düşünceleri de kavrayamaz (4).

20. yüzyılda bir başka görüş yaygınlık kazandı. Bu görüşün yandaşlarına göre insan bilgi arayışı içinde doğa ve diğer insanlarla olan birliğini yitirmiştir. Yalnızca Doğulu halklar kendilerine özgü, doğuştan getirdikleri özellikleri nedeniyle bu ilkel «bütünselliği» koruyabilmişlerdir. Soyut, akla uygun düşünme ve felsefe yapma yeteneğinden yoksun olma bu nedenle kötü bir şey değil, bir nimettir. «Siyahlara duygu bağışlanmıştır,» diyor Senegalli şair, düşünür ve devlet adamı Sèdar Senghor, «Yunanlılara ise akıl.» (5). Afrikalının düşünce biçimi düşgücüyle dolu ve şiirseldir. «Afrikalıya özgü kişilik» kavramının yandaşlarının vardığı sonuçlar, Afrikalıların kendi bilim ve felsefelerini geliştirme yeteneğinden yoksun oldukları yolundaki ırkçı savlarla aynı kapıya çıkar.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, güncel sorunlardan çok uzak —görünen felsefenin önkoşullarına ilişkin düşünceler bile ideolojik savaşın alanına girmektedir.

İlkel insanın özgül bir düşünce biçimine, bilinç yapısına sahip olmasının nedenlerine bir göz atalım. Bu nedenleri onun pratik etkinlik koşullarında, yani çalışma koşullarında, günlük yaşamında ve öteki insanlarla iletişiminde aramamız gerek. İstisnasız tüm

---

(4) Eşitsizlik ve toplumsal baskıyı aklayan bu görüşü yaşam çoktan çürüttü. Sovyetler Birliği'nde okuyan birçok Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden gelen gençler felsefe dahil her alanda başarı gösteriyorlar.

(5) L. S. Senghor, **Negritude et Humanisme**, Paris, 1964, s. 24.

halklar ilkel çalışma araçlarının kullanıldığı bir aşamadan geçmişlerdir. Yiyecek elde etmek için insan saatlerce çok yorucu bir çaba harcamak zorundaydı ve tümüyle doğaya, onun «kapris»lerine bağımlıydı. Bu nedenle ilkel düşüncenin ayrılmaz bir parçası olan düşgücünün ürünü ruhların «pratik» bir değeri vardı. Onlardan yararlı şeyler yapmaları istenirdi. Bu nedenle ilkel insanın düşgücünde ormanlar, kırlar, nehirler; Yunanistan'da su perileri, Rusya'da deniz kızları, kötülük cinleri ve iyi yürekli orman perileri, Afrika'da da Juoklarla doluydu.

Demek ki «ilkel düşünce»yi doğuran insanın doğa güçleri karşısındaki çaresizliği, bilgi, beceri ve deneyden yoksunluğuydu. «İlkel düşünce»yi bugün olduğu gibi korumaya çalışmak kültürel gelişmeyi ve genelde ilerleme sürecini sekteye uğratmak demektir.

Kaostan Uyuma

İnsanın çalışma etkinlikleri sürecinde iş araçları yavaş yavaş gelişti ve deney ile bilgi birikimi oluştu. Balta, çapa ve mızrak daha hafif, daha keskin ve daha sağlam oldu. Çünkü artık taştan değil, madenden yapılıyorlardı. İnsan birçok hastalığı iyileştirmeyi öğrendi, bitkilerin yararlı özelliklerini keşfetti. Kuşların, hayvanların, böceklerin ve bitkilerin davranışlarını gözlemleyerek hava tahminleri yapabiliyordu. Artık doğa ile savaşında tümüyle çaresiz değildi. Çünkü ateş yakmayı öğrenmiş, tekerleği keşfetmiş, kimi haycanları evcilleştirmiş ve tarım bitkileri yetiştirme konusunda bilgi edinmişti. Buna paralel olarak dünyaya ilişkin düşünceleri de değişiyordu. Gerçi hâlâ somut imgelerle düşünüyordu ama insan artık dünyanın ve tüm canlıların meydana gelişini belirli bir mantık

çerçevesinde açıklayan, kendi içinde uyumlu bir imgeler sistemi yaratmıştı. Yaşam ve ölüm üzerine, görev, mutluluk ve sorumluluk üzerine kafa yoruyordu. Başka bir deyişle onlara yine imgesel biçimler vermekle beraber artık *genel* sorunlar koyuyordu önüne. Nesnelerin düzenini ve dünyada gözlemlediği dengeyi anlamaya ve açıklamaya çalışıyordu.

Eski insanın düşüncelerindeki bu değişiklik en güzel Yunan mitolojisinde izlenir. Tarihinin erken, arkaik döneminde eski Yunanlı dünyayı kaotik, düzenden tümüyle yoksun bir şey olarak algılıyordu. Ama Yunan toplumu geliştikçe dünyanın mitlerdeki görünümü belirli bir düzeni sergiler oldu: Kaosa karşıt olarak, her türden canavarlara, Kiklops'lara ve devlere karşı sürekli savaşım halinde olan Olimposlu Tanrılar vardı. Savaşımdan zaferle çıktıkları zaman Tanrılar düzeni, uyumu ve dengeyi sağlıyorlardı. Bu savaşımlarında onlara «kahraman»lar, yani olağanüstü bir güç ve sezgiyle donatılmış ölümlüler yardımcı oluyordu.

Eski Yunanlı, uyumlu bir Tanrılar hiyerarşisi yaratmıştı. Tanrıların her biri, belirli bir insan etkinliğini simgeliyordu. Pan sürüleri koruyor, Hermes ticareti denetliyordu. Demeter bereket ve tarım tanrıçasıydı, Hera evlileri gözetiyordu, vb. Tanrılar şimdi daha yumuşaktı, çünkü doğa artık insan için yenilmez olmaktan çıkmıştı. Eskiden uğursuzluk habercisi olan Femida bile şimdi yasa ve düzen tanrıçası olmuştu.

İlk başta düşsel olan ve yalnızca insanın düşgücünde varolan doğadaki kaosun bu şekilde yenilgiye uğratılması tüm halklara özgü bir olaydır. Dünyanın yaratılışına ilişkin mitler ilk baştaki kaosa bir düzen getirilişini yansıtır. Örneğin Kuzey Kamerunlu bir halk olan Falilerin bazı mitleri kaplumbağa ile

kurbağanın yeryüzünü meydana getiren parçaları yaratmak için kara ile suyu paylaşmalarını anlatır. Daha sonra Tho-Dino hayvanlar arasında dişilerle erkekleri birbirinden ayırmış, vahşi hayvanlar kalabalığından evcil hayvanları seçmiş ve çalışmaya ilişkin tüm görevleri erkeklerle kadınlar arasında paylaştırmış.

Bugünkü Meksika topraklarında yaşamış olan Amerikalı kızılderililerin efsanelerinde kaosa karşı savaşım yine aynı düşsellikle anlatılır: Büyük Tanrı'nın oğulları arasındaki bir anlaşmazlık yüzünden evren ardarda dört kez bozulup yaratılmış, ancak beşincisinde yeryüzünde düzen kurulabilmiş. Görüyoruz ki, eski insanın kafasında yasa düşüncesi de bir mit biçiminde oluşmuş.

Yavaş yavaş doğa güçlerinin, tek tek nesnelerde cisimleştirilemeyen çok genel imgeleri oluşmaya başladı. Afrikalı halklar da böylesi genelleştirilmiş imgeler yaratmışlardı. Örneğin Liberya'da yaşayan kabileler somut bir biçimi olmayan bir tür yaratıcı güç niteliğindeki Nionsva kavramını ürettiler. Amerikalı kızılderililerin Büyük Tanrı'sı Ometeotl da genel bir kavramdı. Dört doğa öğesini simgeleyen dört oğlu da öylesine genelleştirilmişti ki, rahatlıkla felsefi kuramların üretilmesinde kullanılabilirdi.

Birçok fenomeni mitolojik imgelere başvurmaksızın, hatta kimi zaman onlarla çelişkiye düşen biçimlerde açıklayan atasözleri ve deyimler, giderek birikmekte olan bilgi ve deneyimi yansıtıyordu. Bunlardan bazıları belirli fenomenler arasında nedensel ilişkiyi açıklıyordu. Afrikalı Bechua kabilesi örneğin, «bir olay bir başka olayın çocuğudur,» der. Nepal'de «Ölümsüzlüğe ulaşmış bir tek adam göster bana,» diyerek günümüzün felsefi sorunları arasında yeralan

bir soruna parmak basarlar. Bazı atasözü ve deyimler toplumsal eşitsizliği dile getirir. Burundilerin bir atasözü şöyledir: «Kralın köpeğini gördüğümde ilk selâm verecek olan benim.» Diğerleri kollektivizmin yararlarını vurgular: «Tek bir adamın aklı delik bir kese gibidir.»

Düşüncenin olgunlaşmasının bir başka önemli işareti de mitlerin gerçekliğini sorgulayan özgür düşünceli insanların ortaya çıkmasıydı. Örneğin eski Mısır'da, dört bin yıl önce yazılmış «Arpçının Şarkısı» öteki dünyanın varlığından duyulan kuşkuyu dile getirir.

Yönetenler piramitlerde yatar
Soylular ve rahipler lahitlerde.
Ama varolan yalnız onların mumyaları! İyi ama,
Kendilerine ne oldu? (6)

Amerikalı kızılderililerin ataları mitlerin, kökleri çağlar ötesine dayanan mantığını sorgulamışlar:

Sen ki Tanrısın,
Orada karar verdiğin nedir?
Burada, yeryüzünde yaşayan bizlere gelince
Tembellik mi çöküyor üstüne her nasılsa?
Ululuğunu ve görkemini
Bizden saklamak zorunda mısın?
Burada, bu dünyada yaşayan bizler için
Neye karar vereceksin? (7)

Bütün bunlar tüm halkların felsefi düşüncenin tohumlarına sahip olduğunu ve felsefenin oluşumunun önkoşullarının tüm ülkelerde, tüm uluslarda varolduğunu gösteriyor. Marx şöyle yazmıştı: «Zekâya dayalı düşüncenin [mantıken] her zaman aynı olması ge-

---

(6) **Faraoh Khufu ve Büyücüler**, Moskova, 1958, s. 222-24. (Rusça).
(7) **Eski Dünyanın Mitolojileri**, Quadrangle Books, Inc., Chicago, 1961, s. 466.

rek; [bu tür düşünce], düşünceyi gerçekleştiren organın gelişimi de dahil, gelişim derecesine göre ancak giderek [zaman içinde] bir farklılık gösterebilir.» (8).

Ancak tüm felsefe tomurcukları bütünsel felsefi öğretilere dönüşmemiştir. Bunun nedeni şu ya da bu halkın «düşünce biçiminin özellikleri» değil, onların emek etkinliklerinin koşulları ve politik yaşamlarının özgül özellikleridir. İlk felsefi örneklerin 2500 yıl öncе eski Hindistan, Çin ve Yunanistan'da aynı zamanlarda ortaya çıkmasının temel nedeni sosyo- ekonomik koşullardı. Birçok bilimadamı felsefenin Aztekler ülkesinde de gelişmeye başladığını ancak Amerika'nın Avrupalılar tarafından istilasıyla bu gelişmenin durdurulduğunu öne sürer. O halde neden felsefe, herkesin görüş birliği ile Avrupa felsefesinin sonraki ilerleyişinin kaynağı olarak kabul ettiği Yunanistan'da gelişti?

«Yunan Mucizesi»

Bazı bilimadamlarına göre Yunanlıları derinlemesine düşünmeye yetenekli kılan, çok çeşitlilik gösteren coğrafi yapı ile yumuşak iklimin olağanüstü bileşimiydi.

Doğal etmenler elbette «Yunan Mucizesi»nin doğuşunda belirli bir rol oynamıştır, ama burada ileri sürüldüğü biçimde değil.

Yunanistan'da çok çeşitli coğrafi yapı, su yollarının varlığı ve maden yataklarının zenginliği üretimde hızlı bir atılımı kolaylaştırmıştı. Felsefenin biçimlenmeye başladığı İsa'dan önceki bin yıla, ondan ön-

---

(8) «Marx'tan Ludwing Kugelmann'a, 11 Temmuz 1968», Marx/Engels **Seçme Yazışmalar**, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 197.

ceki Bronz Çağı'ndan farklı olarak Demir Çağı diyoruz. Demir ve bakır filizi çıkarılmaya başlanmış ve maden eritmenin çeşitli yöntemleri keşfedilmişti. Hasat çoğalmış, el sanatları gelişmişti. İnsan, ellerini, onu el değmemiş doğadan ayıran ve ona karşı koruyan, deyim yerindeyse «ikinci bir doğa»yı, kentlerin sıcak evlerin, rahat giysilerin ve bereketli tarlaların dünyasını yaratmak için kullanıyordu artık.

Doğa insandan koparken giderek insanın bilincindeki somut özelliklerini yitirdi ve daha «genelleştirilmiş» bir biçim aldı.

Sonuç olarak insan doğaya, insanın dünyasından ayrı olarak varolan tek bir bütün gözüyle bakmaya başladı. Doğadan bağımsızlaşması onu düşüncesinde de ayrı bir yere koymasını sağladı. İnsan artık kendini doğayla özdeşleştirmiyor, tersine kendisini onun bir parçası kılan ama aynı zamanda ondan ayıran nedenleri düşünmeye başlıyordu.

Ticaretin yaygınlaşmasının ve madeni para basımının da felsefi düşüncenin gelişiminde büyük bir etkisi oldu. Bütün ürünler altınla değiştirilmeye başlandı. Eski Yunanlı, çok sayıda ayrı ayrı nesnenin ardında tek bir bütün görme ve değişim (değiş - tokuş) süresince yeni, genel bir özellik kazanıp mala dönüşen nesnelerden kendini soyutlama alışkanlığını geliştirdi.

Madeni paranın ortaya çıkışı, matematik bilgisinin ilerlemesine katkıda bulundu. İnsan hesap işine girince kendini nesnelerin görünüşlerinden, renklerinden, boyutlarından ve kullanım amaçlarından soyutlar: O anda yalnızca işin niceliksel yanıyla ilgilidir. Bu nedenle her rakam bir soyutlamadır. Matematiğin gelişimiyle ortaya çıkan soyutlamalarla akıl yürütmek, felsefenin önemli bir önkoşuludur. Çünkü her felsefi kategori de bir soyutlamadır.

Doğuda, -Mısır, Asur, Babil ve Fenike- gerek aritmetik gerekse astronomi bilgisi ileriydi; çünkü arazi ölçümleri için, Nil'in sularının yükselme ve alçalma zamanlarını ve güneş tutulmalarını hesaplamak için bu bilgiler gerekliydi. Ancak bu bilgileri rahipler gizli tutuyorlardı. Hatta bilimin salt onların kastlarının tekelindeki bir ayrıcalık olması için özel, gizli bir yazı bile icat etmişlerdi.

Yunan bilgeleri, bilgilerinin büyük bir çoğunluğunu Doğu'dan aldılar. Yunan düşünürlerinin ilk öncülerinin -Thales, Anaksimander ve Anaksimenes- Küçük Asya kıyılarındaki, Yunan ülkesinin en uç noktasında yeralan İyonya'dan gelmeleri bir rastlantı değil. Ancak Yunanistan'da bilgi rahiplerin tekelindeki bir ayrıcalık değildi. Üstelik burada kast, Doğu'da olduğu gibi kesin sınırlarla ayrılmış, yalıtlanmış bir grup da değildi. Ayrıca Yunanistan'da bilimsel bilgi, geliştirilip yaygınlaştırılması yasak olan «Tanrı'nın bir armağanı» olarak görülmüyordu. Bu nedenle bilimsel bilgi alanı giderek genişledi ve yöntemleri gelişti. Yunan düşünürleri tek tek fenomenleri bilimsel terimlerle açıklama çabalarından, varolan herşeyin «temelleri»nin ve «nedenleri»nin yorumuna geçtiler.

Şurası kesin ki, Eski Yunanlının düşünsel yeteneği, varolmanın genel sorunlarını derinlemesine irdeleyecek kadar gelişkindi. Ancak düşünme etkinliğini gerçekleştirebilmek için kişinin boş zamanı olması gerek. Boş zamanın nasıl ortaya çıktığını ve kimlerin bu yararlanabildiğini anlamaz için de üretim gibi «saf düşünce» alanından çok uzak gibi görünen başka şeylere göz atmamız gerek.

Üretimdeki hızlı ilerleme ve toplumsal zenginliklerin çoğalması toplumun bir kesimine tarlada ya da

atelyede ya da fiziksel güç gerektiren herhangi bir işte çalışma zorunluluğundan kurtulma olanağını sağlamıştı. Beyin çalışması, fiziksel emekten ayrıldı. Eski insanlar, bazı insanların çalışmaya, bazılarının ise düşünmeye yargılı olduğuna inanıyorlardı. Doğal olarak düşünme olanağına köle, otlak, bağ vb. sahipleri, yani zenginler sahip oldu. Genel olarak ilk Yunan düşünürleri zengin ve soylu ailelerden geliyordu. Herakleitos, Ampedokles, Demokretios, Platon ve diğer bazı Yunan düşünürleri hep soyluydu.

Kısacası felsefenin ortaya çıkması ve gelişmesi ancak bir bölüm insanın kan kusturucu köle emeğinin diğerlerine düşüncelere dalma fırsatını tanıdığı bir toplumda, yani sınıflara bölünmüş bir toplumda mümkündü. Bilim, felsefe ve sanat, ondan sonra gelecek yüzyıllar boyu, seçkin bir azınlığın ayrıcalığı oldu.

Felsefe, ezen ve ezilenler arasında olduğu kadar, sınıflar içindeki çeşitli gruplar, örneğin toprak sahipleri ve tüccarlar arasında bitmeyen bir savaşımın sürregittiği sınıflı toplumun bir ürünüdür. Bu savaşım eski Yunanistan'da yaşamın her alanına damgasını vurmuş ve felsefenin gelişmesini de etkilemiştir.

Sokrates Neden Öldürüldü?

Ticaret ilerlemesi tüccarların serpilip gelişmesine yolaçtı. Bunların babadan oğula geçen toprak sahibi soyluluğa karşı kazandığı zafer kralların alaşağı edilmesi ve Yunan «polis»leri ya da kent- devletlerinde [siteler] demokratik yönetimin kurulmasıyla sonuçlandı. Kölelere demokratik yönetimde de hiçbir hak tanınmamıştı. Köle sahiplerinin demokrasisi politik savaşımları hızlandırdı. Cumhuriyet yurttaşlarına tanınan bazı haklar onların görüşlerini ve kuşkularını dile

getirmelerine, tartışmalara katılmalarına olanak sağlamıştı. Tartışmalar düşüncelerin yasalarına mantık tık ve retoriğe (güzel konuşma ve yazma sanatı - ç.n.) karşı ilgi uyandırdı. Bunlar hakkında bilgi sahibi olmak kişinin politik karşıtlarına üstünlük sağlama olanağını veriyordu.

Marx'ın deyişiyle, «felsefi araştırmanın ilk koşulu yürekli, özgür bir kafadır.» (9). Demokrasinin kuruluşunun bir sonucu olarak Yunanistan'ın politik yaşamında ortaya çıkan özgül özellikler felsefenin gelişmesinin önkoşullarından biriydi.

Tüm küçük sitelerin, büyük ölçüde Tanrıların gücüne, gelenek ve göreneklere dayanan kendi yasaları vardı. Düşünürler, sözgelimi, bu yasaları neye dayandığı gibi konularla yakından ilgiliydiler: Bu yasalar, adalet sevgisine mi dayanıyordu, yoksa, Tanrıların intikamından duyulan korkuya mı? Bu yasalar erdemlerle bağdaşıyor muydu? İnsan neydi? vb. Düşünürler tüm insanlar için geçerli olan insan erdemlerine uygun düşecek bir yasa arayışı içindeydiler. Sokrates insanın yalnızca kendi sitesinin değil, tüm insan topluluğunun üyesi olduğunu, yalnızca Atina ya da Sparta'nın değil, tüm evrenin yurttaşı olduğunu ileri sürüyordu. O, insan aklını göreneklerin ve Tanrı korkusunun üstünde tutuyordu. Doğa gibi toplum da genel yasalar tarafından yönetiliyordu ve kişi yalnıca kendi devletindeki davranış kurallarını değil, onu çevreleyen dünya ile bağlantısının evrensel yasalarını da kavramaya çalışırsa insan sayılabilirdi ancak.

---

(9) Karl Marx, «Epikür Felsefesi Üzerine Defterler», Karl Marx, Frederick Engels, **Toplu Yapıtlar**, Cilt I, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 469.

Sokrates'in politik görüşlerini Tanrıların isteklerine değil aklın verilerine dayandırma çabası, felsefesinin köle sahiplerinden gelen eleştirilere hedef olmasına yolaçtı ve düşünür bir çömlek baldıran içerek intihar etmek zorunda bırakıldı. Egemen sınıfın temsilcileri ta o zaman aklın ve eleştirel düşüncenin kendilerine çevrili çok güçlü bir silah olabileceğini anlamışlardı.

Sokrates'in ölümü, dünyaya karşı yeni bir tavrın doğuşuydu aym zamanda. Bu yeni tavır kadere olan kör bir inanca ve Tanrıların intikamından korkuya değil bilgiye dayanıyordu. İlk bakışta politik olaylar ve altüst oluşlardan çok uzak görünen felsefe, ta başından beri sınıf savaşımıyla yakından bağlantılıydı. Çelişkilerin savaşımı içinde dünyaya karşı yeni bir tavır doğuyor ve gelişimi için gerekli koşullar Doğu'ya oranla Yunanistan'da çok daha elverişli olsa da bu tavır, önüne çıkan pek çok engeli aşarak kendi yolunu çiziyordu.

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyelim. Felsefenin gelişiminin önkoşulları herşeyden önce eski toplumların ekonomik sisteminde ve politik yaşamının özelliklerinde aranmalıdır. Felsefi sorunlar ilk başta mitlerle formüle edildi ama sonra bu sert kabuğu kırdı. Emek etkinlikleri için gereken bilginin giderek birikimi eski Yunan düşünürlerine birçok fenomenin büyüye ya da doğaüstü varlıklara başvurmadan anlaşılabileceği gösterdi. Nehir taşkınlarının, yağan yağmurun ve dolunun doğal nedenleri vardı; insanın, yeryüzünün ve tüm evrenin oluşumu da doğal nedenlerle açıklanabilirdi. Yeryüzünün kökeninin mitolojik yorumuna karşı verdiği savaşta düşünce bileniyor ve felsefe temel kavramları biçimleniyordu.

Bilimsel bilgi birikimi felsefi düşüncenin evrim sürelcini ilerletiyordu. Buna karşı felsefe de dünyaya ilişkin dağınık bilgi parçalarını tek bir bütün halinde birleştiriyor ve bilime sağlam bir kuramsal temel hazırlıyordu.

Bilimin Beşiği

Eski çağların düşünürü, bugün bile bilimadamları ordusunun üzerinde çalıştığı sorunlar üzerinde kafa yormak zorundaydı. O çağların düşünürleri herşeyle ilgilenirdi. Dünyanın oluşumunu açıklamaya çalışırlar, onu kavramanın mümkün olup olmadığı sorunu üzerine kafa yorarlar, aynı zamanda bir gökkuşağının nasıl ortaya çıktığını, güneş ve ay tutulmalarının neden meydana geldiğini, şimşeğin nasıl çaktığını bulmaya çalışırlardı.

İlk Yunan düşünürü, «Yedi Bilge»den biri ve Pitagoras'la birlikte bilimsel matematiğin kurucusu Tales aynı zamanda bir astronomdu ve güneş tutulmalarını önceden hesaplayabiliyordu. Ticarette becerikli olduğu gibi, politikanın da acemisi değildi. Geleneksel olarak, yılı 364, ayı 30 güne bölenin Tales olduğu kabul edilir. Bir başka Yunan düşünürü Ampedokles aynı zamanda bir şair, doktor, hatip, bilimadamı ve politikacıydı. Felsefi görüşlerini bir inceleme biçiminde değil «Doğa Üstüne» başlığıyla bir şiir biçiminde ortaya koymuştu. Sicilya'da bir retorik okulu kurmuştu ve birçok buluşun sahibiydi. Söylenceye göre de Sicilya kıyılarındaki Agrigentum kasabasının iklimini değiştirmişti. Sevgi ve düşmanlık tarafından harekete geçirilen dört yerküre öğesi öğretisine ek olarak birçok, daha özgül nitelikte varsayımlar formüle etmişti. Örneğin ayın havanın yoğunlaşmasından meydana

geldiğini öne sürmüştü. Işığın belirli bir hızla yayıldığına ilişkin tahmini bugün yerinde bir saptamayla, dahice olarak nitelendiriliyor. Ampedokles yaşayan organizmalar üzerine yürekli bir varsayım geliştirmiş, ilk kez doğal ayıklanma sorununu biyolojik evrimin temeli olarak ortaya koymuş ve insan gövdesinin yapısı üzerine büyük bir ilgiyle eğilmiştir. Bu alanda özel olarak gözün yapısı ve görsel duyumlar üzerine kendi içinde tutarlı bir kuram geliştirmiştir.

Aristotales, yapıtlarında çağdaş felsefi ve bilimsel bilginin tüm dallarının yansımalarının bulunduğu, eşsiz bir kişilikti. Yüzyıllar boyu Doğu'da ve Batı'da felsefenin gelişimini etkileyen felsefi yapıtlarının yanısıra etik (ahlakbilim) alanının sorunları *(Nikomakhos Etiği)*, sosyo-politik sorunlar *(Politika)*, sanat kuramı ve hitabet*(Poetika ve Retorik)* üzerine incelemeler yazmış ve düşünce biçimleri ile ilgilenen bir bilim olan formel mantık alanında ayrıntılı bir sistem geliştirmiştir. *Gökyüzü Üzerine, Ruh Üzerine, Fizik, Hayvanların Organları, Meteoroloji,* doğa bilimlerine ilişkin yapıtlarından birkaçıdır.

Elbette eski düşünürlerin öne sürdüğü görüşler her zaman doğru olmuyordu. Dünyanın genel bir tablosunu çizmeye çalışırken gerçek nedenlerin yerine düşsel, fantastik nedenleri geçiriyorlar ve şu ya da bu önermenin doğruluğunu kanıtlamak yerine yalnızca analojiye [benzeştirim] başvuruyorlardı. Örneğin Demokritos havada görünen toz parçacıklarının başıboş hareketini, varolan tüm nesnelerin atom yapısı üzerine hipotezinin doğruluğunu kanıtlamaya yeterli görüyordu. Bunu, Demokritos'un izleyicilerinden Lucretius Carus «*Nesnelerin Doğası Üzerine*» adlı felsefi şiirinde şöyle anlatıyor:

Kişinin her zaman gözlerinin önündeki görüntü işte budur:
Günışığı ne zaman evlerimizin içini doldursa,
Güneş ışınları karanlığı yarıp her yanımızı aydınlığa boğsa
Binlerce küçük tanecik görürsünüz havada hareket halinde
Birbiri ardından koşuşup dururlar güneş ışınları içinde

.....

Bu size açıklar nasıl temel nesnelerin hiç durmadan
Sonsuz boşlukta kaynaşıp durduğunu. (10)

Önde gelen İngiliz bilimadamı ve tanınmış bir kişilik olan John D. Bernal, *Tarihte Bilim* adlı kitabında, eski Yunanlıların ne yazık ki tüm sorunları kesinlikle mantıksal, doğru ve kesin bir biçimde çözdüklerine inandıklarını yazar. Yaklaşık dört yüzyıl önce doğan çağdaş bilimin yaşamsal görevi onların vardıkları çözümlerin yanlışlarını bulmaya dayanmaktadır. «Ne var ki,» diye devam eder, Bernal, «Yunan bilimi olmasaydı, sorunlar ortaya konmuş olur muydu, olmaz mıydı, onu bile bilemeyiz.» (11).

Aynı görüş Marksizmin kurucularından Frederick Engels tarafından da dile getirilmişti: «Doğal fenomenlerin evrensel ilişkisi ayrıntılar temelinde kanıtlanmamıştır; Yunanlılara göre bu doğrudan doğruya düşünmenin bir sonucudur.» (12). Ve bu Eskiçağ felsefesinin hem olumlu hem de olumsuz yanıdır.

---

(10) Lucretius Carus, **Nesnelerin Doğası Üzerine**, Moskova, SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi, 1945, s. 79-80 (Rusça).
(11) J. D. Bernal, **Tarihte Bilim**, Watts and Co., Londra, 1954, s. 117.
(12) Frederick Engels, **Doğanın Diyalektiği**, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 45-46.

Bu nedenle insanoğlunun gelişiminin ilk aşamalarında felsefenin bir «bilimler bilimi» olduğunu görürüz. Bunun nedeni, eski düşünürlerin eşsiz bir kavrayış yeteneğine sahip olması değil, tersine bilimsel bilginin çok az gelişmiş durumda ve henüz başlangıç aşamasında olmasıydı. İnsan bilgisi genişledikçe yavaş yavaş yeni bilimler ortaya çıktı; ilk önce doğa bilimleri - matematik, fizik, astronomi, kimya, jeoloji, biyoloji - ondan sonra da psikoloji, tarih, ekonomi, vb. gibi insan ve toplumla ilgili olanlar.

19. yüzyılın büyük Alman düşünürü Georg Friedrich Wilhelm Hegel «doğa felsefesi»ni formüle etmeye çalışmış ve dünyanın tüm bilmecelerine ancak bir düşünürün doğru yanıt verebileceğini savunmuştu. Jeoloji, organik kimya, bitkilerin fizyolojisi ve özellikle fizik gibi bilimlerde önemli ilerlemelerin gerçekleştirildiği bir dönemde geliştirmişti kuramını. Bu nedenle sözgelimi, bir prizmadan geçirildiğinde ışığın tayf biçiminde ayrışmayacağını ileri süren kendi ışık «kuram»ını geliştirmeye çalıştığında ya da kabul edilmiş bilimsel kavramlara ters düşen bir biçimde kimyasal elementlerin varlığını reddettiğinde bilimadamlarınca şiddetle eleştirilmişti. Hegel'in, bilimlerin, doğruluğu genel olarak kabul edilmiş kazanımlarını «yoksayma» girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Ne var ki, bugün kimi bilimadamları öbür aşırı uca savrulup felsefenin bilimsel bilgiyle hiçbir ilgisi olmadığını ileri sürüyorlar. Onlara göre, her ne kadar geçmişte düşünürler bazı bilimsel buluşları (örneğin atom kuramı, yerçekimi yasası ve elektrik kuramı) önceden görebilmişlerse de, bugün artık bu alanda «işsiz» kalmışlardır; çünkü somut, «pozitif» bilgi, felsefi düzeyde düşünmenin yerini almıştır. Dünya bilgisine iliş-

kin bu görüşün savunucuları «pozitivist» olarak tanımlanırlar.

Pozitivistler ilk bakışta haklı görünüyorlar. Gerçekten de felsefe matematiksel formüller kullanmaz, felsefeci deneyler yapmaz ya da maddi şeyler yaratmaz. O halde geriye ona ne kalıyor? Pozitivistlere göre felsefenin işlevi, «insanlığın çocukluğu» olarak adlandırabileceğimiz gelişiminin ilk evresinde neyse, bugün de aynıdır; bu işlev, bilimle ilgisi olmayan insana bu alandaki son gelişmeleri izleyebilmesi için yardımcı olmaktır. Felsefecinin görevi yalnızca karmaşık bilimsel kavramları herkesin anlayabileceği basit sözcüklerde ifade ederek bilimsel bilgiyi yaygınlaştırmaktır.

Öte yandan bir başka görüş daha var. Buna göre de, gerçek dünya somut bilimler arasında bölüşüldüğüne göre felsefeye yalnızca bir tek alan kalıyor: İmgelem (muhayyile/imagination), ütopya, mit alanı. Düşünür, olduğu haliyle dünyayı, yani gerçek dünyayı imgelemenin gücüyle yıkıp yerine başka bir dünyayı, yani olması gerektiği gibi bir dünyayı yaratan bir düş kurucudur. Bu görüşün savunucularından biri olan Friedrich Nietzche'ye göre böylesi bir yaratıcı etkinlik olmaksızın ne birey var olabilir, ne de toplum. «Kişi neden bilmek zorunda olsun? Neden insan kendisini aldatmasın ki?» diye yazmıştı Nietzshe. «İnsan her zaman inancın özlemini çekmiştir, gerçeğin değil.» (13). Böylece düşünür daha çok bir şair ya da bir peygambere benzemekte ve gerçek bilim alanından büyük ölçüde uzaklaşmaktadır.

---

(13) Friedrich Nietzsche, **Der Wille zur Macht. Versich einer Umwertung aller Werte. Ausgewählt und geordnet von Feter Gast,** Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1959, s. 317.

Marksistler felsefenin böylesi bir yorumuna karşı çıkarlar. Bugün insanlığın en önemli sorunları fizik ya da kimya, matematik ya da biyoloji temelinde çözümlenemez. O halde şimdi, felsefenin konusunun ne olduğuna bakalım.

Hiç Yaşlanmayan Bir Bilim

Kimi zaman insanlar felsefenin bir bilim sayılamayacağını, çünkü tarihi boyunca felsefenin hep aynı sorunlarla uğraştığını, oysa her bir somut bilimin bir sorunu çözdükten sonra bir daha ona geri dönmeyip yeni sorunlar ortaya koyduğunu ve onları irdelediğini öne sürerler. Oysa felsefi sorunların «sonsuz» olarak nitelendirilmesinin nedeni onların çözümlenemez olması değil, her dönemin onları kendine özgü bir biçimde ortaya koymasıdır. Toplumda, yaşam koşullarında, bilimsel bilginin hacminde, insanın doğaya egemen olma derecesinde ve insanın kendi içinde değişiklikler meydana geldikçe insanla onu çevreleyen dünya arasındaki ilişkiler de değişikliğe uğrar.

Düşünürler her zaman dünyada meydana gelen değişikliklerin kaynağını, nesnelerin, fenomenlerin ve olayların çokluğunun ve çeşitliliğinin nedenlerini merak etmişlerdir. Eski kızılderililer insanın çevresinde gördüğü herşeyin Yüce Tanrı'nın dört oğlunun sürdürdüğü savaşımın bir sonucu olduğuna inanırlardı. Eski Persler dünyaya, Ormazd (yıkım ruhu) ile Ariman (yaratım ruhu) arasındaki savaşımın bir ürünü ve sonsuz arenası gözüyle bakarlar ve bunların aralarında vardıkları anlaşma gereğince dünyanın karanlık ve aydınlık güçler tarafından yönetildiğine inanırlardı. Başka bir deyişle eski insanlar için dünya görünüşleri açısından insana benzeyen doğaüstü varlıklar arasındaki ilişkilerin bir sonucuydu.

Bir süre sonra, artık insan kendini somut ayrıntılardan soyutlayabildiğinde ve genel kavramlarla düşünme yeteneğini kazandığında dünyada meydana gelen değişikliklerin nedenlerini doğaüstü güçlerde değil, doğanın kendisinde aramaya başladı. Böylece, olgunlaşmış insan düşüncesinin, kavramlar oluşturma yeteneğinin, felsefi sorunları ortaya koyuş biçimini etkilediğini görüyoruz.

Somut bilimler geliştikçe felsefi düşünceler de değişikliğe uğradı. Örneğin çok uzun bir süre düşünürler ve dinbilimciler insanın yeryüzünde Tanrı'nın yaratıcı ediminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını, insanın Tanrı'nın yarattığı herşeyin doruğu olduğunu ve bu nedenle de insanın üzerinde yaşadığı dünyanın evrenin merkezi olduğunu savundular. Ama Polonyalı gökbilimci Nicolaus Copernicus'un buluşundan sonra dünyanın güneş sisteminin yalnızca bir parçası olduğu ortaya çıktı. Ardından, güneş sisteminin kendisinin de samanyolu diye bilinen yıldızlar topluluğunun bir parçası olduğu kanıtlandı. Bütün bu buluşlar insanın eşsiz ve kusursuz yapısı kadar tanrısal kökenini de tartışmaya açık bir konu haline getiriyordu.

Bazı felsefi sorunlar toplumun ancak belirli bir gelişme evresinde ortaya çıkarlar. Örneğin aşamalı toplumsal ilerleme düşüncesi ancak burjuva ilişkilerin biçimlenip geliştiği, üretimdeki büyümenin ekonominin başlıca gelişim çizgisi haline geldiği bir evrede ortaya çıktı. O zamana kadar toplumda meydana gelen değişimlere ilişkin en tipik görüş, bunların döngüler halinde gerçekleşen sonsuz bir gelişim içinde meydana geldiği görüşüydü. Hemen belirtmek gerek ki, ilerleme düşüncesi günümüz burjuva toplumunun felsefesinde yine demode olmuş, onun yerine sonsuz yinelen-

me düşüncesi geçirilmiştir. Bu, burjuva toplumunun bugün toplumsal ilerlemenin anayolundan saptığı gerçeğine tanıklık etmektedir ve bu sapma felsefi düşüncelere de yansımaktadır. Fiedrich Nietzsche, Oswald Spengler, Arnold Toynbee ve Pitirim Sorokin gibi birçok önde gelen burjuva düşünürü toplumun evrimi konusunda kötümser görüşleri paylaşmaktadır.

Böylece görmüş olduk ki, felsefi sorunları ortaya koyuş ve çözümleyiş yöntemi, toplumun ve onun tüm yanlarının, ekonomisinin, politik ilişkilerinin, bilimin ve kültürünün gelişme düzeyiyle yakından bağlantılıdır. Felsefe çağını özetler, çağının bilincidir, gelişiminin belirli bir evresinde insanoğlunun yarattığı herşeyin özüdür.

Bilimadamı mı, Yoksa Akıllı Bir İnsan mı?

Yaşam, ölüm, mutluluk ve yaşamda izlenecek yolun seçimi sorunları üzerine düşünmeye başlarsak «düşünür» olur muyuz? Bu oldukça önemli bir soru. Gerçekten de kendi yanlışlarını görebilen, ihtiyacı olanlara değerli öğütler verebilen kişiye akıllı insan deriz. Bu tür aklı insan genellikle ileri yaşında edinir. Ama felsefe akıl sevgisidir; o halde bu, yaşamda yanlış adımlardan nasıl kaçınabileceğini bilen herkese düşünür denebileceği anlamına mı geliyor? Öyle olmadığı belli. Ama yine de yaşanılan dünyaya ilişkin konularda akıllı bir insanla, insan için yaşamsal önemde olan sorunlarla uğraşan bir düşünür arasında ortak bir şeyler var. Birçok çağdaş burjuva düşünürü felsefeyi kendisine özgü özelliklerden arındırıp onu özel anlamda bilginin bir dalı haline getirmeye çalışıyorlar. Çağdaş felsefi düşüncenin önde gelen temsilcilerinden Bertrand Russel, «Akıl diye bir şey var mı?» diyor. «Yok-

sa bize akıl gibi görünen, en üst düzeyde inceltilip arıtılmış aptallık mı?» (14).

O halde dünyevi akılla felsefi bilgi arasında ne gibi bir ortak yan var, öte yandan onları birbirinden ayıran ne? Eski düşünürler aklın temel özelliğini anlamışlardı. Örneğin İbni Sina şöyle yazıyordu: «Kafamızda akıl iki türden olabilir. Birincisi, kusursuz bilgidir... İkincisi, kusursuz eylem.» (15). Demek ki, aklın ayırdedici özelliği ve bilgi ve davranış birliğidir. Bu soyut ve insanın yaşamsal gereksinimlerinden uzak bir bilgi değil, kişiye yaşamda izleyeceği yolu seçmesinde yardımcı olacak bilgidir.

Örneğin eski Hint felsefesi bilinçli bir yaşam ve kusursuz davranış yolunda insana kılavuzluk etmeyi amaçlıyordu. Modern Hint düşünürleri de aynı yolu izliyorlar: «Felsefi aklın amacı yalnızca düşünsel merakın doyuma ulaştırılması değil, esas olarak, uzak görüşlülük, sezgi ve kavrayışın önderliğinde bilinçli bir yaşamdır.» (16).

Görüyoruz ki akıl her zaman «pratik» felsefedir ve her zaman insanın çıkarları, gereksinimleri ve amaçlarıyla bağıntılıdır. Buna kimse karşı çıkmayacaktır. Ama yine de, kimileri yaşamsal önemdeki sorunların çözümünde bilginin vazgeçilmez olduğunu ve gerçek «aklın yalnızca doğru olana» dayandığını (J. W. Goethe) savunurken, kimileri de insanın kişisel yazgısı tehlikedeyken bilginin ve bilimin hiçbir yararının olmayacağı görüşünde. Onlara göre tersine, bilgi bera-

---

(14) Betrand Russel, **Batı Felsefesinin Tarihi**, Simon and Schuster, New York, s. XIV.

(15) İbni Sina, **Danişname**, Dushanber, 1957, s. 193 (Rusça).

(16) Satischandra Chatterjee ve Dhirendramohan Datta, **Hint Felsefesine Giriş**, Kalküta Üniversitesi, 1950, s. 12.

berinde kuşkuyu, düşkırıklığını ve kederi getirir. *Ecclesiastes* (*) kitabına göre, «bilgiyi çoğaltan üzüntüyü çoğaltır.» (17) Modern burjuva felsefesinin son derece popüler eğilimlerinden birinin yandaşları olan pragmatistlere göre, duygusal rahatlık ve kafa huzuruna sahip olmak çok daha önemlidir. Onların bakış açılarından, gerçekten akıllı bir insan kuşku, derinlemesine düşünme ya da gerçeği arama gibi işlere kalkışmayacaktır. Kafamızı ne türden boş inançlar ve yanlış bilgiler doldurmuş olsa da, bırakın öylece kalsınlar; bütün mesele onların doğru olduğuna inanmaktır.

Böyle bir «akıllı insan» anlayışı tehlikeyi görür görmez başını kuma gömen devekuşunu hatırlatıyor insana. Ne var ki, insanoğlu için var olmak ya da olmamak sorununun sözkonusu olduğu, insan bir nükleer felakette yok mu olacak, yoksa barış içinde birarada yaşama hakkım savunabilecek mi sorusunun gündemde olduğu yaşadığımız dünyada, bizim dünyamızda gerçek akıl, her insanın tüm dünyada barış için savaşma gereğini görebilme ve kişisel refahının, yazgısının ve mutluluğunun tüm insanlığın ilerici kesiminin ve özelde tek tek bireylerin sürdürdüğü barış içinde birarada yaşama savaşımının sonuçlarına doğrudan doğruya bağımlı olduğunu anlayabilme yeteneğinde yatar.

Şunu hiçbir kuşkuya kapılmadan öne sürebiliriz ki, gerçek dünyanın ve onun içinde barındırdığı çelişkilerin bilgisiyle çatışma halinde olan «akıl» çoğu

---

(17) **Oxford Alıntılar Sözlüğü**, Londra, Oxford University Press, 1956, s. 50.

(*) Ecclesiastes: Eski Ahit'te (Tevrat) Süleyman Peygambere atfedilen ve onun adına yazılan kitap (ç.n.)

kez en insanlık dışı davranışları aklamak için kullanılmaktadır. Yaşamın kendisi ve özelde çağımız, toplumun ileriye yönelik temel gelişim doğrultularına ters düşen böylesi bir «aklın» yanlışlığını kanıtlıyor.

Felsefenin, insanın onu çevreleyen dünya ile olan ilişkilerine ışık tutarken onun için yaşamsal önemde olan sorunlarla uğraştığını belirtmiştik. Ne var ki, felsefe «dünyevi» denen akıldan ayrılır. Kuramsal bilginin bir biçimi olarak felsefe, ortaya koyduğu savları kanıtlamayı ve onların tümünü tutarlı bir bütün halinde sunmayı amaçlar; ilkeleri ve temel kavramları, insan yaşamı ve etkinliklerinin son derece çeşitli alanlarına ilişkin çok sayıda olgunun çözümlenmesi ve genellemesinin ürünüdür, bilimsel verilere dayanır.

Felsefe insanın ayrı ayrı büyük çeşitlilikler gösteren ilişkileriyle, ya da onun somut yaşam koşullarıyla ilgilenmez. Her insan iki kişilik barındırır içinde: Birincisi bireydir, yazgısının ve yaşam koşullarının ötekilerden ayrı, özgül niteliğinin yansıdığı «küçük ego» dur. İkincisi ise, onu halkının ve bir bütün olarak insanlığın bir parçası kılan «büyük ego» dur. Felsefenin ilgilendiği, insanın «büyük ego» sunun karşılaştığı sorunlar, yani insanın varoluşunun genel sorunlarıdır.

Artık «felsefe nedir? sorusuna özlü bir yanıt verme aşamasına geldik. Felsefe bir *dünya görüşüdür.* Dünyaya - doğaya ve topluma, onun içinde insanın yerine - bir bakış, onu anlama ve dönüştürme olanaklarının bir çözümlemesidir. Ama felsefe aynı zamanda kazanılan bilgi temelinde harekete geçme gereğine olan inançtır da. Felsefe, bilgiyle değerlendirmenin, bilgiyle inancın, duygusal olanla akılcı olanın bir karışımıdır. Yani felsefe, kuramsal bilginin, yalnızca tüm insan deneyiminin nesnel bir genellemesini değil, aynı zamanda

bu deneyimin insan için özel önem taşıyan anlarının belirlenip tanımlanmasını da içeren özel bir biçimidir.

Felsefeyi kurmasal bilginin, dünyaya bakışla ilintili en genel sorunları irdeleyen özel bir biçimi olarak ortaya koyan Marksist felsefe tanımı, felsefenin görevleri üzerine tüm önceki görüşlerden olduğu kadar onun modern burjuva yorumlarından da temelden ayrılır.

Geçmişte felsefe doğanın ve toplumun birçok varoluş sorununu «sonsuzluk açısından» çözme ve her ikisinin de yasalarını kesin bir biçimde ortaya koyma iddiasındaydı. Günümüzde kimi düşünürler insanın salt bireysel varoluşundan, küçük ilgileri, korkuları ve kaygılarıyla insanın «küçük ego»sundan yola çıkarak dünyaya karşı özgül bir tavır almayı, dünyaya bakışın genel sorunlarının yerine geçirme arayışı içindeler. Böyle bir yaklaşım, sözgelimi, varoluşçuların tipik tavrıdır.

Böylece kimileri insanın yalnızca dünyanın küçük bir parçası olmadığı aynı zamanda onu dönüşüme uğratan olduğunu unutarak felsefeyi dünyayı yöneten yasaların incelenmesine indirgerken, diğerleri de, tüm insan duygularının insanın dünya ile olan etkileşiminin bir sonucu olduğunu, durup dururken ortaya çıkmadığını gözardı ederek felsefeyi bireysel duygular içinde eritiyorlar. Felsefenin «alanı»nın sınırlarını belirleyen insanla doğa arasındaki karşılıklı etkileşimdir. *Felsefe evreni, insanı ve bütün olarak insanlığı yönten en genel yasaları inceler; insanın toplumla, insanın doğayla olan birliğinin temellerini inceler.*

İnsanın, onu çevreleyen dünya ile olan bağları son derece çeşitlidir. Bu kadar çok çeşitlilikteki bağlar ve ilişkiler içinden doğal ve toplumsal dünyanın birliğinin davandığı ana öğeyi belirlemek olanaklı mı? Bu soruna bir sonraki bölümde eğileceğiz.

II. FELSEFENİN TEMEL SORUNU

Nereden Başlamalı?

Herhangi bir dünya görüşünün temelinde ne yatar? İçinde yaşadığı dünya karşısındaki tutumunu ve davranış çizgisini belirlerken kişinin herşeyden önce bulması gereken şey nedir?

Alman düşünürü Immanuel Kant, bir düşünürün üç soruya yanıt vermesi gerektiğine inanıyordu: «Neyi bilebilirim?», «Ne yapmalıyım?» ve «Ne umabilirim?» (1). Bu soruların daha genel bir soruyu gizleyip giz-

---

(1) İmmanuel Kant, **Kritik der reinen Vernunft**, Verlag Philipp Reclam Jun., Leipzig, 1971, s. 818.

lemediklerine bir bakalım. Gerçekte insan bir akla, bilince ve iradeye, çevresinde olanları duyumsama ve yorumlama yetisine sahip olduğu için bir şeyler öğrenir, umutlara kapılır ve önüne amaçlar koyar. İnsan yalnızca kaslar ve sinirler, yalnızca bir gövde değildir. Onun bir de, eskilerin söylediği gibi «ruh»u vardır. Bütün özgül soruların yanıtları temel sorunun nasıl yanıtlandığına bağlıdır. Bu temel soru da şudur: «Ruh», ya da ideal, ya da bilinç nedir, nereden kaynaklanmaktadır ve cansız doğayla nasıl bir bağı vardır?

Yani felsefenin temel sorunu akılla doğa, bilinçle varlık arasındaki karşılıklı ilişkidir. Ancak aklın mı doğanın mı önce ortaya çıktığını, bilincin insan beyni dışında kendi başına varolup olamayacağını ve doğanın manevi [ruhsal] öz olmaksızın meydana gelip gelemeyeceğini, varolup olamayacağını belirledikten sonra insanla onu çevreleyen dünya arasındaki ilişkiyi anlayabiliriz.

Kant'ın felsefenin temeli olarak gördüğü sorulardan birini ele alalım: «Ne yapmalıyım?» Başka bir deyişle yaşamda insana yol gösteren kurallar ve davranış normları neler olmalıdır, insan kendini neye yöneltmelidir ve görevi olarak neyi görmelidir? Bu, insanın ahlaksal sorunudur. Ama *nasıl* davranmak gerektiğini anlamak için kişi önce ahlakın, ya da etiğin (ahlakbilim) ne olduğunu bilmelidir. İnsan neden onurunu ve özsaygısını korur? Neden vicdanının sesini dinler, neden görevini yerine getirir? Bu sorulara yanıt verebilmek için görev, adalet, erdem ve onur duygularının insanda nasıl ve neden ortaya çıktığını açıklamamız gerek. Bütün bu duygular isteğimiz, bilincimiz ya da irademiz dışında salt içinde bulun-

duğumuz koşullar nedeniyle mi gelişti? Yoksa bunlar, insanlar arasında varılan akılcı, bilinçli bir anlaşmanın sonuçları mı? Ya da belki ahlak insanın bir Tanrısal özle kurduğu ilişkinin bir ürünüdür?

Açık ki, yine ruhsal olanla doğal olan, bilinçle varoluş arasındaki ilişkiye döndük. Demek, felsefenin *en genel* sorunu budur ve *bu sorunu çözmeden daha özel sorunları ele alamayız.*

Elbette düşünürlerin yalnızca bu temel sorunun çözümüyle uğraşmış olduklarını söylemek doğru olmaz. Geçmişte ve günümüzdeki çeşitli eğilimleri, okulları ve anlayışları incelediğimiz zaman görürüz ki kimi düşünürler bilimsel bilgi sürecine eğilmişler, kimileri insan özgürlüğü sorunuyla ilgilenmişler, kimileri yaşamlarını Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için harcamışlar, kimileri eğitimle insandan bir yurttaş yaratmaya kendini adamış, kimileri de düşünmeye değer tek konu olduğuna inandıkları sanat üzerinde yoğunlaşmıştır. Yine de, ne kadar farklı bakış açıları olsa da ve ne kadar farklı sorunlarla uğraşıyor olsalar da, tüm düşünürler aynı soruna, *insanla dünya arasında, akılla doğa arasındaki karşılıklı ilişkiler* sorununa dönmüşlerdir. İnsan dünyayı kavrayabilir mi? Gerçeklik onun duygularını, düşüncelerini ve gereksinimlerini ne şekilde etkilemektedir? İnsan dünyayı değiştirebilir mi? Sanat yalnızca sanatçının kendini ifade etme aracı mıdır, yoksa dünyanın bir yansıması mıdır? Bütün bu sorular tek bir genel sorunun özel yanlarıdır.

Bilinçle varoluş, manevi ile maddi olan arasındaki ilişki sorunu düşünürler tarafından daha başından felsefenin temel sorunu olarak kabul edilmedi. Ortaçağ skolastikleri kuramsal bilgi ile dinsel inanç arasındaki ilişkiye felsefenin temel sorunu olarak bakıyorlardı.

Francis Bacon felsefenin temel sorununun, bilimin yardımıyla insanın doğa üzerindeki egemenliğini genişletmek olduğuna inanıyor, Claude Helvetius insan mutluluğunun özünü araştırmayı, Jean-Jacques Rousseau ise insanlar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmanın yolunu bulmayı temel sorun olarak görüyordu.

Lenin, düşüncenin mi yoksa dış dünyanın mı esas kabul edilmesi gerektiği sorusuna verilen yanıtın, sözcüklerde değil fiili gerçeklikte, felsefi düşüncenin evrimini belirlediğini söylemişti. «Binlerce ve binlerce yanlış ve bu alanda [felsefede] hüküm süren kargaşa; terimlerin, tanımların, skolastik hilelerin ve söz oyunlarının örtüsü altında bu iki temel [düşünce] akımının yattığı gerçeğinin gözardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.» (2)

Ancak birkaç yüzyıllık bir evrim sürecinden sonra felsefenin gelişim aşamaları, kilit sorunları ve başlıca yönelimlerini tanımlamak olanaklı hale gelmiştir. «Tüm bilimlerin tarihsel gelişimi ancak gerçek çıkış noktasına doğru yapılan çok sayıda birbiriyle çelişen hamleler arasından yolunu bulur. Bilim, öteki mimarlardan farklı olarak yalnızca boşlukta şatolar kurmakla kalmaz, daha temeli atmadan içinde oturulabilecek avrı ayrı katlar inşa edebilir.» (3). *Felsefinin temel sorununu somutlayan ve onun felsefi kurumların formülasyonundaki rolünü ortaya koyan, Marksizm-Leninizmin kurucuları ve özellikle de Frederick Engels olmuştur. Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* yapıtında Engels şöyle yazıyordu: «Tüm felsefe-

---

(2) V. I. Lenin, «Materyalizm ve Ampiriokritisizm», **Toplu Yapıtlar**, Cilt 14, Progress Publishers, Moskova, 1977. s. 336.

(3) Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 57.

nin, özellikle son zamanlardaki felsefenin büyük temel sorunu, düşünme ile varolma arasındaki ilişki sorunudur.» (4).

Felsefenin temel sorunu hiçbir şeklide bir bütün olarak çok sayıdaki felsefi sorunun geçerliliğini ortadan kaldırmaz ya da insanla dünya arasındaki, varoluşla düşünme arasındaki ilişkilerin tüm çeşitliliğini sergilemez. Sorunun canalıcı noktası, «varolma - düşünme» arasındaki karmaşık ilişki içinde *neyin esas olduğu, belirleyici olanın ne olduğudur*. Bu sorun çözülmedikçe diğer sorulara yanıt vermek olanaksızdır. Dolayısıyla *her felsefi çalışma* felsefenin temel sorununun çözümüyle başlar.

Ne var ki, bu yalnızca felsefi araştırma için geçerli değildir. Gerçekte bilimsel bir sorunu araştırma işine girişen her bilimadamı bu ilkeden hareket etmek durumundadır. Örneğin yeni bir gök cismini keşfederek evrenin yeni bir bilmecesini çözmeye çalışıyorsa, sözkonusu cismin salt düşgücünün bir ürünü olmadığından, bilincinden bağımsız olarak, yani *nesnel* olarak gerçekte varolduğundan emindir. Eğer tersine inanıyor olsaydı, gök cisimlerinin yerlerini araştırmasına yardımcı olacak karmaşık yöntemler keşfetme zahmetine katlanmaz, yalnızca düşgücünün etkinliğine güvenirdi. Kısacası felsefenin temel sorununun çözümü her bilimsel araştırma için önemli bir önkoşuldur.

Tuval üzerine gerçek insanların yaşamından bir görünümü aktaran ya da yalnızca bir çizgiler yumağı ve renk karmaşası yaratan ressam da kendi içinde bu

---

(4) Frederick Engels, «Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu», Karl Marx ve Frederick Engels, **Seçme Yapıtlar** (Üç cilt) içinde, C. 3, Progresse Publishers, Moskova, 1973, s. 345.

sorunu çözümlüyordur. Birinci durumda ressam gerçek dünyayı kendi sanatının ve genelde insan yaratıcılığının bütün türlerinin kaynağı olarak görmektedir; ikinci durumda ise, kendi iç yaşamını, gerek nesneler dünyasıyla hiçbir şekilde ilintili olmayan ruh halini ve duygularını resmi yapılmaya değer tek şey olarak algılamaktadır.

Bu sorun bir politikacı ve bir devlet adamı için de daha az önemli değildir. Örneğin, toplum tek başına insanların düşüncelerini etkiliyerek, insanları bilinçlendirip eğiterek değiştirebilir mi, yoksa insanların içinde yaşadığı koşulların da değiştirilmesi gerekir mi? «Ahlaki sosyalizm» ya da «insancıl sosyalizm» kavramının çıkış noktasının insan bilincinin değişmesinde, insanın geliştirilmesi ve kendi kendini geliştirmesinde yattığını savunuyorlar. Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde sosyalizmin kuruluşunun kuramsal temeli olan Marksizm ise tersine, insanın içinde yaşadığı koşullarının değiştirilmesini, onun düşünce biçimini dönüşüme uğratmanın tek sağlam temeli olarak görür.

Felsefenin temel sorununa çözüm getirmenin önemi, dünya devrim sürecindeki ideolojik akımları incelerken de açıkça görülür.

Sol ekstremizmin kuramcıları devrim ateşinin her yerde, her zaman parlayabileceğine ve bu ateşin körüklenmesinin yeterli olacağına inanıyorlar. Bu görüşün savunucuları insan bilinci, iradesi ve etkinliğinin dünyada meydana gelen tüm toplumsal değişimlerde belirleyici rol oynadığı varsayımından hareket ediyorlar. Bunlardan biri, Herbert Marcuse belirli, tarihsel olarak devrimci güçler aramanın boşuna olduğu görüşün-

dedir. Ona göre bu güçler devrim sürecinde ortaya çıkar ve devrimci dönuşumlerin gerçek kaynağı ve temeli insanın düşgücüdür. Buna karşıt olarak Marksistler, devrimin ancak nesnel toplumsal ve ekonomik önkoşullar varsa başarılı olabileceğini, yani devrimin «ihraç» edilemeyeceğini savunurlar. Ve, her ne kadar devrimde bilinç ve irade etmeninin oynadığı rol büyükse de, eğer gerçek ekonomik bir temel yoksa herhangi bir devrimci hareket salt bir serüvene dönüşebilir.

Böylece görüyoruz ki, tüm yaşamsal sorunların çözümüne damgasını vurduğundan, felsefenin temel sorunu herkes için büyük önem taşır. Bu şaşırtıcı da değildir, çünkü felsefenin temel sorunu, insanın doğayı, toplumu ve kendisini kavramaya, kendisini çevreleyen dünyaya egemen olmaya çalışırken pratik etkinliklerinin gelişim süreci içinde ortaya çıkmıştır.

Ancak felsefenin temel sorununa yanıt verebildiğimiz sürece, insan için yaşamsal önemdeki diğer sorunları çözümlemede ilerleme kaydedebileceğimizi söylemiştik. Öte yandan eğer her düşünür, aydın, yazar ve politikacı bu soruya yanıt vermek zorunda kalırsa, diğer sorunların epeyce ileriye ertelenmiş olup olmayacağı, devrimci hareketin körelip körelmeyeceği, bilimsel düşüncenin gelişiminin frenlenip frenlenmeyeceği, pek de yersiz bir soru olmaz.

Gerçekten de varılan sonucun doğruluğu her özgül durumda yeniden kanıtlanacaksa böylesi bir koşul insanoğlunun ileriye doğru gelişimini ciddi bir şekilde güçleştirir. Ne var ki, insan kültürü başka türlü gelişir; Bulunan her şey insan deneyiminin hazinesinde - kitaplarda, yazılarda, iş araçlarında, makinalarda, mekanizmalarda, gelenek ve göreneklerde - sonsuza kadar kalır. Bu tümüyle felsefenin temel sorunu için de geçerlidir.

Bugüne kadar insanlığın tüm deneyimi, bilim, devrimci-politik etkinlikler ve tarihin kendisi varoluşun ve gerçek dünyanın, manevi dünya ve bilinçten önce geldiğini kanıtlamıştır. *Ancak nesnel yasaların bilgisine dayanarak dünya dönüşüme uğratılabilir*, doğada değişiklikler gerçekleştirilebilir ve toplum yeniden inşa edilebilir. Bu, SSCB'de Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ve diğer ülkelerdeki sosyalizmin kuruluş deneyimi tarafından kanıtlanmıştır. Gerçek koşulları gözönünde bulundurmamak ve temelsiz iyimserliklere kapılmak devrimci dönüşümleri başarısızlığa mahkum etmektir.

Doğa bilimcileri varoluşun, doğanın önceliğini destekleyen elle tutulur kanıtlar bulmuşlardır. Modern araştırmalara dayanarak şunu rahatça söyleyebiliriz ki, insanın ya da hayvanın ruhsal varlığı (psişe) kendi başına varolmaz, beyinde meydana gelen süreçlerle yakından bağlantılıdır. Önde gelen Amerikalı nörofizyolog Josè Delgado'nun gerçekleştirdiği deneyler, beyne yerleştirilen elektrodlarla kişinin çoktandır unuttuğu anılarının canlandırılabileceğini, belirli bir duygunun ya da sürekli halusinasyonların (sanrı) harekete geçirebileceğini göstermiştir. Düşünce ve duygularımızın içeriğiyle gerçeklik arasında çok yakın bir bağ vardır. Ruhsal dünyamızı meydana getiren herşey deneyimlerin, bizi çevreleyen dünya ile ilişkilerimizin bir sonucu olarak biçimlenir. Psikologların kanıtladığı gibi, ne kadar fantastik ve garip losalar da rüyalarımızın kaynağı da gerçek yaşamdır.

Şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, felsefenin temel sorunu bugün artık düşünürlerin önünde bir engel oluşturan karmaşık ve çözülmesi zor bir sorun olmaktan çıkmıştır. *Genelde felsefenin temel sorunu, bilinç*

karşısında gerçek dünyanın önceliğinden yana çözümlenmiştir. Bu nedenle bu soruyu yanıtlamak için çağdaş bir düşünürün yeni kanıtlar öne sürmesi gerekmez. Engels'in dediği gibi dünyanın maddi niteliği «boş sözlerle değil, felsefe ve doğa biliminin uzun ve yorucu gelişimi tarafından kanıtlanmıştır.» (5).

Temel sorun çözümlendiğine göre ortada tartışılacak bir şey yokmuş, bütün düşünürlerin bu noktada anlaşmaya varması gerekmiş gibi gelebilir. Ama konu o kadar basit değil. Çok bilinen bir özdeyiş vardır: Eğer insanların çıkarlarını ilgilendirselerdi, geometrik aksiyomların yanlış olduğu kanıtlamrdı. Peki, yalnızca bireylerin değil, büyük insan gruplarının, sınıfların çıkarlarıyla bağıntılı olan felsefenin temel sorununa ne demeli? Lenin'i dinleyelim: «Sınıf savaşımına dayalı bir toplumda "yansız" sosyal bilim olamaz... Ücretli kölelik toplumunda bilimin yansız olmasını beklemek, sermayenin kârını azaltarak işçilerin ücretlerini artırmak gerekip gerekmediği konusunda sanayicilerden yansızlık beklemek kadar aptalcasına saflık olur.» (6).

Felsefenin bu temel sorusuna verilen yanıta bağlı olarak kişi ya toplumda devrimci bir değişimin gerçekleşmesi gerektiğine karar verecek ya da bunun olanaksız olduğu sonucuna varacak; ya barış savaşımına aktif olarak katılacak ya da yeni bir savaşın kaçınılmazlığını kabullenecek; ya insanın hastalıklarına ve fiziksel acılarına karşı savaşıp yaşam sürecini uzatmaya çalışacak ya da insan vücuduna ruhun geçici bir

---

(5) Frederick Engels, **Anti-Dühring**, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 58.

(6) V. I. Lenin, «Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Ayrılmaz Parçası», **Topiu Yapıtlar**, Cilt 19, Progress Publishers, Moskova, 1980, s. 23.

barınağı gözüyle bakıp onu daha iyi bir duruma getirme çabasına girmeyecektir. Bu nedenledir ki, nesnel dünyanın esas olduğu, ya da düşünürlerin diliyle, bilinç karşısında maddenin önceliği insanın pratik çalışmalarının kazandığı başarılar tarafından kanıtlanmış olsa da bu soruya verilen bilimsel bulgulara ters, ama kimi toplumsal çıkarlara uygun düşen, karşıt yanıtlar günümüzde hâlâ geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla felsefenin temel sorununa tekrar tekrar dönmemiz, çoktandır kanıtlanmış olanı tekrar tekrar kanıtlamamız gerekmektedir. Bu nedenle tıpkı iki bin yıl önce olduğu gibi bugün de, felsefenin temel sorununun çözümüne bağlı olarak düşünürler iki büyük gruba ayrılıyorlar: Materyailstler ve idealistler. Lenin'in söylediği gibi bunlardan ilki «Demokritos'un çizgisini», ikincisi ise «Platon'un çizgisini» izlemektedirler.

İdealizm ve İdealler

Tüm düşünürler *herşeyden önce* ya materyalisttirler ya da idealist. Ancak onları birbirinden ayıran temel çizgi çizildikten sonradır ki, varoluşçular, Freudcular, yeni-Tomacılar, pozitivistler (olgucular) ve Marksistler olarak ayrılırlar. Materyalistler maddenin, gerçek dünyanın, doğanın, varoluşun (tüm bu sözcükler aşağı yukarı aynı kavramı ifade ediyorlar) bilinçle donatılmış insandan önce meydana geldiğini savunurlar. Doğanın, hayvanların, bitkilerin ve canlı organizmaların evrimi sırasında ve hepsinden sonra insanlar ortaya çıkmıştır. Maddeyi daha kesin bir biçimde tanımlamaya çalışalım. Madde, düşüncemizin dışında, ondan bağımsız olan ve ondan önce oluşmuş olan, yani *nesnel olarak* varolandır. Madde yaratılamaz ve yokedilemez; sonsuz ve sınırsızdır. İnsan, her tür-

den etkinliği sürdürürken ya çalışıyor ya da yalnızca çevresinde olup biteni hayranlıkla seyrediyor olsa da tüm yaşamı boyunca maddeyle ilişki içindedir. İnsan gövdesi de maddedir: gerçekten de gövdesinin görünümü, gelişimi ve işlevleri, ne kadar öyle olmasını istese de, tümüyle insanın kendi iradesine bağlı değildir. Maddesel dünya ve doğa da, insan onunla etkileşim içine girdikçe insan üzerinde duyguları, bilinci ve iradesi üzerinde sürekli bir etkide bulunmaktadır. Yani, yalnızca bilincin ortaya çıkışı değil onun «içeriği» de maddeye bağlıdır. Çünkü insanın tüm bilgisi onu çevreleyen dünyadan elde edilmiştir.

İdealistler bilinçle madde arasındaki ilişkiyi farklı bir biçimde ele alırlar. Onlara göre maddi, doğal varlıklar olarak doğa ve insanlar belirli bir ruhun, birinin düşüncesinin, iyi ya da kötü bir niyetin gerçekleşmesidir. Tıpkı inşaatçının, bir mimar tarafından düşünülüp geliştirilmiş tasarıma göre bir evi inşa etmesi gibi, tüm dünya ve insanın kendisi de her şeye gücü yeten, bilinmeyen bir mimarın gerçekleştirdiği dev bir «tasarım»ın cisimleşmesinden ibarettir.

Kısacası materyalistler maddenin esas olduğu ve bilincin onun bir ürünü olduğunu savunurlarken idealistler tün dünyanın düşüncenin faaliyetinin bir sonucu olduğunu ileri sürerler. Görünüşe göre sorun çok basitmiş gibi gelebilir. Ama insanın geçmişteki ve bugünkü deneyimleri bu terimlerin yorumunda her zaman bir kargaşa olduğunu kanıtlamıştır.

Kimi zaman, bir kişiye idealist derken insanlar onun yüksek amaçlarının, hedef ve ideallerinin olduğunu ve entellektüel açıdan yetkin bir insan olduğunu söylemek isterler. Bazen de bir parça alay katılır bu sözcüğe; çünkü bir idealist her zaman bir düş ku-

rucudur ve en değerli ideallerini acımasızca yerle bir eden çıplak gerçekliği, «karnını doyurma» yı unutma eğilimindedir.

Bu yaklaşıma göre «materyalistler» (maddeciler) ruhsuz, erdem ve güzelliğe inanmayan yalnızca temel gereksinimlerini doyurmayı düşünen kişilerdir. Dolayısıyla insana ilişkin tüm kötülükler - açgözlülük, ayyaşlık, hırs ve çıkarcılık - materyalistlerin özellikleridir. Marksist felsefenin en yakın öncülerinden Ludwig Feuerbach bile «materyalist» sözcüğüne karşı önyargısını yenememişti. Bir dünya görüşü olarak materyalizmi, onun çağdaş düşünürlerce geliştirilen sığ, kabalaştırılmış yorumuyla karıştırıp, şöyle yazmıştı: «Materyalistlere tümüyle katılıyorum, ama geriye yönelik olarak; ileriye yönelik olarak değil.» (7).

Elbette bu tür bir «materyalist» kimseye sempatik gelmez. Ne var ki geleneksel bir burjuva erdem, sevgi, güven ve karşılıklı yardımlaşmayı olsa olsa iflas durumunda aklına getirir. Büyük ideallerin ateşli bir savunucusu kimi zaman başkalarının yanında şiddetle lanetlediği kötülüklerin gerçekte ta içinde olabilir. Çağdaş bir burjuva toplumu bunu doğrulayan yeterince örnek sergilemektedir. Üst düzey görevliler arasında dev boyutlarda yolsuzluk, açık ya da kapalı ama her durumda yetkililerce sessizce onaylanan ırk ayrımı «insan haklarını savunma» propagansı ile elele gidiyor.

O halde belirli bir felsefenin temsilcileri olarak materyalistle idealistin iyi için, adalet için ve daha iyi bir gelecek için savaşım sorunları karşısındaki ger-

---

(7) Frederick Engels «Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu». Üç ciltlik Karl Marx ve Frederick Engels'in **Seçme Yapıtları'nda**, C. 3, s. 349.

çek tavrı nedir? Bu soruya yanıt verebilmek için ilk önce materyalist felsefenin genel özelliklerine bir göz atmamız gerek.

Bir Materyalistin Gözünden Dünya

Dünyayı yorumlamaya çalışırken bir düşünürün karşısına ilk çıkan ondaki çeşitliliktir. Bir yanda, çoğu dünyadan çok daha büyük dev gök cisimleri ve gezegenler var, öte yanda küçücük gözle görülmeyen parçacıklar, moleküller, atomlar ve temel parçacıklar var yeryüzünde. Çevremiz cansız dünya ile, dağlar, geniş su parçaları, kara ve çok sayıda canlı varlıklarla çevrili. İnsan içinde yaşamak için evleri, bir yerden bir yere gitmek için otobüs ve uçakları kullanıyor ve bunların hepsi de kendi ellerinin ürünü. Ama insanın çevresinde aynı zamanda kendisinin yapmadığı, kendisinin ortaya çıkmasından önce varolan şeyler de görüyoruz. Bu karmaşık tabloda herhangi bir birlik, bütünlük var mı? Bu sorunun yanıtı büyük önem taşıyor.

Gerçekten, eğer dünya salt bir kaos ise o halde insan evrende bir kum taneciği gibi «kaybolmuş» demektir. Eğer dünyada hiç düzen, hiçbir yasa yoksa o zaman bilinçle donatılmış bir varlık olan insanın kendisi de dahil tüm canlı varlıkların kökenini anlamak olanaksız demektir. Bu durumda materyalizmin geçerliliği de kuşkuludur. Çünkü insan aklının nasıl olup da maddeden kaynaklandığını bilmiyorsak, kim bilir belki de maddeden kaynaklanmıyordur da ondan bağımsız olarak vardır. İşte bu nedenle hiçbir materyalist dünyanın birliği [bütünselliği] sorununu, onu tek bir bütün halinde birleştiren yasalar sorununu çözümlemekten kaçınamaz.

İlk başta dünyada evrensel yasaların varlığına ilişkin düşünceler bir tahminden ibaretti. İlk kez bu yasaları keşfetme girişiminde bulunanlar Eski Yunan'daki materyalist düşünürlerdi. Nesneler arasındaki evrensel bağı fantastik bir biçimde dile getiren Heraklei-tos, tek bir temele, «belirli koşullar altında yanan ve belirli koşullar altında sönen» ateşe dayandığı için dünyanın bir bütünlüğe sahip olduğunu ileri sürüyordu. Tales dünyanın dayandığı temel olarak suyu, Anaksimenes ise havayı görüyordu. Dünyanın yapısı hakkında doğru görüşe en çok yaklaşan Demokritos nesnelerin tek başlangıç temelinin hareket halindeki küçük tanecikler olduğuna inanıyordu. Engels ilk Yunan materyalist düşünürlerin görüşlerini şu sözlerle anlatır: «Burada [gördüğümüz] ... başlangıcında son derece doğal olarak, doğal fenomenlerin sonsuz çeşitlikteki birliğini olağan gören ve onu, Tales'in suda aradığı gibi, kesinlikle elle tutulur, somut bir şeyde arayan tümüyle özgün, kendiliğinden bir materyalizmdir.» (8).

Modern bilim eski çağ materyalistlerinin dünyanın birliğine ilişkin tahminlerini doğrulamakta, açıklığa kavuşturmakta ve düzeltmekte, çocuksu (naiv) hipotezlerini kanıtlanabilir doğrulara dönüştürmektedir. Moleküllerin ve atomların, canlı organizmaların ve gök cisimlerinin hareketini yöneten yasalar artık keşfedilmiştir. Bilimin varlığı, bu varlığın kendisi, dünyanın birliğinin bir kanıtıdır; çünkü bilim her zaman genel, istikrarlı, her süreç ve fenomende tekrarlanan şeyleri araştırmıştır.

Bir materyalist için dünya yalnızca tüm çeşitlili-

---

(8) Frederick Engels, **Doğanın Diyalektiği**, s. 186.

ği içinde tek bir bütün olmakla kalmaz; bunun yanısıra onun ne zamanda ne de uzayda bir başlangıcı ve sonu vardır. Çok zaman önce dünyanın var olmadığını, insanların, hayvanların, ağaçların var olmadıgını, suyun ve ateşin, hatta maddenın en küçük bir taneciğinin bile var olmadığını kabul edersek bu, dünyanın bir «hiç»ten meydana geldiği anlamına gelir. Ve eğer dünya, yalnızca dünya da değil, tüm diğer gök cisimleri günün birinde yok olacaksa, bu da onların yoklukla kaybolacağı ve bir «hiç»e dönüşeceği anlamına gelmez mi? Böylesi bir varsayım modern bilimin temel yasalarıyla, maddenin korunumu yasalarıyla uzlaşmaz bir çelişkiye girer. Bu yasalar en genel biçimde, maddesel dünyanın tüm görünümlerinde tipik olan özgül yönelimi, yani onun bir hiçten doğmadığını ve hiçlikle kaybolmayacağını ortaya koyar. Maddenin «sonluluğu»nu savunan biri elinde kalan son gerekçeye başvurmak zorundadır: Dünyanın bir hiçlikten doğduğu görüşü bilime ters düşerse düşsün; bu başlı başına bir mucizedir. Ve mucizeler, çok iyi bilindiği gibi olayların doğal akışını kesintiye uğratırlar her zaman. Onlara bir açıklama getirilemez. Ne var ki, mucizeler peri masallarında bile hiçbir nedeni olmaksızın ortaya çıkmaz. Mucize maddeyi ve doğayı altedebilecek olağanüstü bir güç tarafından gerçekleştirilir. Sonuç olarak deniyor ki, bu güç *maddi değildir*. Ancak dünyada madde ve bilinç dışında hiçbir şey yoktur. Bunlar varoluşun en genel iki alanıdır. Dolayısıyla maddenin sınırlı olduğu tezi kaçınılmaz olarak idealizme, maddenin doğuşu ve evriminin, onun gelişimini yöneten yasaların kaynağının bir ruh ya da genel olarak adlandırıldığı gibi, Tanrı olduğu sonucuna varır.

Demek ki, şu sonuca ulaşıyoruz: *Gerçek, tutarlı*

materyalizm, dünyanın maddi bütünselliği, onun sonsuz ve sınırsız niteliği kabul edilmeksizin düşünülemez.

İyi ama insan böyle bir dünyada kendini yalnız hissetmeyecek midir? Sonsuzluk karşısında dehşete düşmeyecek midir? Materyalizmi karamsar, katı bir dünya görüşü, bir karabasan olarak tanımlarken, Amerikalı düşünür William James de böyle düşünüyordu zaten. İnsan kendini, doğanın sonsuz evrim sürecinde küçücük bir dişli olarak görür; zorunluluğun çelik zincirini kırmaya gücü yoktur. Oysa, materyalizmin karşısına yığılan böylesi suçlamaların bir dayanağı var mı?

Yüce Saatçı ve Bir Büyük Saat

Bu sorunun yanıtı «evet» de olabilir, «hayır» da. Materyalizm tek, yekpare bir dünya görüşü değildir; birçok türleri ve biçimleri vardır. Bilim ve kültürün evrimi, ekonomik gelişme, politik ve hatta kişisel tercihler materyalist felsefeye damgalarını vurmuşlardır. Materyalizme, geçmişin ve günümüzün idealist düşünürlerince yöneltilen tüm suçlamalar genelde onun belirli bir biçimiyle, *mekanik materyalizmle* ilintilidir.

Bu ad nereden geliyor? Materyalizmin bu biçiminin geliştiği onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda yalnızca tek bir bilim yeterince gelişmişti, o da mekaniki. İnsanların kazanımlarını ve başarılarını abartma eğiliminde oldukları bilinen bir gerçektir; ve bu yalnız bireyler için değil, bir bütün olarak insanlık için de geçerlidir.

Bilim o dönemde henüz daha beşikteydi. İnsana çalışmasında ve yaşamında yeni yeni yararlı olmaya başlıyordu ve mekaniğe, fenomenleri anlamada da-

yanılacak tek temel gözüyle bakılıyordu. Mekanik materyalizmin temsilcileri mekaniğin yasalarını evrensel yasalr olarak görüyorlar, tüm canlı ve cansız doğanın bu yasalara göre geliştiğine inanıyorlardı. Onlara göre, hayvan bir tür makinaydı; hatta tıpkı bir makine gibi, acı bile çekmediği iddia edilmişti. İnsanın kendisi de, bu düşünürlerin gözünde, çok karmaşık bir mekanizmadan ibaretti. Fransız düşünür Julien Offroy de La Mettrie başlıca yapıtına «İnsan - Makine» adını vermişti.

O dönemde evrene dev bir saat gözüyle bakılıyordu. Ancak doğal olarak saatin biri tarafından kurulması gerekiyordu. Peki, bu büyük saatçi kimdi? Başka bir deyişle evrenin, bitkiler ve hayvanlar dünyasının, insanın meydana gelişi nasıl açıklanacaktı? Bu soruyu yalnızca mekaniğin yasalarına başvurarak yanıtlamak epeyce zordu. Mekanikte herşey çok basitti: Bir bilardo topunu ittiğiniz zaman masa üzerinde bir süre ilerler, tekrar itilmedikçe bir yerde durur. Evrende de aynı şey geçerli olabilir miydi? Belki de birisi saati kurmuştu ve saat bir süre hiç aksamadan çalışacaktı. Yukarıda da değindiğimiz gibi böyle bir işi yapabilecek tek «saatçi» maddi olmayan, manevi bir güçtü.

Buradan mekanik materyalizmin tutarsız olduğu sonucuna varıyoruz; çünkü, mekanik materyalizm dünyada meydana gelen değişikliklerin ve dünyanın kaynağı sorunuyla uğraşırken son toplamda manevi bir ilkeye, başka bir deyişle Tanrı'ya dönüş yapıyor. Böyle bir tutuma Deizm diyoruz. Deizm dünyanın temel nedeni olarak Tanrı'yı görür. Tanrı, bir kez dünyayı yarattıktan, saati bir kez kurduktan sonra ona olan tüm ilgisini yitirmiş ve onu kendi haline bırakmıştır.

Ancak evrene ve insana böylesi bir yaklaşım şu sorulara yanit sağlayamamıştır: Bilinç nedir? İnsanda akıl nasıl gelişti? Güzelliğe hayranlık, vicdan azabı ya da aşık olma yetileri nasıl gelişti. Mekanistler bu fenomenleri çeşitli biçimlerde açıklamaya çalıştılar.

Kimileri düşüncenin kendisinin maddi ve somut bir şey olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre düşünceler, tıpkı karaciğerin safra salgılaması gibi beyin tarafından salgılanıyordu. Bu görüş epeyce mantıklı gibi görünse de insanda düşünme işlevinin tam olarak neden var olduğunu açıklamaktan uzaktı. Bunun üzerine başka bir grup mekanikçi aklın ya da bilincin, insan gövdesinin kusursuz işleyen mekanizmasının fazladan bir «eklentisi» olduğu sonucuna vardı. Mekanik materyalizmin tutarsızlığı varılan bu sonuçta açıkça ortaya çıkıyor.

Dünyada madde dışında hiçbir şey olmadığını savunmak ve hiçbir ölçüye göre madde sayılamayacak bir şeyin, örneğin insan aklının araştırmaya değmeyeceğini ileri sürmek materyalizm için tutarsızlıktır. *Tutarlı bir materyalist insan düşüncesinin, duygularının ve iradesinin varlığını maddenin gelişiminin belirli yasalara bağlı ve zorunlu bir sonucu olarak açıklayabilmelidir*. Mekanik materyalizm bunu yapamıyordu. Çünkü mekaniğin yasaları insanı bilinçli, kendisine amaçlar edinen ve onlara ulaşan, düşünen bir varlık olarak açıklayamıyordu. Mekanikçi feslefedeki dünyanın birliği kavramı, dünyanın bir bütün olduğu ama *çeşitliliği* içinde bir bütün olduğu gerçeğini açıklayamaz. Bu nedenle mekanikçilerin çizdiği renksiz, karanlık dünya tablosu kolaylıkla etkin (aktif) ruh ve edilgin (pasif) madde olarak çözülüp ayrışabilir ve bu idealizmin çok da uzağına düşmez.

Üçüncü Bir Felsefi Yaklaşım Olanaklı Mıdır?

Dünyada, manevi ve maddi olmak üzere iki temel öğenin varlığını kabul eden öğreti materyalizmle idealizm arasında yeralan düalizmdir (ikicilik). Böylesine «pişmemiş» bir felsefe tüm sınırlılığı ve tutarsızlığıyla mekanik materyalizmin bir ürünüdür. Bilimin ve gerçekliğin gereklerini dikkate almak zorunda oldukları ve maddesel dünyanın varlığını tümüyle reddedemedikleri için idealistler de, zaman zaman, düalizme kayarlar.

Ne var ki, düalizm, materyalizm ile idealizmin yanında bir «üçüncü yaklaşım», ya da üçüncü bir akım değildir. Temel sorunlara eğildiklerinde düalizmin temsilcileri ya idealizme ya da materyalizme yaklaşırlar. Kimi zaman düalizm, bir yandan zevahiri kurtarmak için materyalizmi reddederken, bir yandan da el altından materyalizm hırsızlığı yapmaya yarar. Bu tür gizli, hırsızlama materyalizm birçok burjuva doğa bilimcisinin tipik özelliğidir. Düalizmin klasik örneği 17. yüzyıl Fransız düşünürü René Descartes'ın kuramında açığa çıkar. Descartes dünyada iki temel cevherin (töz) bulunduğunu öne sürüyordu. Bunlar maddenin uzamsal (spatial) (*) cevheri ile aklın düşünen cevheri, yani fiziksel ve manevi cevherdi. Bu iki cevher her bakımdan birbirinin karşıtıdır ve hiçbir şekilde birbi-

---

(*) Uzam: Yer kaplayan nesnelerin kapladıkları yerle ilgili durumları. Uzam, ölçülebilen uzaydır. Uzaya göre uzam, zamana göre süre gibidir. Uzam denince belli bir uzay anlaşılır. Ancak Descartes'a göre uzam sadece yer üstündeki yayılmayı değil, uzay gibi uzunluğu, derinliği ve genişliği de kapsar. (ç.n. Kaynak: Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Sözlüğü.)

riyle bağlantılı değildir. Ama son çözümlemede Descartes aklın ve maddenin daha da genel bir temel ilkede, Tanrı'da buluşabileceklerini söyleyerek idealist bir sonuca ulaşır. Düalizme göre insan da fiziksel ve manevi, karanlık ve aydınlık öğelerin bir bileşimidir. Böylesi bir bakış açısından insan yarı hayvan, yarı melektir. İçindeki iyi dürtüler onu iyiye, bilgiye ve güzele, bayağı eğilimler ise hayvansal tutukularını doyurma ulaştırmaya iter. Düalizm pratik öğütler de verir: İnsan gövdesini ve yeme, içme, sevme gereksinimlerini aşağılamalı; «nefsini köreltmeli», gövdesine eziyet etmelidir; çünkü gövdesi onun ölümsüz ruhunun geçici barınağından başka bir şey değildir. Bu durumda da düalizm idealizmle aynı kapıya çıkıyor.

Düalizmin karşısında tek bir ilkenin yüceltilmesini ve tutarlılıkla ona bağlı kalınmasını savunan *monizm* (bircilik) öğretisi yeralır. Bu içeriği nedeniyle monizm materyalist de olabilir, idealist de.,

İyi ama, idealizm tam anlamıyla tutarlı bir monist öğreti olabilir mi? En tutarlı idealizm, Hegel'in idealizmi buna örnek olarak gösterilir. Hegel, ilk başta yalnızca mutlak bir idenin - dünya ruhunun var olduğuna, daha sonra bu ruhun doğayı ve insanı meydana getirdiğine inanıyordu. Hegel'e göre, doğayı anlamaya çalışırken, görünürdeki çeşitliliğinin ardında ona düzen veren ve dünyanın tek bir bütün halinde birliğini sağlayan manevi yasaların olduğunu unutmamak gerekir. Böylece, yaşadığımız maddesel dünyanın varlığını tanırken onun çeşitliliğini açıklayabilmek için Hegel var olan herşeyin, deyim yerindeyse «kopyasını çıkarır. Bir idealist için dış doğal dünya ideler dünyasını kaplayan bir zarftan başka bir şey değildir.

Demek ki, bir idealistin tutarlı bir monsit olması olanaksızdır.

Günümüzde kimi batılı düşünürler materyalizm ile idealizmi bir potada eritecek «özel» bir monist felsefe geliştirme çabasındadır. Örneğin bir «nötr (yansız) monizm» kuramı vardır. Bu kuramın temsilcileri maddesel olan ile düşünsel olan arasındaki «modası geçmiş» çelişkilerin yerine bir tür ortak «deneyim»i geçirmeye çalışırlar. Diğer kuramlara göre de materyalizmle idealizm arasındaki çelişkiler dünyaya ilişkin iki bakış açısının ortaya konulmasıyla altedilebilir. Bunlardan birinde dünya, doğanın nesnel fenomenleri arasındaki uyumlu bir karşılıklı ilişkiler bütünü olarak tanımlanır. Öteki ise, dünyayı insan etkinliklerinin bir alanı, insanın duygularının ve isteklerinin bir izdüşümü olarak görür. Bu, görünürde herkesi memnun edecek bir yaklaşım. Ancak böylesi bir «nötr monizm»in düalizmin ince bir biçiminden ibaret olduğu açık.

Bir de, madde ile bilinç arasındaki ilişki üzerine, ilk bakışta en tutarlısı gibi görünen bir başka «monist» görüş var. Bu görüşe göre, aklımız ya da bilincimiz maddeden ayrı bir şey değildir. Düşünce maddidir. Ancak Lenin, bu görüşü savunan materyalist düşünür Joseph Dietzgen'i eleştirmiş ve böylesi bir materyalizmi kaba, basitleştirilmiş bir materyalizm ve bu nedenle de madde ile bilinç arasındaki ilişkiyi çarpıtma aracı olarak tanımlar: «Düşüncenin maddi olduğunu söylemek yanlış bir adımdır, materyalizmle idealizmi birbirine karıştırma doğrultusunda atılan bir adımdır.» (9). Maddi olan gerçekte düşüncemize ba-

---

(9) V. I. Lenin, «Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm», Toplu Yapıtlar C. 14, s. 224.

ğımlı değildir. Ama nesnel idealist için manevi olan düşünce, insan bilincinden de bağımsızdır. Tutarlı monist materyalizm düşünceyi maddeyle özdeşleştirmez, ama düşünceyi ya da bilinci maddenin ileri gelişim evrelerinin en yüksek ürünü olarak görür.

Kötümser Bir Bakış Açısı

Şimdi daha önce önümüze koyduğumuz soruna dönebiliriz: İdealizm ile materyalizmin görüş açılarından bizi ne bekliyor, materyalist ya da idealist öğretiyi benimsemekle yaşamda nasıl bir tavır almış olacağız?

Daha önce bir materyalistin zaman zaman tek isteği kursağını doldurmak olan sığ, kaba bir kişi olarak tanımlandığını söylemiştik. Materyalizmi, onun biçimlerinden yalnızca birine, mekanik materyalizme indirgeyerek mekanikçi düşünürlerin umutsuz, kötümser bir tablo çizdiklerini söylerler. Mekanikçilere göre insan doğa güçlerinin elinde çaresiz bir oyuncaktır, «şeyler arasında bir şey»den ibarettir. Özgür irade, yaratıcı etkinlikler, dünyayı değiştirme savaşımı, tüm bunlar birer yanılsamadır (illüzyon). İnsanın yapabileceği tek şey kendini tüm dünyadan yalıtlamak, halkının ve tüm insanlığın gereksinimlerini unutmak, yararsız savaşımlardan vazgeçmek ve elinin altındaki zevklerin tadını çıkarmaktır. Oysa az önce gördük ki, böylesi sonuçlara varılmasının nedeni, mekanik materyalizmin tutarsız niteliği ve onun monist materyalizmden idealizme sapmasıdır.

Bakalım idealizm bize ne gibi yaşam değerleri sunuyor? İdealizm insana bu dünyadan bir şeyler elde etmek için bir çıkış yolu tanımaz. Bu nedenle idealistin

dünya görüşü özünde kötümserdir. Dünyaya egemen olan ölüm, acılar ve yalnızlıktır. İnsanın hak ettiği şeylerin hiçbiri - gerçek özgürlük, yaratıcılık, sevgi ve mutluluk - yoktur. Ama yine de, diyor idealistler, bu dünyadaki varlığımızı dünyayı değiştirmeden en azından katlanılabilir hale getirebiliriz. Nasıl mı? Başka bir dünyanın var olduğuna ve bu görülmez dünyanın gerçek olduğuna inanarak; insanın bu dünyaya güçlü bağlarla bağlı olduğuna, onunla iletişim kurabileceğine ve yakında sonsuza kadar kalmak üzere oraya gideceğine inanarak. Eğer bu felsefeye iyimser denebilirse bu sahte, hayalci bir iyimserliktir.

Çağdaş batı felsefesinde de kötümser hava oldukça belirgindir: tüm yaşamımıza çözümsüz, trajik çelişkiler sinmiştir; yaşamımız sonu ölüme giden bir varoluştur, bu nedenle hiçbir anlamı yoktur, bir saçmalıktan ibarettir. Kimi düşünürler (örneğin Jean - Paul Sartre) insan varoluşuna bu tür bir yaklaşımdan devrimci sonuçlar çıkarmaya çalışmışlarsa da, bu sonuçlar bulanık anarko-sendikalist kavramlardan ibaret kalmıştır: Dünyanın dönüşümü gerçekliğin nesnel yasalarının kavranışına dayandırılamaz; tersine bu dönüşüm, saçma gerçekliğe *rağmen* gerçekleştirilmelidir. Bu türden bir devrimin dikkatle geliştirilmiş bir kurama, sıkı disipline ya da kollektif bir örgütlenmeye gereksinimi yoktur. Pascal Laine'in kısa romanı *L'irrevolution*'daki bir kahraman, işçilerin haklarını koruması için sendikalara ve partiye güvendiklerini, çünkü başka seçim şanslarının olmadığını söyler. Herşeyden önce onlara kendilerini ve iç «benliklerini» ifade etmeleri ve maddi dünyanın küçük bir parçasına dönüşmekten kaçınmaları öğretilmelidir. Bu bakış açısından greve çıkmak, haklar için, daha iyi maddi koşullar ve demokratik özgürlükler için savaşmak «şey-

lerin gücü»ne, maddi dünyanın gücüne teslim olmaktır. Elbette, nesnel yasaların bilgisine dayanan gerçek savaşım biçimleri gözardı edilirse toplum dönüşüme uğratılamaz. Ancak idealistlerin kendilerinin ayırdedici özelliği olarak gördükleri «yüksek idealler için çaba harcama» dedikleri şeyin özünde vardığı nokta budur: Derin bir kötümserlik, bencillik, gerçek eylem yeteneğinden yoksunluk ve tepeden bakan, boş lafazanlık!

İdealizm insana, insanın yetilerine, yaşamda kendi yolunu seçme yeteneğine inançsızlığa götürür kişiyi. Bunun bir örneği Kant'ın etik, «pratik» felsefesidir. Kant'a göre insanın, karşı çıkılmaz bir yasa olarak görevin çağrısına kulak vermesi, işinde ilerlemek, kârlı bir anlaşmayı bağlamak gibi maddi çıkarlarına ters düşse de vicdanının emirlerine uyması gerekir. İnsan erdemli davranışları için ödül beklememelidir. Bu noktada şunu belirtmek gerek: Felsefi idealizm ile soylu ideallere olan inanç burada bir potada eritilmektedir. Ama Kant daha da ileri gidiyor: İnsan ödülü bu dünyada beklememelidir. Erdemli insan iyi davranışlarının ödülünü öteki dünyada alacak ve görevin çağrısına kulak asmayanlar cezalandırılacaktır. Son çözümlemede Kant insanın kendi kendine bırakıldığında ve «yukarıdan» denetlenmediğinde erdemli davranmayacağını savunmuş oluyor.

Şimdi dünyadaki olası değişimler ve gelişmeler konusunda, insanın yüksek idealler için savaşımı konusunda monist materyalizmin neler dediğine bakalım.

İyimserliğin Kökleri

Konumuza şu sözlerle girelim: «Kendilerine, ze-

kâlarıyla 'pratik' denen insanlara gülüyorum. Eğer insan bir öküz olmayı seçmişse elbette insanlığın acılarına sırtını dönecek ve yalnızca kendini düşünecektir.» (10). Bu sözler, tüm idealist öğretilere karşı uzlaşmaz olan tutarlı bir materyalist, Karl Marx'a aittir.

İdealistlerden farklı olarak bir materyalist, insanı erdem yolunda, burnunun ucuna havuç tutarak yürüten öteki dünya güçlerinden yardım istemez. Tutarlı bir materyalist, insana, insanın sahip olduğu güce ve yeteneklere inanır. Tutarlı bir materyaliste özgü, iyimser dünya görüşünün ayırdedici özellikleri, doğrudan doğruya onun insan ve dünya anlayışından kaynaklanır.

Bir materyalist için, dünya çeşitliliği içinde bir bütündür, zaman ve uzay içinde sonsuzdur. Ama bir materyalist yine de insanın dünyadaki yerini ve bilincin nasıl ortaya çıktığını açıklamak zorundadır. Böyle bir dünya anlayışını «Ulu Saatçi»den yardım istemeden temellendirebilmek için, canlı ve cansız doğanın ve son toplamda akıl ve duygularla donatılmış insanın tüm çeşitliliğinin temelinde yatan güçlerin, maddenin ve doğanın dışında değil, içinde var olduğu gerçeğini kabul etmek gerekir.

Bir zamanlar doğa ve insana ilişkin bilgi son derece kısıtlıydı ve sorun en basit bir biçimde çözümlenmişti: Bilinç, «ruh», cansız maddeden doğmamıştır, her fenomenin içindedir ve her zaman doğada var olmuştur. O, taşta, suda ve toprakta, deyim yerindeyse «uyumaktadır». Sonradan yavaş yavaş ağaçlarda ve hayvanlarda uyanmış ve sonunda insanın ortaya çıkışıyla «gözlerini açmıştır». Bu yaklaşıma *hilozoizm*

---

(10) «Marx'tan New York'taki Sigfrid Meyer'e mektup. 30 Nisan 1867». Marx/Engels, **Seçme Yazışmalar**, s. 173.

denmektedir. Son derece basit ama gerçekten de o derece uzaktır. Böyle bir yaklaşım, doğaldır ki, çağdaş bir materyalist için kabul edilemez niteliktedir.

Bu sorunu farklı bir açıdan ele alalım. Yaşam nedir? Eğer bir kaya sürekli olarak şiddetli rüzgarların, kar fırtınalarının etkisine açık kalırsa giderek dağılır; görünüşü farklı olur ama yerinde kalır. Bunun tersine canlı bir varlık, en küçük bir böcek bile sığınacak bir yer arar. Bir bitki bile, çiçeğinin taç yapraklarını kapatarak bir bakıma «önlem alır». Yani cansız doğadan farklı olarak her canlı tehlikeden kaçmak, yiyecek bulmak ve yavrusunu korumak için varoluşunun değişen koşullarına karşı sürekli olarak belirli tepkiler göstererek çevresiyle kendisi arasında bir denge sağlar.

Ne var ki, son derece değişken ve karmaşık koşullarda yaşayan ve kendisini sürekli olarak yepyeni durumlarla karşı karşıya bulan insan dışındaki tüm canlı varlıkların çevrelerinde meydana gelen değişikliklere doğru bir biçimde tepki gösterme yeteneği sınırlıdır. Her hangi bir kara hayvanı su altında bırakılırsa ölür, ama insan bir oksijen deposuyla bir dalgıç elbisesi kullanabilir. Tropik bölgelerde yaşayan hayvanlar Kuzey Kutbunda kısa bir süre için bile olsa yaşamını sürdüremez. Oysa insan o çetin koşullarda bile varlığını sürdürebilmek için kendini hazırlayabilir. O halde, fiziksel olarak pek de o kadar iyi donatılmamış olan, kalın bir kürkü sivri tırnakları ve dişleri olmayan insan neden öteki canlılara oranla böylesine avantajlı olabiliyor?

Bunun kaynağı insanın bir durumu çözümleyebilme, gördüklerini özetleyebilme ve geleceği kestirebilme yeteneğinde yatar. En kötü bir mimar bile en iyi

arıdan daha iyi çalışır, çünkü evi ilk önce kafasında inşa eder. Ve insan bilincinin gerçekleştirdiği işlevler de bunlardır. Dolayısıyla bilinç canlı varlıkların karmaşık yaşam koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bilinç canlı varlığın gelişiminin bir ürünü, çevreye uyum sağlamanın en kusursuz aracıdır. Antropoloji, psikoloji, biyoloji ve psikofizyoloji gibi bir dizi bilim bunu tartışılmaz bir kesinlikle ortaya koyar. Böylelikle şu sonuçlara varıyoruz:

Birincisi, eğer bilinç insanın doğaya uyum sağlamasına yardımcı olmak üzere ortaya çıkmışsa, o halde bize çevreye ilişkin doğru bilgiler sağlamalıdır; yoksa insan için yararsız, hatta zararlı bir şey olurdu. İkincisi, eğer bilinç insanın pratik gereksinimlerinin bir ürünüyse, o zaman insanın yaşamsal önemdeki görevlerini yerine getirme aracıdır da. Böylece insan yalnızca gerçekliği kavrama yeteneğine değil, elde ettiği bilgiyi yaşam standartlarını yükseltmede kullanma yeteneğine de sahiptir.

Materyalist dünya görüşünün neden iyimser olduğu şimdi açıklığa kavuşuyor. Çevremizdeki dünyanın büyük çeşitliliğine ve insanın hiç de herşeye gücü yeten bir varlık olmadığı gerçeğine karşın insanın dünyadaki durumu umutsuz değildir. Zaman alsa da dünyaya ilişkin bilgi sahibi olabilir ve bu bilgiyi kendi çıkarları için kullanabilir. Dünva, insan için, onun artan gücü için sınırsız bir etkinlik alanıdır. İnsana bu özellik yüce bir güç tarafından verilmiş değildir; materyalizmin iyimser yaklaşımı böyle bir güce değil, insanın doğayla ve öteki insanlarla arasındaki derin organik ilişkiye dayanır.

Hamlet mi Faust mu?

Dünyayı anlamanın olanaklı olup olmadığı soru-

nunun materyalist ve idealist düşünürler arasındaki en önemli tartışma konularından biri olduğunu belirtmiştik. Hatta denebilir ki, felsefenin temel sorunu ancak dünyanın bilinebilir olup olmadığı sorunuyla tamamlandığı takdirde kesin bir biçimde formüle edilebilir. O halde felsefenin temel sorununu daha kesin bir biçimde tanımlayalım.

Bu sorunun iki yanı, ya da iki cephesi vardır. İlki *ontolojiktir* (varlıkbilimsel): Hangisi önce ortaya çıkmıştır? Bilinç mi, yoksa varlık mı? İkincisi, *gnosiolojik* (bilgikuramsal)'tir: İnsanı çevreleyen dünya bilinebilir mi?

Tutarlı bir materyalistin, bilincin doğadan oluşma sürecini açıklarken aynı zamanda dünyamn kavranabilir olup olmadığı sorununa da yanıt verdiğini belirtmiştik. Gerçekten de yaşamın ve ona bağlı olarak yaşamın en yüksek ürünü olan insanın *nasıl* ortaya çıktığını açıklamakla kalmıyor, yaşamın ve bilincin *niçin* ortaya çıktığı sorusunu da yanıtlıyoruz. Dünyaya ilişkin doğru bilginin insan varoluşu için vazgeçilmez bir koşul olduğunu gördüğümüzde insanın dünyayı kavrayabileceği sonucuna da ulaşmış oluyoruz. Maddenin önceliği sorununa yanıt vermekle, aynı zamanda insanın dünyayı kavrayıp kavrayamayacağı sorusuna da olumlu yanıt vermek olanağına sahip oluyoruz. Dolayısiyle bu iki sorun birbirleriyle öylesine yakından ilintilidir ki, onları birleştirmek ve felsefenin temel sorusunun birer parçası olarak tanımlamak için yeterli nedene sahibiz.

Ne var ki, felsefenin temel sorusunun iki yanı arasındaki bağıntıyı görebilmek her zaman o kadar kolay değildir. Kimi zaman idealistler bu basit sorunu kasıtlı olarak karmaşıklaştırırlar. Ama ne amaçla bunu yaparlar? Ve nasıl yaparlar?

İdealistler insan ruhunun bir yanının karşı konulmaz bir bilgi açlığıyla belirlendiğini savunurlar. Bu insanın «Doktor Faust» yanıdır. İnsan ruhunun öteki yanı Hamlet'in insanın dünyadaki varoluşuyla ilintili «lanetlenmiş» sorularında yansır. Bunlar, ben kimim, nereye gidiyorum, yazgının buyruklarına boyun mı eğmeliyim, yoksa savaşmalı mıyım, gibi sorulardır. O halde bir düşünür hangisinin yolundan gidecektir? Yalnızca insanın kavrama yetenekleriyle ilgilenen Faust'un mu, yoksa insanın dünyadaki yeri üzerine kafa yoran Hamlet'in mi? İdealist düşünürlere göre bir düşünürün kendi adına bu temel sorunu çözümlemesi, ruhunun hangi yanının ağır bastığına bağlıdır.

Bazı çağdaş düşünürler tek değil, birbirinden bağımsız iki sorunun var olduğunu ileri sürerler. Örneğin onlara göre pozitivizmin temsilcileri yalnızca gnosiolojik sorunla - insanın bilgi edinme sürecinin araştırılması - uğraşır ve insanın kavrama yeteneğinin nasıl ortaya çıktığı sorunuyla hiç ilgilenmezler.

Pragmatistler (yararcılar) bilgi sorununun çok genel olduğunu ve bu nedenle her düşünürün ilgi alanına giremeyeceğini savunurlar. Kendileri ise dünyanın nasıl bilinebileceğine değil, dünyada nasıl rahat bir köşe bulunabileceğine ve yaşamın nasıl daha rahat bir hale getirilebileceğine önem verirler. Çözümsüz bilmeceleri çözmek için kafa yormaktan yana değildirler. Bir düşünür gerçeği öğrenmeye çalışmamalı, değişik durumlarda insanın karşılaştığı sorunlarla ilgilenmelidir.

Yeni-Tomacılara göre düşünürler, her çimen yaprağı ve her çiçeğin, her durumun ve bilimin her dalının, tüm evrenin varlığının, Tanrı'nın var olduğunun ve dünyadaki sürekli varlığının kanıtı olduğunu göstermelidirler.

Varoluşçulara göre dünyanın bilinebilirliği sorunu, insanın kendisine ilişkin bilgisi (öz-bilgisi) sorunu olarak yorumlanmalıdır; çünkü hepimizi herşeyden önce, dışımızdaki dünya değil kendi iç dünyamız, «ego»muz ilgilendirir.

Felsefenin temel sorununa ilişkin böylesi bir ayrışmanın sonuçları nelerdir? Varsayalım ki düşünürün yalnızca insanın kendini kavraması ve değer yönelimlerinin bilincine varması sorunuyla ilgilenmesi gerektiği görüşünü benimsedik. Şu sorulara ve benzerlerine yanıt vermeden böylesi bir soruna çözüm getirebilmemiz mümkün müdür: Dünya ve onun bir parçası olarak insan nasıl meydana geldi? İnsan bu dünyada yalnız mıdır, yoksa doğanın ve toplumun bir parçası mıdır? Başka bir deyişle düşüncenin mi yoksa maddenin mi önce geldiği sorununu gözardı edersek insanı, doğa ve diğer insanlarla, geçmişle ve gelecekle olan bağlarından «koparmış» oluruz. İnsanın dünyayla olan çok çeşitli ilişkilerini koparıp attığımızda onun toplumla da hiçbir bağlantısı olmadığını ilan etmekten başka yapacak bir şeyimiz kalmaz. Eğer Shakespeare Hamlet'i böylesi bir «varlıktan yoksunluk» konumuna getirseydi bu kadar büyük bir sanatsal değere sahip bir karakter yaratmayı başaramazdı. Ancak varoluşçuların savundukları, böyle bir konumdur.

Bu tür bir felsefe insan sorununun *toplumsal yanını* kasıtlı olarak gözardı eder ve bu nedenle de günümüzün yaşamsal sorunlarına uzak düşer. Bir varoluşçu insanın insanla dünya arasındaki, eylemleriyle dünyayı dönüştürme konusunda kendisi için belirlediği amaçları arasındaki *karşılıklı ilişki* üzerine düşünmesini «yasaklar».

Böylece, tüm felsefi sorunlar bütününü bilgi ve

öz bilgi çevresinde yoğunlaştırarak genel bilgikuramsal (epistemolojik) sorunları bile doğru çözümleme olanağını yitiririz. Böylesi bir yaklaşımı benimsemek; toplumsal savaşımla bağları koparmak ve dünya görüşünün beraberinde getirdiği ivedi felsefi sorunlara çözüm bulma girişimlerini tümüyle reddetmek anlamına gelir.

Ne var ki, felsefenin temel sorununu iki ya da daha çok bölümlere ayırma yanlıları düşüncelerini temellendirmek için çaba harcarlar. Dünyanın kavranması olanağının hiçbir şekilde düşüncenin ya da maddenin önceliği sorunuyla bağlantılı olmadığını, çünkü idealistler arasında birçok düşünürün dünyanın bilinebilirliğini kabul ettiğini savunurlar. Gerek antik çağın büyük idealist düşünürü Platon, gerekse Hegel, dünyanın bilinebilirliğine inanıyorlardı. Peki, bu gerçekten böyle mi? Bunu daha iyi anlayabilmek için idealizmin iki türünü, nesnel ve öznel idealizmi inceleyelim.

Çalgısı Olmayan Bir Müzisyen ve Bir Çılgın Piyano

Nesnel idealistler dünyanın düşünce ve bilince dayalı olduğunu ileri sürerler. Ama nesnel idealiste göre insan bilinci kusursuz değildir. Kimi zaman dünyanın bilmeceleri onun zihinsel yetilerini aşar. Kolayca yenik düşer ve güçlükler karşısında geri çekilir. Tutku çoğu kez doğru akıl yürütme yeteneğini bulandırır. İnsan yanlışlar yapmaya açıktır ve geçerliliği genel olarak kabul edilmiş güçler karşısında korkaklık gösterir. Dahası yaşamı kısadır ve bu aklını uzun bir süre boyunca kullanabilmesini engeller. Ama başka bir tür - mutlak ve doğaüstü - akıl daha vardır. Bu akıl insanın varoluşundan önce de vardır ve sonsuza dek varolma-

yı sürdürecektir. İnsan aklı tanrısal aklın yalnızca küçük bir parçacığı, solgun bir yansısıdır.

Dolayısıyla, mutlak, tanrısal akıl *insandan bağımsız olarak, yani nesnel olarak* vardır; oysa insanın kendisi ve tüm dünya bu doğaüstü ruhun etkinliklerinin bir sonucudur. Nesnel idealizmin özü budur.

Öznel idealist için düşünce ve akıl varolan herşeyin temelidir aynı zamanda. Ancak burada tanrısal, mutlak Akıl'dan söz edilmez. Çünkü öznel idealiste göre insanın çevresindeki herşey yalnızca onun düşüncesinin bir ürünüdür, yani yalnızca öznel olarak vardır. Öznel idealist herşeyin, kendisi sabah uyanınca dünyaya geldiğine, akşam uykuya dalınca da yok olduğuna inanır. Bu görüşü savunan 18. yüzyıl İngiliz düşünürü George Berkeley'e göre: «Var olmak demek algılanmak demektir.» (11).

Tüm öznel idealistler böylesine uç noktalara varmazlar. Bunlardan Kant dünyanın gerçekten var olduğunu, yalnızca imgelememizin bir ürünü olmadığını söylüyordu. Ama ona göre dünyaya ilişkin hiçbir şey bilemeyiz. Yalnızca duyumlarımızdan söz edebiliriz, onların ardında neler olduğundan söz edemeyiz. Uç sonuçlara varan ve yalnızca insan bilincinin gerçekten var olduğunu ileri süren öznel idealistlere *solipsist* deniyor. Üç öznelcilik (sübjektivizm) örneğin, dünyanın yalnızca düşgücümüz [imgelemimiz] olduğunu yazan 19. yüzyıl Alman idealist düşünürü Arthur Schopenhauer'in öğretisi için tipiktir. Eski Fransız materyalist düşünürlerden birisi öznel idealistlerin mantığı-

---

(11) Alıntı yapan: V. I. Lenin, «Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm», Toplu Yapıtlar, Cilt 14, s. 24.

nın tuşlarına basacak kimse olmadığı halde aklını kaçırıp kendi kendine çalabileceğine inanan bir piyanonun mantığına benzediğini söylemişti. Tıpkı bunun gibi öznel idealist insanın bir dış neden olmadan düşünebileceği, duyabileceği ve acı çekebileceğinden emindir.

Böylesi bir felsefe sağduyuya, en basit insan mantığına aykırıdır. Aynı zamanda tehlikelidir de. Çünkü eğer tüm yaşamımız salt imgelemimizin bir ürünüyse ne çalışmanın, ne öğrenmenin ne de savaş vermenin bir anlamı kalır. Herşey bir düşten ibarettir ve herhangi bir şey için savaşım vermek yeldeğirmenleriyle savaşmaktan başka bir şey değildir.

Nesnel idealizmin mantığı da daha az hayalci değildir. Çalgı benzetmemizi sürdürecek olursak nesnel idealiste göre, insan «piyano» (doğa, hayvanlar ve insanlar) olmadan piyano çalan bir müzisyendir. Bir düşünürün idealizmden yana tavır alırsa ne kadar şaşırtıcı düşüncelere varacağını görmüş olduk. Peki, idealizm dünyanın bilinip bilinemeyeceğine ilişkin neler söyler?

Nesnel idealist, evet, diyecektir, dünya elbette bilinebilir. Ama bakalım «bilinebilmek» terimini nasıl yorumluyor? Platon insanın dünyayı kavrayabileceğine, ama maddeler dünyasını değil, ona can vererek maddeyi yaratan saf ideler dünyasını kavrayabileceğine inanıyordu. İnsan ruhu bir zamanlar bu ideler dünyasında yaşamıştır ve bu nedenle bir zamanlar içinde yaşadığı dünyayı «hatırlamak» onun için kolay bir şeydir. Kısaca nesnel idealist için «dünya» gerçeklik değil, özgül, ideal bir dünyadır. İnsan aklı da bu ideal dünyanın bir parçası olduğu için kavrama süreci de bir hatırlama sürecidir. Doğruyu bulmak için gerçek-

liği araştırmak ya da olguları toplamak, onları karşılaştırmak, çözümlemek ve genelleştirmek ya da kuşku belirtmek gereksizdir. İnsan yalnızca biraz düşünmekle evrenin sırlarının anahtarlarını avucunun içinde bulacaktır.

Öznel idealist için sorun daha da basittir. Eğer tüm dünya duyumlarımızın, düşünce ve düşgücümüzün bir ürününden ibaretse o zaman «dünya»yı, bilincimizin yarattığı imgeler dünyasını kavramak elbette olanaklıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak dünyayı kavramak gerçekte kişinin kendi kendini kavraması olmaktadır. Gerçeklik, doğa ve toplumsal süreçlerin tümı çeşitliliği öznel idealisti ilgilendirmez. Bunlar onun için varolmayan şeylerdir.

Görüyoruz ki gerek nesnel, gerekse öznel idealistler dünyanın bilinebileceğini kabul ediyorlar. Ama hangi dünya? İçinde yaşadığımız gerçek dünya, bu güzel, büyük, çelişkilerle dolu karmaşık dünya mı? Yo, hayır; onların «kendi» dünyası, düşünürlerin kendilerinin yapay olarak yarattığı düşünceler ve duyumlar dünyası! Doğal olarak onların gözünde kavrama süreci olağanüstü basittir. Bilimadamlarının genelde karşılaştıkları tüm güçlükler gibi, insan düşüncesinin «inatçı» gerçeklikle karşı karşıya geldiği zaman yaşanan yaratıcılığın arayışları ve sancıları da gerçekte yoktur. Bir idealist için bu yalnızca bir düşüncenin başka bir düşünceyi kavrama sorunudur, çünkü tüm kavrama insanın kendi kendisinin bilgisine indirgenmiştir.

Bir materyalist için durum çok farklıdır. Tutarlı bir materyalistin gözünde bilgi edinme son derece karmaşık, güç ve sonsuz bir süreçtir. İnsanlık yavaş yavaş, adım adım doğanın sırlarını çözer. İnsan kendi aklını, düşüncelerini ve duyumlarını değil ak-

lından, genelde herhangi bir akıldan bağımsız olarak varolan nesnel dünyayı kavrar. Bu dünyayı doğru olarak kavramanın olanaklı oluşu, insan ile nesnel dünya ya da madde arasındaki zorunlu bağlantıdan kaynaklanır. Ancak bu süreç «hatırlama» yoluyla gerçekleşmez. Bir materyalistin bakış açısından bilgi süreci, çevremizde olanların ya da fenomenlerin bir kopyası, bir kalıbıdır. Hepimiz biliriz ki bir şeyin - bir resim olsun, bir belge olsun - kopyasını almak belirli bir dikkat isteyen iştir; doğanın böylesi bir «kopya»sını almak ise çok daha zordur.

Görüyoruz ki, bir idealist ve bir materyalist dünyaya, onu kavramaya çalışan insana ve dünyayı bilme sürecine birbirine karşıt konumlardan yaklaşmaktadırlar.

Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: *Dünyanın bilinebilirliği sorunu maddenin mi yoksa bilincin mi önce geldiği sorunuyla doğrudan ve dolaysız olarak bağlantılıdır.* Dolayısıyla felsefenin iki değil yalnızca bir temel sorunu vardır. Felsefeyi bu birliğinden ve bir dünya görüşü yaklaşımından arındırma çabalarının boşluğu böylece kanıtlanmış olmaktadır.

Çelişkilerin Kökleri

Doğa, insan ve bilgi üzerine birbirinden çok farklı, kimi zaman da hayalci anlayışlardan sözettik. Bu görüşlerin bir temeli var mı, yoksa kimi farklı olma özentisi içindeki kişilerin düşgüçlerinin bir kaprisinden ibaret mi?

Eski materyalistlere göre idealist anlayışlar bir saçmalık, çarpık bir düşgücünün kaprisleriydi ve bu nedenle ciddiye alınmaması gerekiyordu. Ama idealiz-

me gülüp geçilemez. Onun köklerine inmek ve bugüne kadar varlığını sürdürebilmesinin nedenlerini anlamak gerekir.

Daha önce felsefenin, onun ortaya çıkışının köklerinin, insanın pratik etkinliklerinde, emeğinde yattığını, onun günlük yaşamından kaynaklandığını söylemiştik. Materyalizm ile idealizm, bu iki birbiriyle çelişen felsefi akımın bir de «pratik» nedenleri vardır.

Emek sürecinde her insan kendisine belirli amaçlar edinir. Ondan sonra bu amaçlara uygun bir araç arar ve onları kullanarak tasarladığı sonuca ulaşır. Bu bir kazma ya da balta olabilir, yeni bir hayvan cinsi yetiştirmek ya da buğday hasadı olabilir. Doğal olarak çalışırken kafasında, çevresindeki dünyanın kendisinden bağımsız olarak varolduğuna, nesnel olduğuna ve belirli bir amaca ulaşmak için fiziksel bir çaba, belirli bir enerji harcaması, belirli bir düzeyde bilgi ve beceriye sahip olması gerektiğine ilişkin bir düşünce oluşturacaktır. Ayrıca, bu dünyayı kavramak, onu geliştirmek ve insan gereksinimleriyle uyumlu kılmak olanaklıdır; tıpkı insanın doğa güçlerini kendisine tarım ve hayvancılık alanında hizmet edebilecek şekilde dönüşüme uğrattığı ya da doğal maddeleri çeşitli araçlar üretmekte kullandığı gibi.

Bu şekilde insan pratik deneyimlerini bir bütün olarak evrene uygular; doğa onun için dev bir atölye, kendisi de bu atölyede çalışan bir işçidir. Bu dünya görüşü materyalist düşüncelerin en yakın habercisidir.

Bilimsel bilgi insanın emek etkinliğindeki gerçek yardımcısıdır. Materyalist felsefenin, vardığı sonuçları doğrulamak için her zaman bilime başvurmasının, doğrudan doğruya bilimsel bulgulara dayanmasının ve karşılığında bilime yardımcı olmasının nedeni de bu-

dur. 20. yüzyılın önde gelen fizikçilerinden Max Planck materyalist görüşlerin, üretici bilimsel araştırmanın ondan ayrı düşünülemeyecek bir gereği olduğunu yazmıştı. Gerçekten de mutlak bir doğa gerçeğine bu sağlam, sarsılmaz inanç, araştırma çalışmalarının doğal ve ayrılmaz bir önkoşuludur.

Farklı materyalizm akımlarının ortaya çıkışının önemli bilimsel buluşlarla ilintili olması bir rastlantı değildir. Örneğin Nicolaus Copernicus'un güneş-merkezci görüşleri yalnızca doğa biliminde değil materyalist felsefe alanında da «devrimci bir dönüşüm» niteliğindeydi. Copernicus'un çağında yeryüzü evrenin hareketsiz merkezi kabul ediliyordu. Bu düşünceye göre gezegenler, yıldızlar ve gökler onun çevresinde değişik kürelerde dönüyorlardı. «Ay-altı» dünyasında, yani yeryüzünde herşeyin geçici ve kusurlu, «ay-üstü» dünyada ise herşeyin sonsuz, değişmez ve kusursuz olduğuna inanılıyordu.

Yermerkezciliğin çürütülmesi yeryüzünü birçok gezegenden biri haline getiriyor ve dünyanın, her biri kendi yasalarına göre yönetilen «ay-altı» ve «ay-üstü» olmak üzere iki kısma ayrılmasına bir son veriyordu. Böylece dünyanın tek bir bütün olduğu kabul edilmiş oluyordu. Copernicus evrenin sınırlarını «genişletmiş» ve dünyanın evren içindeki sınırsızlığının temellendirilmesinin yolunu açmıştı. Güneş-merkezcilik aynı zamanda gerçek bilginin, insanın elini uzatıp alabileceği kadar yüzeyde olmadığını, ancak dışsal fenomenlerin ardındaki özü ortaya çıkararak elde edilebilecek kadar derinlerde olduğunu göstermiş, böylece bilgi sürecine ilişkin felsefi düşüncelerin belirlenmesini olanaklı kılmıştır. Copernicus'un buluşu böylece doğaya ve insana ilişkin materyalist görüşlerin doğrulanması ve geliştirilmesine hizmet etmiştir.

Mekaniğin evrimi, 17 ve 18. yüzyıllarda materyalist felsefenin mekanikçi biçiminin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri olmuştu. Ancak, 19. yüzyılda biyoloji, fizik ve kimya ön plana çıktıkça materyalizmin başka, daha yüksek bir biçimi, diyalektik materyalizm biçimlendi.

Akla, bilime ve sağduyuya dayalı olan materyalizm belirli bir ölçüde septisizme yani kuşkuya açıktır. İnanmama, şeylerin ve fenomenlerin köklerini araştırma, kanıtlama ve derinlemesine inceleme - bunlar materyalist dünya görüşünün tipik özellikleridir. Dolayısıyla dinsel kavramlara eleştirel bir yaklaşımı vardır. «Ona saçma olduğu için inanmak zorundayım,» demişti Hıristiyan dinbilimcisi Tertullian. Bunun tersine bir materyalist, bir şey saçmaysa o halde doğru da olamayacağını söyler ve çelişkiyi araştırmaya başlar ki doğruya ulaşabilsin. Örneğin, eski Hint materyalistleri hakkında Jawaharlal Nehru şöyle yazar: «Materyalistler otoriteye ve düşünce, din ve teolojiden (dinbilim) çıkar sağlayan herkese karşı saldırıya geçmişlerdi. Vedaları (Hindu dininin kutsal metinleri - ç.), rahipleri ve geleneksel inançları reddediyorlar ve inancın özgür olması gerektiğini, önvarsayımlara ya da geçmişin otoritesine dayanmaması gerektiğini ilân ediyorlardı. Büyünün ve boş inançların her türlüsüne karşı çıkıyorlardı.» (12). Aynı görüş, Doğu'nun 11. yüzyıldaki büyük şairi, bilimadamı ve düşünürü Ömer Hayyam tarafından da dile getirilmişti:

«Camilerde ve kiliselerde ve Tanrılar arasında
Cehennemden korkulur ve Cennet düşlenir

---

(12) Jawaharlal Nehru, **Hindistan'ın Keşfi**, Asia Publishing House, Bombay, 1964, s. 100.

Ama dünyanın bilmecesini çözen
Yüreğinde zararlı otların bitmesine izin vermez.» (13).

Böylece düşünce daha yetkinleşti, bilgi edinme yolları daha karmaşıklaştı ve tutarlı bir materyalist gerçeklik anlayışı formüle edildi.

Ama idealizm de gökten zembille inmedi. İnsanın aynı pratik etkinlikleri onun da doğuşunda belirli bir rol, ama olumsuz anlamda bir rol oynadı. İnsan her zaman amaçladığı şeye ulaşmayı başaramaz. Bu özellikle ilk felsefi düşüncelerin biçimlenmeye başladığı eski çağlar için geçerliydi. İnsanın önüne bir çok şanssızlıklar çıktı. Çoğunlukla olumsuzluklarla karşılaşıyor ve bunların tümünü açıklayamıyordu. Neden kimi insanlar çalışmak zorundaydı da kimileri çalışmak zorunda değildi? Bu düzeni kim kurmuştu? İnsan öldüğü zaman ruhu nereye gidiyordu?

İnsanın doğa güçleriyle savaşımındaki çaresizliği, yaşamsal önemdeki sorunlara çözüm getirmede ve yaşamın bilmecelerini çözmedeki başarısızlıkları onu güçlü, «mutlak», ideal bir gücün desteğini aramaya itti. Böyle bir insan için doğa, kendisinin hem efendi hem de emekçi olduğu bir atölye değil, insanın aciz bir ricacı, bir dilenci olarak kısa bir süre için geldiği, başkaları tarafından inşa edilmiş bir kilisedir. Görüyoruz ki insan etkinlikleri hem materyalist, hem de idealist görüşlere kaynaklık etmiştir. Birinci durumda insanın gücü ve olanakları belirleyici olmuştur, ikincisinde onun zayıflığı.

Marx şöyle yazmıştı: «... Düşünürler topraktan mantar gibi bitmez; onlar, en ince, değerli ve görün-

---

(13) Ömer Hayyam, **Duşanbe, Irfon Publishers, 1970, s. 109 (Farsça).**

mez özsuları felsefenin düşüncelerinde akan, çağlarının, uluslarının ürünleridir. İşçilerin eliyle demiryolları inşa eden aynı ruh, düşünürlerin beyinlerinde felsefi sistemler inşa etmektedir.» (14).

İnsan geçmişte pekçok güçlüklerle karşılaştı, bugün de karşılaşmakta. Çevremizdeki dünya öylesine karmaşık ve çok-cepheli ki, işlerin gerçek durumu kimi zaman gözümüzden kaçabiliyor. Çocukluğumuzda birçok kavram ve idealler öğretilir. Görev, onur, adalet ve hukuk gibi şeyler öğreniriz, mantık öğreniriz, matematiğin yasalarını öğreniriz. İyi ama bütün bu düşünceler ve yasalar, kurallar ve gelenekler nereden gelmiştir? Bütün bunları icat eden gerçekten bizler miyiz. Onları yerleştiren tek bir kişinin adını veremeyiz. Öyleyse belki de bunlar her zaman vardı, bize Tanrı'nın bir armağanıydı. Bu düşünceler neshel idealizme çok yakındır.

Koku alır, görür, işitir ve duyarız. Ama gözlerimizi kaparsak dünya kaybolur ve bir karanlığın içinde kayboluruz. Koku alma duyumuzu yitirsek kokular da bizim için varlıklarını yitirirler. Ve eğer işitme duyumuzda bir bozukluk olursa tüm dünya sessizliğe gömülür. Tersine, bir başka dünyada yaşayan başka canlıların beş değil de, yedi ya da sekiz duyusu varsa, yaşadıkları dünya da bizimkinden çok farklı olmalıdır. Bu tür bir düşünce kişiyi, kendi bile bilmeden öznel idealizme götürür.

Bilgi edinme süreci öylesine karmaşık ve bilginin dikenli yolunda yolculuk öylesine güçtür ki, kişi kolayca yolunu yitirebilir. Ve idealizm de tam bu nok-

---

(14) Karl Marx, «**Kölnische Zeitung'un** 179. sayısındaki başyazı, Karl Marx, Frederick Engels, «**Toplu Yapıtlar**»da, C. 1, s. 195.

tada, çoğu kez en kolayı olan kendi «çözümünü» öne-rerek yardıma koşar.

Ne var ki insan giderek deneyiminin sınırlılığını aşmakta ve doğanın kölesi olmaktan çıkıp onun efendisi durumuna gelmektedir. Bilimin evrimi her türden hayalci kavramları etkisiz kılmakta ve materyalizm felsefede egemen akım durumuna gelmektedir. Bugün, dünya ve doğanın yalnızca bir düş, bir hayal olduğunu açıkça öne sürecek çok az düşünür çıkar; bilimi reddeden ve yalnızca dinin insana dünyaya ilişkin bilgi sağladığını savunacak bir idealist bulmak oldukça güçtür.

Toplumsal - tarihsel deneyimin evrimi, felsefi düşüncenin evrimini belirler. Engels'in dediği gibi düşünürleri ileriye doğru iten yalnızca saf düşüncenin gücü değildir. «Tersine, gerçekte onları ileri doğru iten, daha çok doğa bilimi ve endüstrinin güçlü ve her zamankinden daha hızlı, coşkun ilerleyişidir. Materyalistler arasında bu son derece açıktı; ama idealist sistemler de kendilerini gittikçe daha çok materyalist içerikle dolduruyorlar ve düşünce ile madde arasındaki antitezi panteistçe (*) uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Böylece, nihai olarak, Hegelci sistem salt, yöntem ve içerik olarak idealist bir şekilde ters-yüz edilmiş bir materyalizmi temsil etmektedir.» (15).

Bu arada, kendini materyalizm kılığında gizlese de, ya da idealizmin ve materyalizmin «üstünde» ol-

---

(*) Panteizm (Kamutanrıcılık): Evrensel varlığın maddesel bir birlik olduğunu ileri süren öğretilerin genel adı. (ç.n. Kaynak: Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Sözlüğü.)

(15) Frederick Engels, «Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu»; Karl Marx ve Frederick Engels, Seçme Yapıtlar, C. 3, s. 348.

duğunu iddia etse de, idealizmin varlığı son bulmayacaktır. İdealizmle materyalizm arasındaki savaşım sonsuza kadar sürecek mi?

Yeryüzü Fırtınalarının «Göksel» Yansısı

İdealizm, kısmen toplumsal yaşamın çelişkileri yüzünden, görüşlerine inatla sadık kalıyor. İdealizmin ortaya çıkması yalnızca insanın bilgi edinme ve iş etkinlikleri sürecinde ve bir bütün olarak yaşamında karşılaştığı güçlüklerden kaynaklanmıyor. Çok eskilerden beri idealist felsefeyi yaygınlaştırma işinden *çıkar sağlayan* güçler olmuştur. Çok uzun bir süre tüm insanlık toprak ve iş araçlarına sahip; seçkin bir kesim ile ezilen, yoksul, hiçbir şeyi olmayanlar biçiminde ikiye ayrılmıştı. Köle sahibi, feodal toprak sahibi ve kapitalistler, güçlerini ve servetlerini yalnızca tüfekler, tabancalarla, askerler ve hapishaneyle korumaya çalışmamıştı. Yoksul ve zengin, ezilen ve ezen olarak bölünmüş bir toplumda felsefe, din, hatta sanat bile manevi şiddet ve sınıf egemenliğinin araçlarına dönüştürülmüştü. Platon'un, insanın edilgen maddeyle, düzenden yoksun, aşağı ve kaba olan şeylerle çevrili olduğunu, öte yandan da maddeye gerçek düzeni getirenin düşünce olduğunu savunması çok doğaldı. Kaos halindeki maddeye uyumu getiren düşüncedir; ve tıpkı düşüncelerin maddeler dünyasına düzen getirmesi gibi, halk kitlelerini de aristokratlar yönetmelidir. Görüyoruz ki bir düşünür, kurulu toplumsal düzeni, deyim yerindeyse, «doğrulayabilir» ve onu değiştermenin olanaksız olduğunu ilan edebilir.

Zaman geçtikçe eski çağın toplumu yavaş yavaş istilacıların darbeleri altında yıkılıyor, aynı zamanda içerden de kölelerin ayaklanmaları ve ekonomik çöküş

tarafından sarsılıyordu. İktidardakiler tarihin gidişini tersine çeviremeyeceklerini anlıyorlar ve dizginlerin ellerinden kayıp gittiğini hissediyorlardı. Bu dönemde «teselli»yi öznel idealist öğretilerde buldular: Herşey boşlukta kaybolacaktı; zevk dışında herşey hayaldi. Ya da tersine, tüm istiklerimiz boşunaydı, insan hiçbir zaman gerçekten mutlu olamazdı, bu yüzden gereksinimlerini en aza indirmek ve bir çilenin, bir stoacının (*) katı yaşamını sürdürmek gerekirdi. Ne güç [iktidar], ne mutluluk, ne de zenginlik insanın ulaşabileceği şeylerdi. Bunlar gerçekte var değildi.

Bugünün burjuva toplumunda öznel idealist görüşler, rekabetten yorgun düşmüş küçük burjuvazinin kafasına iyice yerleşmiş durumda. Bu görüşler onları başarı ve zenginlik için çabalamaktan, gerçeği aramaktan ve adaletsizliğe karşı savaşmaktan kurtarıyor. Pragmatizmin öznel idealist felsefesine göre, önemli olan tek şey yaşamda azıcık bir şansa sahip olmakla yetinmektir.

Genelde idealizm zenginlerin çıkarlarını dile getirir, aklar ve savunur. Ancak kimi zaman ona, gerçek yaşamında işlerin gidişinden düşkırıklığına uğrayan ve onu değiştirmek isteyenler de dört elle sarılır. İyi ama idealist felsefe gerçekten, toplumu dönüşüme uğratmaya yönelik soylu davaya yardımcı olabilecek nitelikte midir?

19. yüzyılın sonlarında Almanya görece geri bir ekonomiye sahipti. Ama Fransız Devrimi'yle yaşam bulan, feodal düzene bir son verme düşüncesi son derece canlıydı. Yükselen burjuvazinin çıkarlarını dile getiren

---

(*) Stoacılık: Ana ilkesi doğa yasalarına boyun eğmek ve evrensel düzene uymak olan, Antikçağ Yunan felsefesinin panteist (kamutanrıcı) doğa öğretisi. (ç.n. Kaynak: Orhan Hançerlioğlu.)

genç Alman aydınları radikal toplumsal reformlar için savaşım veriyordu. Ancak yığınların desteğine sahip olmadığı için bu aydın kesim toplumun gerçek bir dönüşümü için gerekli olan güçten yoksundu. Üstelik gerici toplumsal güçlerden yana tavır alan devlet aygıtı da çok güçlüydü. Tek bir çıkış yolu kalıyordu: O dünyayı hayal dünyasında yeniden inşa etmek, bir felsefe, içinde gerçek dünyanın reddedileceği ideal bir dünya kurmak. Böyle bir idealist felsefe yaratıldı (Johann Fichte, Friedrich Schelling, Georg Hegel), ama gerçek sorunları düşünceler dünyasına aktardığı için dünyayı gerçekten yeniden inşa etme amacının gerçekleştirilmesinde pek bir yararı olmadı.

Tersine Fransa'da, Fransız Devrimi öncesinde iktidar için savaşım veren burjuvazi materyalist düşüncelerden esinlenmişti. Burjuva toplumu henüz ekonomik kriz ve işsizlik felaketlerini yaşamamıştı. İşçi sınıfı çok zayıf ve örgütlülüğü yetersizdi. Burjuva hâlâ kapitalist toplumun insana sınırsız olanaklar sağladığına inanıyordu ve gelecekteki mezar kazıcısının - oluşum halindeki proletaryanın - sahneye çıkmakta olduğu gerçeğinin farkında değildi. Henüz enerji, hırs ve umut doluydu. Ancak kapitalizm gerçekten zaferi kazandığında çok geçmeden «karanlık» yanları ortaya çıktı. Materyalist felsefe giderek kapitalizm için tehlikeli olmaya başlamıştı. Çağdaş burjuva toplumunun içinde barındırdığı çözümsüz çelişkiler açığa çıktıkça Batı'da boy veren idealist felsefi okulların sayısı da artıyordu.

Böylece, *materyalist felsefe her zaman öncü toplumsal güçlerin çıkarlarını dile getirmiş, idealist felsefe ise toplumun ayrıcalıklı kesimlerinin, onların haklarının, yaşam biçimlerinin ve özgürlüklerinin yeminli savunucusu olmuştur.*

Ancak, «Halk kitleleri her zaman materyalizmi

'kendi' felsefeleri olarak görmüş müdür?» sorusu sorulabilir. Aslına bakılırsa halk, köleler, köylüler, zanaatkârlar ve küçük esnaf çoğu kez materyalist felsefenin ya da herhangi bir felsefenin varlığından bile habersizdi. Gerçekten de, onların - çalışmaktan canı çıkan kölenin, gece gündüz tarlalarda ter döken köylünün ya da izin günü bile olmayan işçinin - felsefeyle ne gibi bir ortak yanı olabilirdi? Onlara kurtuluşun yolunu gösteren felsefe, ulaşamayacakları kadar uzaktı emekçi halka. Ama ezilmişliğinin bilincinde olan bir köle özgürlük yoluna çıkmıştır bile.

Çağdaş kapitalist toplumda işçiler büyük kollektiflerde örgütlenmiş durumda belirli bir düzeyde bilgiye sahipler, daha geniş hakları ve daha çok boş zamanları var. Bu nedenle materyalist felsefeyi öğrenme olanakları şimdi çok daha fazla. 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nden önce birçok işçi grupları materyalist felsefe de dahil, sosyal bilimleri öğrenmek üzere örgütlenmişlerdi. Kısaca, *çağdaş toplumda geniş halk yığınlarının materyalist felsefeyi derinlemesine öğrenme koşulları olmuştur.* Öncü toplumsal güçlerle ilerici felsefe arasındaki birlik, toplumun adalet ve insancıllık ilkeleri temelinde değişeceğinin güvencesidir.

Felsefenin temel sorununu ilk kez formüle eden ve onu meydana getiren öğeleri açığa çıkaran, böylelikle çeşitli felsefi akımların, okulların ve kuramların bir değerlendirmesini yapabilmek için gerekli ölçütü sağlayan, Marksizm - Leninizm'in kurucuları olmuştur. Marx-öncesi materyalistlerin tipik özelliği olan, maddenin yorumunda herhangi bir yalpalama, Marksizme yabancıdır. Maddeyi duyumlarımız aracılığıyla algıladığımız nesnel bir gerçeklik olarak tanımlayarak Marksizm, *ilk kez* materyalist hareket noktasından, canlı ve cansız doğanın, doğa ile toplumun birliği so-

rununu çözümlemiştir. Düşünce ile varoluş arasındaki ilişkinin, insan düşüncesini salt maddi süreçlere indirgeyen basitleştirilmiş yorumunu reddetmiş ve yine *ilk kez* bilincin, maddenin evriminin en yüksek aşamasında ortaya çıktığı düşüncesini temellendirmiştir. Bu buluşu olanaklı kılan, materyalizmin, gelişme kavramıyla birleşmesiydi.

III. DÜNYANIN EVRİMİNE İLİŞKİN İKİ GÖRÜŞ

Her yanımızı çevreleyen dünya sürekli olarak değişiyor, hareket ediyor ve gelişiyor. Bu, hergünkü yaşamımızda, bilim, insan etkinlikleri ve politik savaşım aracılığıyla kendini gösteriyor. Bu değişikliklerden bazıları dikkatimizi çekmezken, bazıları da insanlar, devletler, tüm insanlık ve bir bütün olarak doğa açısından büyük sonuçlar doğuracak nitelikte. Sonsuz evren sürekli bir hareket halinde; gezegenler güneş çevresinde dönüyor, yıldızlar doğuyor, yıldızlar sönüyor. Dünyamız, yeryüzü de değişmekte: Adalar ve dağlar oluşuyor, yanardağlar patlıyor, depremler oluyor, deniz kıyıları ve nehir yatakları değişiyor, bitkiler ve hayvanlar dünyası dönüşüme uğruyor. İlkel kalaba-

lıktan sosyalizme kadar geçirdiği evrim boyunca uzun bir yol kateden insanda ve toplumda önemli değişiklikler oldu. Dünya haritası da değişikliklere uğramakta: Evvelce İspanyol, Fransız, İngiliz ve Portekizli sömürgeciler tarafından yönetilen ülkeler özgürlüklerini kazandılar ve bağımsız devletler oldular. İşte Hindistan, Afganistan, Küba, Etopya, Angola, Mozambik ve daha birçokları.

Dünyada yaşamını sürdürebilmek, kendini ona uydurmak ve onu kendi amaçları ve gereksinimleri doğrultusunda dönüşüme uğratmak için insan ondaki çeşitliliği [farklılıkları] yorumlamak ve açıklamak zorundadır. Eski çağlarda bile bazı sorular insanların ilgisini çekiyordu. Örneğin, dünya nedir ve onda ne gibi değişiklikler oluyor? Şeyler arasında bir bağlantı var mı? Dünya neden hareket ediyor ve bu hareketin kaynağı ne? Bu sorulara yanıt verebilmek amacıyla Babilli rahipler, gezegenlerin hareketlerini gözlemlemek, güneş ve ay tutulmalarını tarif edebilmek için yıllarını verdiler. Gözlemleme ve tarif etmeden yola çıkarak insanlar dünyaya ilişkin daha derin bilgi edinmenin yollarını aramaya başladılar, onu açıklamaya çalıştılar. Eski düşünürler hareketin dünyada oynadığı rolü hesaba katmadan dünyayı anlamanın olanaksız olduğunu seziyorlardı. Bunun sonucu olarak «hareket var mıdır?» sorusuna, «harekete neden olan nedir?» sorusu eklendi. Bu, başka ve son derece önemli bir felsefi sorunun ortaya konması anlamına geliyordu. Felsefede çoğu kez olduğu gibi farklı görüşler ve yanıtlar ileri sürüldü. Sözgelimi Aristotales hareket ete ilişkin bilgisizliğin kaçınılmaz olarak doğaya ilişkin bilgisizliğe varacağına inanıyordu. Dünyanın evrimini açıklamada tutulan iki ayrı yol, hareketin özü,

nedenleri ve kaynaklarının yorumuna ilişkin felsefi düşünceler tarihinde de somutlandı. Bu, dünyaya yaklaşımda birbirine karşıt iki yöntemin, diyalektik ve metafizik yöntemin biçimlenmesine yolaçtı. Şimdi bu, iki yöntemin özünü açıklamaya ve yukarıdaki sorulara hangisinin gerçekten bilimsel yanıtlar getirdiğini belirlemeye çalışalım.

Diyalektik Nedir?

İlk başlarda «diyalektik» sözcüğü, farklı görüşlerin çatışması yoluyla gerçeğe ulaşma amacını güden bir tartışma sanatı anlamına geliyordu. Platon bir diyalektikçiyi; nasıl soru sorulacağını ve nasıl yanıt verileceğini bilen, bir şey ya da bir fenomen için, ancak ona mümkün olan tüm karşıt görüşlerle saldırıya geçtikten sonra bir tanım öneren ve böylelikle gerçeğe ulaşan kişi olarak tanımlıyordu. En büyük diyalektikçilerden biri, tüm yaşamını araştırıcı tartışmalar yoluyla gerçeği bulmaya çalışarak harcayan Sokrates'ti. Böylesi tartışmalarda Sokrates sorular soruyor, yanıtları çürütüyor, değişik görüşler öneriyor, kuşku belirtiyor ve karşısındakinin görüşlerindeki çelişkileri sergiliyordu. Böyle bir tartışma yöntemine, karşıt görüşleri karşılaştırarak, çözümleyerek ve çürüterek gerçeğe ulaşma çabasına diyalektik deniyordu. Sonraları bu terimin anlamı değişti.

«Sofist» sözcüğü önceleri «akıllı adam» ya da «bilge» anlamına geliyordu. Az bir ücret karşılığında tartışma sanatını öğreten akıllı ve etkileyici konuşmasını bilen öğretmenlere sofist deniyordu. İlk ücretli öğretmenler olan bu kişiler öğrencilerine «düşünmeyi, konuşmayı ve davranmayı» öğretmeye çalışıyorlardı. Ama asıl amaçları her ne olursa olsun tartışmada karşı

tarafı altetmekti. Her türden kurnazlık ve hatta aldatmaca serbestti. Sofistler belirli amaca ulaşmak için her amacın kullanılabileceğine inanıyorlardı. Örneğin bir sofist, uzun bir konuşmayı takip etmenin zor olduğunu bildiği için söyleşiyi gereğinden çok daha fazla uzatabilirdi; çok hızlı konuşabilir ya da tartışmayı sürdürmek için yeterli zamanın olmadığını ileri sürebilirdi. Kızdırılan insanın bir tartışmanın mantıksal gelişimine yeterince dikkatini veremeyeceğini çok iyi bildiğinden karşısındakini alaya alabilirdi. Her ne pahasına olursa olsun haklı olduğunu kanıtlamak için bir sofist daima kazanan taraf olmak ister. Bu nedenle kimi zaman gerçek ilişkiler ve bağlantıların yerine sahtelerini geçirir; böylece kendini, herhangi bir görüşü demagojiye başvurarak savunmayı ya da desteklemeyi göze alan bir dalavereci durumuna düşürür. Eskiçağ Yunan düşünürlerinden Milet'li Eubulides bir dizi demagoji geliştirmişti. İşte birkaç örnek: Yitirmediğin bir şeye sahipsin demektir. Boynuz yitirmediğine göre, ona sahipsin demektir.

Bir başka örnek: Elektra, Orestes'in kendisinin ağabeyi olduğunu bilmektedir. Ama Orestes şimdi onun önünde fakat «kimliğini gizlemiş» durumda durmaktadır ve Elektra onun ağabeyi olduğunu bilmemektedir. Yani Elektra bildiği şeyi bilmemektedir.

Bu mantığın ulaştığı nokta şudur: Bir şeyi bilsin ya da bilmesin, insan bir arayış içinde olmamalıdır. Eğer o şeyi biliyorsa, gerçeği aramanın gereği yoktur. Eğer bilmiyorsa, o zaman neyi arayacağını da bilmiyordur. (1).

---

(1) Dio genes Laertius, **Yunan Düşünürlerinin Yaşamları, Öğretileri ve Sözleri Üzerine**, Mysl Publishers, Moskova, 1979, s. 138 (Rusça).

Burada bilgideki bilinenle bilinmeyen arasında, bunların tümüyle birbirinden ayrılmasına yolaçan, karşıtlığı görüyoruz.

Bir örnek daha: Eskiçağın akıllı bir Çinlisi, Guasun Lu, beyaz bir at sırtında sınırı geçmek istemişti. Ama sınırı at sırtında geçmek yasak olduğundan sınır nöbetçisiyle şöyle bir tartışmaya girdi:

«Bir at doru olabilir.
Ama beyaz bir at doru olamaz.
O halde beyaz bir at, at da olamaz.»

Sınır nöbetçisinin kafası bu mantıkla öylesine karışmıştı ki, bu akıllı adamın at sırtında sınırı geçmesine izin verdi.

Bir sofist yaşama özel bir yaklaşım geliştirir. Gerçekte onun tanrısı aldatmacadır. Onu aldatan bir kişi, aldatmayandan daha dürüsttür sofistin gözünde. İnsan davranışını değerlendirmede tek ölçüt yararlılık ilkesidir. Dolayısıyla tüm eylemleri harekete geçirecek üç güdü olmalıdır. Zevk, çıkar ve itibar. Sofist için adalet güçlünün kazancından başka bir şey değildir. Gördüğümüz gibi sofizmin yöntemi olan demagoji gerçekliği çarpıtır; diyalektiği bir dış görünüş olarak benimsese de, gerçekte onun karşıtıdır.

Bir sofistin tartışmasının tersine, bir diyalektikçinin tartışması felsefi tartışma sanatının yardımıyla gerçeği bulmayı amaçlar. Diyalektikçi düşünür Sokrates'in şöyle söylediği aktarılır: «Yalnızca hiçbir şey bilmediğimi biliyorum ama bilgi için çabalıyorum.»

Herşey Değişikliğe Uğruyor

Dünyada herşeyin sürekli bir değişim içinde olduğunu Eskiçağın düşünürleri bile farketmişti. Bu konu-

da Herakleitos'un görüşleri son derece aydınlatıcı. Bu Eskiçağ materyalisti, sınırsız bir ilk nedene ve sonsuz ateşe bağlı olarak dünyadaki herşeyin bir akış halinde olduğunu savunan büyük bir diyalektikçi olarak bilinir. «Tıpkı her malın altınla ve altının her malla değiştirilmesi gibi herşey ateşle değiştirilir ve ateş herşeyle değiştirilir.» (2) Herşey hareket halindedir. Doğa sonsuz bir hareket içindedir. «Ateş toprağın ölümüyle, hava ateşin ölümüyle yaşar; su havanın ölümüyle, toprak suyun ölümüyle yaşar.» (3) Herakleitos'un diyalektiğinde dünya karşıt ilkelerin karşılıklı etkileşimi, onların birliği ve savaşımıyla belirlenir. Doğru olanın kavranması, karşıtların değişimi, karşıtların savaşımının kavranması ile olanaklıdır. «Düşman olan birleşir, farklı olan kusursuz bir uyum oluşturur ve herşey savaşım aracılığıyla gerçekleşir.» (4) Çünkü «savaşım herşeyin babası »olduğu için herşey değişmektedir. Herakleitos'un diyalektiği öncekinden farklı bir anlama bürünmüştü. Onun için diyalektik dünyanın belirli bir yorumu, onun hareketinin, evriminin değerlendirilmesiydi. (5)

Benzer görüşler, büyük Doğulu düşünürler İbni Rüşd ve İbni Sina tarafından da paylaşılmıştı. Bunlardan ilkine göre hareket sonsuzdu ve karşı durulamazdı. Meydana geliş, değişim ve yokoluş bir olanak olarak maddenin içinde bulunmaktadırlar; çünkü yokoluş, yeniden meydana gelişle aynı düzenin edimidir.

---

(2) **Efes'li Herakleitos'un Yapıtlarından Parçalar,** Baltimore, 1889, s. 89.

(3) **Eski Yunan Materyalistleri,** Politizdat, Moskova, 1955, s. 48 (Rusça).

(4) A.g.y.

(5) Dört ciltlik **Dünya Felsefe Antolojisi,** Cilt 1, Mysl Publishers, Moskova, 1970, s. 276 (Rusça).

Algılanan herşey kendi içinde çürümeyi [bozulmayı] de bir olanak olarak barındırır. Çağdaşları tarafından «felsefenin prensi» olarak adlandırılan İbni Sina da maddenin potansiyel olarak hareketi içerdiğine ve dönüşüme uğrama yeteneğinin bundan kaynaklandığına inanıyordu. Eskiçağın Çinli düşünürü Zhang Zang maddi gücün *(Ki)* kaynağını, döngüler halinde titreşen ve dağılarak büyük boşluğa geri döndükten sonra tekrar yoğunlaşıp tüm gözle görülen dünyayı biçimlendirilen harekete bağlıyordu. Eski Hintlilerin felsefe kitabı *Upanişads* tüm maddi süreçlerin değişken ve istikrarsız olduğunu yazar. Böylece görüyoruz ki Yunanistan'da, Ortadoğu'da, Hindistan'da ve Çin'de Eskiçağın düşünürleri hareketin sonsuz değişimini ve dünyanın evrimini kavramışlardı.

Diyalektiğin tarihinden sözederken, bütünsel bir diyalektik kuramının yaratıcısı Hegel'i görmemezlikten gelemeyiz. Hegel dünyanın karşıt güçlerinin karşılıklı etkileşimiyle geliştiğini savunuyor ama bu gelişimi belirli bir mutlak ide, yani «Dünya Ruhu» ya da «Dünya Aklı»nın gelişimine bağlıyordu. Onun diyalektik öğretisinde dünya başaşağı durur gibidir: Doğa ve insanlık tarihinde gelişen ne varsa hepsi «Dünya Aklı»ndan kaynaklanır. Sonuç olarak onun diyalektiği idealisttir. Hegel gerçek dünyanın diyalektiğini ideler dünyasında (düşüncede) görüyordu. Ona göre dünya tarihi, «Dünya Ruhu»nun evriminin tarihiydi. Herşey, tek tek şeylerin ve fenomenlerin içinde barındırdığı çelişkiler nedeniyle gelişiyordu. Dolayısıyla herşeyin kendine ait bir tarihi vardı. Hegel'in felsefesindeki doğru, akılcı öz, gelişim kuramında yatar. Gelişimin itici gücünü Hegel, şeylerin ve fenomenlerin içinde barındırdığı karşılıklı etkileşimde görüyordu.

Öte yandan materyalist diyalektik, evrimi doğanın

ve insanın sınırsız değişimi ve hareketi olarak kabul eden bir evrim kuramı ve kesin ve sonsuza kadar geçerli doğrular tanımayan bir dünyayı kavrama yönetimidir. Materyalist diyalektik dünyanın bilgisine, doğru bir yaklaşım sağlamanın yollarını açmıştır.

Pratik yaşamları aracılığıyla insanlar çok uzun zamandan beri dünyada olup biten çeşitli olaylar ve fenomenler arasında gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen ama fiilen varolan bağların farkındaydılar. «Herşeyin birbirine bağlı» olduğuna, «nedenler zinciri»ne ilişkin düşüncelerin ilk kez dile getirilmesinden bu yana binlerce yıl geçti. Bu gibi düşüncelerin yorumu ve gelişimi, birbirinden ayrı fenomenlerin bir arada var olduğunun kavranmasından yola çıkarak kavramlar oluşturmaya, oradan da şeylerin ve fenomenlerin evrensel olarak birbirlerine bağımlılığı düşüncesine ulaşmıştır. Demokritos, nedensel bağlantının, karşılıklı bağımlılığın en önemli biçimi olarak benimsenmesi için kuramsal tezlerden yararlanarak gelecek kuşaklara büyük bir hizmette bulunmuştur. Demokritos, herşeyin ardında kendi nedeninin bulunduğunu, hiçbir şeyin nedensiz bir şekilde ortaya çıkmayacağını ilan ediyordu. Demokritos'a göre nedensel bağlantı doğal bir zorunluluktur. Bu nedenle nedensizlik yalnızca bir rastlantıdır ve nesnel bir olgu olarak kabul edilemez çünkü belirli bir olgunun gerçek nedenlerine ilişkin bilgi yoksunluğunun bir ifadesidir.

Doğal fenomenlerin birbirlerine bağımlılığının tek biçimi olarak neden ve sonuç bağlantısı hem felsefede hem de doğa bilimlerinde kök salmıştı. Bağımlılığın diğer biçimleri, yani rastlantı, olanak ve olasılık; psikolojik duyumsamalar, öznel algılamalar olarak görülüyordu. Örneğin *Novum Organum* adı yapıtında

Francis Bacon şöyle yazmıştı: «Yerinde bir saptamayla, gerçek bilginin nedenlerden çıkarsanan bilgi olduğu ortaya konulmuştur.» (6)

17. ve 19. yüzyıllar arasındaki mekanikçi fizikte nedensel bağlantı değişmez, dolaysız ve katı bir zorunluluk olarak yorumlanıyordu. Örneğin bir bilardo masası üzerinde hareket eden bir topun hızı, vuruşun kuvveti ve topun kütlesi tarafından belirlenir. Vuruşun kuvveti ve topun kütlesi ne kadar kesin bir biçimde hesaplanırsa, hızı ve hareket eden topun her bir belirli momentte (döngü) konumu o kadar kesin bir biçimde belirlenebilir ve önceden kestirilebilir.

Bu bakış açısından tüm nesnel dünya karşılıklı bağımlılıklar zinciri tarafından bir bütün olarak kaynaştırılmış halde görünür. Evrendeki tüm cisimlerin kütle ve hızlarının tam değerlerini saptayarak onların gelecekte her bir belirli momentte bulunacağı yeri kesin olarak hesaplayabiliriz. Sonuç olarak dünyadaki herşeyin önceden belirlendiği sonucuna varırız. Bu, kaderci bir görüştür, yani kadere ve alınyazısına inanmaktır.

Eğer karşılıklı bağımlılık algılarımızın yalnızca nesnel değil aynı zamanda öznel bir bağlantısı olarak sunulursa ve insanın kafasında daima varolan zorunlu bir düşünce olarak ilan edilirse agnostisizme (bilinemezcilik) ve sonuçta idealizme varılır. Bu anlamda Kant nedensel bağlantıyı düşüncenin pre-amiprik (a priori) (*) bir biçimi olarak görüyordu.

---

(6) Lord Bacon, **Novum Organum**, New York, P.F. Collier and Son, 1902, s. 108.

(*) Pre-ampirik, a priori. Deney öncesi, önsel. Deneyden önce olan, hiçbir deneye başvurulmadan gerçek sayılan. (ç.n.)

Nedensel karşılıklı bağımlılığı genel (evrensel) bağın en önemli biçimi olarak gören tutarlı bir materyalist yorumu onun nesnel niteliğini sergiler. Materyalist diyalektik açısından tüm dünya hareket halinde olan ve değişen nesnelerin kümelenmiş bağlamlılığıdır. Ne birbirinden ayrı tek tek fenomenler, süreçler ne de genel olarak hareket dünyanın bu evrensel düzeydeki bağlamlılığın dışında düşünülebilir. Dolayısıyla diyalektik her nesnenin, her şeyin bilimsel, *nesnel* bir biçimde incelenmesini, onun her an ortaya çıkan yeni yanlarını, ilişkilerini ve bağlantılarını günışığına çıkarma olarak görür. Modern doğa bilimi, örneğin fizik, evrende meydana gelen, galaksilerin ortaya çıkışından temel parçacıklarda oluşan en küçük süreçlere kadar çok çeşitli fenomenleri kucaklayan bu temel etkileşimlere somut ifadeler kazandırır. Nesnel dünyada her türden harekette, mekanik yer değiştirmelerde, çeşitli fiziksel, kimyasal ve biyolojik süreçlerde, toplumsal olaylarda genel bir karşılıklı bağlamlık sergilenmektedir.

Elbette diyalektiğin tarihinde hareketteki değişimlerin rolünü abartan (mutlaklaştıran) görüşler de vardı. Örneğin Eskiçağ Yunan düşünürü ve Herakleitos'un öğrencilerinden Kratilos, bir ve aynı nehre iki kez girilemeyeceğini, çünkü hem nehrin hem de kendimizin değişmiş olacağını söylemişti. Buradan, bilginin elde edilemeyecek bir şey olduğu sonucunu çıkarmıştı. Bu tavır, rölativzm [görececilik] olarak anılır. Rölativizm hareketliliğin, değişebilirliğin ve hareketin rolünü abartır ve eğer herşey hareket halindeyse, nesneler hakkında kesin bir şey söylenemeyeceğini savunur. Bu görüş diyalektiği onun karşıtına, az sonra ele alacağımız metafiziğe dönüştürür.

«Metafizik»in sözcük anlamı «fizik ötesidir» ve yapay olarak türetilmiştir. İskenderiye'de, Aristotales'in el yazmaları üzerinde çalışan bir kütüphaneci, Rodos'lu Andronikos el yazmalarını yerleştirirken İlk Felsefe ya da Felsefi Akıl olarak adlandırılan incelemelerini doğa öğretisini içeren *Fizik* yapıtının arkasına koymuştu. Bundan sonra bir bütün olarak felsefi yapıtlara «Fizikten sonra gelen «fizik ötesi» anlamında «metafizik» denildi. Giderek sözcüğün anlamı değişikliğe uğradı. Sözgelimi, Hegel, diyalektiğin karşıtı olan bir hareket anlayışına, metafizik diyordu. Metafiziğin başlıca özelliği nesnelerin ve bu nesnelere ilişkin mantıksal düşünce biçimlerinin değişmezliğinin mutlaklaştırılmasıdır. Hareket, hareketin kaynağı ve temelinde yatan çelişkiler, nihai sonuçlar olarak görülen şeyler için zorunlu bir öğe kabul edilmez. «Metafizikçi için şeyler ve onların zihinsel yansımaları, düşünceler, birbirinden yalıtlanmış, birbiri ardından ve birbirinden ayrı olarak ele alınacak sabit, kesin ve ilk ve son kez verili bulunan inceleme nesneleridir. [Metafizikçi] mutlak antitezlerle düşünür. [Kurduğu] iletişim, 'evet, hayır' biçimindedir. Çünkü bundan fazlasından kötülük doğar.» (7)

Görüyoruz ki diyalektik ve metafizik iki karşıt gelişme anlayışı, dünyaya ilişkin bilgiyi iki farklı yorumlama biçimidir. Kimi zaman diyalektiğin, hareketin varlığını kabul ettiği metafiziğin ise reddettiği söylenir; ancak bu modern metafizik için doğru değildir. Geçmişte, örneğin 17. yüzyılda metafiziğin kendini, maddi fenomenler ve bunların bağlamlılığının temel niteli-

---

(7) Frederick Engels, **Anti-Dühring, s. 31.**

ği olan hareketten soyutladığı doğruydu. Ancak sonraları, özellikle 20. yüzyılda hareketi yadsımamış ama onu basitleştirilmiş bir şekilde ele almıştır. Diyalektik de, metafizik de hareketin varlığını kabul ederler, ancak onu farklı bir biçimde yorumlayıp açıklarlar, dolayısıyla özde birbirlerine ters düşerler.

Diyalektik, gelişmeyi karşıtların etkileşimi, onların birliği ve savaşımı olarak yorumlar. Gerçekte bu içsel gelişme ya da özgelişme (self-development) anlamına gelir. Tersine, metafizik, gelişmeyi basit yer değiştirmeler, çoğalma ve azalmalar, tekrarlamalar ya da dairesel hareketlere indirger ve özgelişmeyi reddeder.

Dünyanın ve ona ilişkin bilgi edinmenin metafizik yorumu, bilimdeki ilerlemeler ve bilgide gelişme sağlama gereğine bağımlı olduğu belirli bir evrede, doğrulanmaktaydı. Metafizik anlayış birbirinden kopuk şeylere ve fenomenlere ilişkin bulguların birikimi ve biraraya toplanmasını ve bunların özelliklerinin karşılaştırma, gözlemleme vb. yöntemleriyle keşfedilmesini kolaylaştırıyor, çeşitli bilim dallarında, matematikte, fizikte, biyolojide, kimyada, vb. yeni buluşların yolunu açıyordu.

Fransız biyolog ve düşünürü Jean Lamarck çok geniş bir olgusal malzeme birikimine dayanan, hayvanların evrimine ilişkin bir kuram geliştirdi. Görüşlerini, *Zooloji Felsefesi* yapıtında ortaya koydu. Bu yapıtında Lamarck evrimi basitten karmaşığa doğru ilerleyen bir hareket olarak ele alıyor ve onu organizmanın iç ve dış etmenlerin etkisi altındaki gelişiminin bir sonucu olarak ortaya koyuyordu. Ne var ki metafizik düşünce tarzının egemenliği altında bilgilerin birikimi ve sistemleştirilmesi, nesnelerin ve fenomenlerin birbirleri ve diğer nesne ve fenomenlerle ilişkileri açı-

sından değil, yalıtlanmış durumda ele alındığı bir noktaya varılması sonucunu doğurabilirdi ancak. Bilimadamlarının izlediği yol, nesnelerin ve fenomenlerin değişimlerinden, gelişmelerinden uzaklaşmıştı.

Bu anlayış 19. yüzyıla kadar egemenliğini sürdürdü ve birçok bilimadamı dünyanın değişmezliğine, mekaniğin yasalarına indirgenen dünyanın temel yasalarının kalıcılığına inanıyordu. Bu anlayışa göre evrende yeni bir şey ortaya çıkamaz. Böylelikle bilgi edinmenin tarihsel olarak sınırlı bir yöntemi olan metafizik gitgide bilimin gelişimini engellemeye başlıyordu.

Üç Büyük Buluş

Bilim geliştikçe metafizik dünya anlayışının iflası açık bir biçimde görülmeye başlıyordu. İlk gelişme kozmolojide (evrenbilim) meydana geldi. Alman doğa bilimcisi ve düşünürü Kant ile Fransız astronom (gökbilimci) ve matematikçi Pierre Laplace güneş sisteminin kökenine ilişkin birbirine benzer hipotezler ileri sürdüler. Her ikisi de güneş sisteminin toz halindeki maddeden doğal bir biçimde oluştuğu görüşünü öneriyordu. Bu kuram gök cisimlerine ilişkin metafizik anlayıştan ilk kopuşu oluşturdu.

Evrensel değişim ve evrim hakkında diyalektik düşünceler bilimin kendisinden, ta içinden doğdu. Değişmekte olan dünyadaki çeşitliliğin ancak evrim kuramına dayanarak açıklanabileceği düşüncesi, özellikle 19. yüzyılın ortalarından bu yana çok güçlü bir biçimde bilimin derinliklerine kök salmıştır. 19. yüzyılda, diyalektik dünya anlayışının formülasyonu açısından büyük önem taşıyan üç büyük buluş yapıldı. Bunlar, canlı organizmaların hücre yapısının bulunması, enerjinin korunumu ve dönüşümü yasasının temellendiril-

mesi ve evrim kuramıydı. Bunlar, dünyadaki şeylerin ve fenomenlerin birbirleriyle olan evrensel ilişkilerinin ortaya konulmasına yardımcı oldular ve gelişmenin basitten karmaşığa, aşağıdan yukarıya doğru ilerlediğini gösterdiler. Önceleri metafizikçi bilim adamları ve düşünürler maddenin çeşitli biçimlerinin - kalorik, manyetik, mekanik ve elektriksel - birbirinden bağımsız olarak var olduklarına inanıyorlardı. Oysa şimdi bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler kanıtlanmıştı.

1930'larda Alman biyolog Theodor Schwann ve botanikçi Matthias Schleiden canlı organizmaların gelişimi üzerine çalışırlarken, tüm hayvan ve bitkilerin yapılarının temelini oluşturan hücreyi buldular. Bu buluşun çok büyük bir felsefi önemi vardı; çünkü tüm canlı varlıkların birliğini ve birbirleriyle bağlantısını ortaya koyuyordu.

İngiliz fizikçi James Joule ile Rus fizikçi Emily Lentz'in bulup kanıtladıkları enerjinin korunumu ve dönüşümü yasası, hiçbir şeyin nedensiz olarak ortaya çıkmayacağını ya da yok olmayacağını belirler. Benzer bir düşünce yüzyıllar önce Eskiçağ düşünürleri tarafından dile getirilmiş ama yalnızca bir tahmin olarak kalmıştı. Onlar ayrıca hiçbir şeyin bir hiçten meydana gelemeyeceğini de öne sürmüşlerdi. Bu özdeyiş, Joule ile Lentz'in tüm enerji türleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi kanıtladığı ve enerjinin yok edilemez ve yaratılamaz olduğunu, yalnızca bir durumdan bir başkasına, örneğin mekanik enerjiden ısıl (kalorik) enerjiye, ısıl enerjiden elektrik enerjisine dönüşebileceğini deneylerle ortaya koyduğu 19. yüzyıla kadar bilimsel olarak temellendirilememişti.

İngiliz doğa bilimcisi Charles Darwin tarafından geliştirilen evrim kuramı bitki ve hayvanlar dünyası

arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklıyordu. Geniş bir olgusal malzeme bütününe dayanarak Darwin bitkiden insana kadar tüm doğanın sürekli bir değişim ve evrim durumunda olduğunu kanıtladı. Evrim düşüncesi öteki bilgi alanlarına da yayıldı. 20. yüzyılda fizik ve astronomide evrenin nasıl meydana geldiği ve evrimleştiğine ilişkin kuramlar geliştirildi. Jeoloji ve coğrafya yeryüzünün, çekirdeğinin ve yüzeyinin sürekli olarak değişim içinde olduğu görüşünü doğruladılar. Jeoloji maddenin evrimini incelemeye başladı. Tarih historizm ilkesini irdelemeye koyuldu; yani ilerlemenin aşağıdan yukarıya doğru bir hareket olduğu düşüncesini öneriyordu. Psikoloji insanın ruhsal yapısının (psişe) da değişime uğradığını gösterdi. Böylece evrensel evrim kuramı bilime ve felsefeye tümüyle yayılmış ve dünyanın değişmez olduğu düşüncesi çürütülmüştü.

Tüm gerçekliğin karşılıklı bir ilişki içinde olduğu görüşü de temellendirilmekte. İklimdeki değişiklikler, bitki ve hayvanlar dünyasında da değişikliklere neden oluyor. Güneşteki manyetik fırtınalar yalnızca telsiz haberleşmelerini kesintiye uğratmakla kalmıyor, havayı da etkiliyor. Öte yandan, atmosferik basınç insan sağlığı üzerinde etki yapıyor. Nesnelerin ve fenomenlerin arasındaki evrensel ilişkiyi yazanlar yalnızca bilimadamları değil. Yazarlar ve şairler de onu yapıtlarında tartışıyorlar. Amerikalı bilim-kurgu yazarı Ray Bradbury, kısa romanı *Bir Fırtına Sesi*'nde farklı çağlar arasında var olan bağlantıyı ve toplumun kültürünün, hatta politik sisteminin tek bir kelebeğin ya da farenin yok edilmesine bağlı olabildiğini anlatıyor. Yazar elbette abartıyor ama bu dehşet verici öyküyü okurken insanın böyle bir bağlantının varlığına inanası geliyor. Zaten yaşam da bu bağlantıyı doğruluyor. Ger-

çekten de doğadaki bağların yalnızca birinin yok edilmesi ya da zayıflatılması salt doğanın değil toplumun da ondan sonraki gelişimini etkiliyor.

Federal Alman Cumhuriyeti'nden bir Marksist düşünür Robert Steigerwald, nesnelerin ve fenomenlerin arasındaki evrensel bağlamlılığa bir örnek vermiş, son derece etkili bir böcek ilacı olan DDT'nin keşfini gündeme getirmişti. Bu ilacın uygulanması, böceklerin yok edilmesini kolaylaştırmış ama kuşların besinlerini de yok ettiğinden ilkbahar sessizleşmişti. Kuşlar ve arılar da DDT ile öldürülmüş, bu nedenle daha az bitki döllenmiş ve daha az meyva olmuştu. Yağışlar DDT'nin yüzey sularına karışmasına yolaçmış, ilaç oradan nehirlere ve denizlere, en sonunda da besinlerimize kadar ulaşmıştı. DDT'nin canlı organizmadan atılması olanaksız olduğundan bilimadamları ilacın kullanımının en aza indirilmesi gerektiği sonucuna vardılar.

Ne var ki, fenomenler arasındaki her bağlantı her zaman açıkça ortada olmayabilir. Hatta kimi zaman onu göremeyiz bile. Büyük şair, düşünür ve matematikçi Ömer Hayyam şiirlerinden birinde şöyle yazmıştı:

Çevremizde gördüğümüz yalandan başka bir şey değil,
Varlığın temeline ulaşmak için çok uzun bir yol gerek.
Gördüğünü dünya gerçeği sanma,
Çünkü varlığın sırrı görülmez gözle... (8)

Dünya (evren) yalnızca değişmek ve hareket etmekle kalmaz; o, aynı zamanda tek bir bütündür. İçindeki herşey ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Eskiçağ düşünürlerinin hiçbir şeyin bir hiçten meydana gelemeyeceği ve hiçbir şeyin bir iz bırakmadan yok ol-

---

(8) Ömer Hayyam, **Rubailer**, Moskova, 1972, s. 13, (Rusça).

mayacağına ilişkin varsayımlarının doğruluğunu bilim kanıtlamıştır. Temel parçacıklar atomu, atomlar da molekülleri oluşturur. Makro-oluşumlar da birbirine bağlıdır; bitki ve hayvan türleri, sınıfları ve aileleri oluşturur. Güneş dünyayla bağlantılıdır, galaksimiz de öteki galaksilerle. Böylece dünyayı incelediğimizde onu karşılıklı ilişkileri, birliği ve değişimi içinde görürüz.

Evrimin İşleyişi Nasıldır?

Düşünürler nesneleri nicelikleri ve niteliklerine göre ayırdederler. Örneğin Demokritos bir yanda atomların, bir yanda da boşluğun var olduğunu söylemişti. Atomlar biçimleri ve ağırlıklarına (yani niceliklerine) göre birbirlerinden ayrılırlar ve cansız nesnelerle canlı nesneler arasındaki tek fark budur. Demokritos'a göre ruh bile biçim olarak yuvarlak ve hafif olan atomlardan oluşur. Doğadaki niceliksel ilişkiler sorununu ilk ortaya koyan düşünürlerden biri Pitagoras'tı. Onun için varolan herşeyin temel ilkesi sayıydı.

Bilimadamları nicelik ile nitelik arasındaki ilişki varlığını çok önceden görmüşlerdi. Örneğin element değişimi kuramını geliştiren Arap simyacılar bu ilişkiyi biliyorlardı. Cabir İbni Hayana sülfürik ve nitrik asit ve bunların tuzlarını hazırlayabilmişti. Nitelik kategorisi ilk kez, onu özün özgül bir belirlenimi olarak tanımlayan Aristotales tarafından çözümlenmişti.

Herkes niceliksel değişimlerin bir nesne ya da fenomende yeni bir nitelik görünümüne yolaçtığını bilir. Söz gelimi bizler, büyürüz, başka bir deyişle çocukluktan gençliğe, oradan da olgunluk ve yaşlılığa geçeriz. Bu süreç (bir durumdan.. başka bir duruma geçiş), biz farkına varmadan gerçekleşir ve çocuklukla gençliği birbirinden ayıran çizgi her zaman belirlenemez. Ni-

teliksel değişikliklerin devamlılığı doğal ve toplumsal süreçlerde yeninin ortaya çıkışını açıklamadığı gibi onu kavramayı daha da güçleştirir. Yeni kavramı, sıçramalı niceliksel dönüşümlerden oluşan gelişme ile zorunlu bir bağlantı içindedir.

Eski Yunanlılar bunu sezmişlerdi. Bu sorunla ilgili olarak belirli mantıksal düşünce biçimleri (çoklu tasımlar) (*) öneriyorlardı. Bunlar aracılığıyla, doğada ve insan yaşamında, niceliksel devamlılığı kesintiye uğratan sıçramalı niteliksel dönüşümlerin kaçınılmazlığı mantıksal olarak temellendiriliyordu. Örneğin «tepe» çoklu tasımları (kıyas) tek tek kum taneciklerinden oluşan tepelerin nasıl meydana geldiği sorununu ele alıyordu. Tek bir kum taneciği bir tepe değildir; ama iki, üç, dört, beş kum taneciği de tepe değildir. Tek bir kum taneciğini ötekine eklemek de tepeyi oluşturmaz. O halde tepe nasıl oluşur? Tam olarak hangi belirli anda bir tepe olur? «Dazlak» çoklu tasımları da aynı tür bir sürecin tersini ele alır: Eğer saçlarının miktarında bir, iki, vb. tel eksilmesiyle insan dazlak olmuyorsa o halde bir insan nasıl dazlak olur? Öte yandan eski çağlarda olduğu gibi bugün de tepeler oluşmakta, insanlar dazlaklaşmakta. Bu fenomenler ancak niceliksel ve niteliksel değişiklikler arasındaki karşılıklı ilişkiler aracılığıyla anlaşılabilir ve açıklanabilir. Her iki durumda da niceliksel bir birikim, niteliksel bir farklılığa dönüşmüştür. İşte, Hegel'in verdiği bir başka örnek:

Bir groş ya da taler [eski Alman para birimleri] harcamamız bir şey farketmez, ama «bir şey farketmeyen» bu durum cebinizi boşaltır ve bu, çok önemli bir niteliksel «fark» tır.

(*) Çoklu tasım (sorit): Mantıkta, öncül sayısı ikiden çok olan tasımsal çıkarım. (ç.n.)

Niceliksel değişimlerin farklı türleri vardır. Bunlar ya yavaş ve gözle görülmeyen türdendir (örneğin çocukluktan gençliğe geçiş gibi), ya da hızlıdır. Niceliksel değişiklikler evrimsel gelişme olarak bilinir. *Evrim* yumuşak, tedrici, (dereceli) yavaş bir gelişme türüdür. Niteliksel gelişme *devrimcidir*, geçmişin sökülüp atılmasını, toplumsal ilişkilerde, kültürde, dünya görüşünde vb., köklü değişiklikleri içerir. Bu tür gelişmenin örnekleri toplumsal devrimler ve bilimsel buluşlardır.

Ne var ki, bazı bilimadamları ve düşünürler doğada ve toplumda yalnızca niceliksel değişikliklerin olduğu görüşündedirler; dolayısıyla niceliksel ilişkileri mutlaklaştıran ve onları en önemli gören metafizik bir gelişme anlayışını savunurlar. Örneğin Anaksagoras insan tohumunun görülmeyecek kadar küçük bir şekilde saçlar, tırnaklar, damarlar, kaslar ve kemikler içerdiğini, bunların gelişme süreci içinde biraraya gelip büyüdüğünü ve gözle görülür duruma geldiğini söylemişti. Benzer görüşler, değişik biçimlerde de olsa biyoloji ve daha sonra sosyolojide görüldü. Nitekim, sosyal-Darwinciler biyolojik evrim kuramı ile tarihsel süreç arasında bir paralellik kurarlar ve toplumun gelişimini evrime indirgeyerek devirimci değişimi reddederler. Bunun pratik sonuçları vardır: Politikada evrimcilik reformizm ve sağ oportünizmin propagandası anlamına gelir. Bu kuramın yandaşları kapitalizmden sosyalizme dönüşümü yumuşak, tedrici (derece derece) bir süreç olarak görürler. Bu nedenle işçilerle kapitalistler arasında işbirliğini savunurlar ve hükümet reformlarının, anayasa değişikliklerinin vb. önemini abartırlar. Bu da onları gizli ya da açık bir biçimde devrime ihanete götürür.

Diğer bir uçta da niteliksel değişimleri mutlaklaş-

tırma, böylece gelişmenin yalnızca niteliksel bir değişim olarak yorumlanması vardır. Kimi burjuva bilimadamları Fransız doğa bilimcisi Georges Cuvier'nın doğal yıkımlar (afetler) kuramını felsefe alanına aktarırlar. Cuvier'ye göre evrim sakin bir durumdan doğal yıkımlara geçiş biçiminde olmaktadır. Cuvier'in görüşleri daha sonra bilim tarafından çürütülmüş olsa da bunlar toplumsal süreçlerin yorumlanmasında kullanıldılar ve anarşistlerle politik serüvencilerin politik etkinliklerinin dayandığı temel işlevini gördüler.

Yukarıda sözü edilenlere benzer görüşler de ya yalnızca niteliksel ya da niceliksel değişimlerin temel alınmasına dayandıkları için metafiziktirler. Oysa gerçekte gelişme niceliksel ve niteliksel olanın birliğidir. Burada niceliksel değişimler sıçramalara, başka bir deyişle niteliksel değişimlere, yeninin doğuşuna, evrimde köklü bir dönüş noktasına yol açarlar. Tanınmış Amerikalı gazeteci John Reed *Dünyayı Sarsan On Gün* kitabında bunu çok inandırıcı bir biçimde göstermiştir. John Reed Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin nasıl gerçekleştiğini, dünyayı şaşırtan ve pek çok kişi için tam bir sürpriz olan olayların nasıl gerçekte Rus proletaryasının yürüttüğü ve devrim öncesi uzun bir dönemi kapsayan sınıf savaşımının içinde doğup geliştiğini anlatmıştır.

Konuyu toplarken sıçramaların farklı biçimlerde olduğunu ve hepsinin birbirine benzemediğini belirtmeliyiz. Sıçramalar, örneğin belirli bir sıcaklıkta metalin sıvıya, suyun buhara dönüşmesi biçiminde, ya da bilimsel ve teknolojik devrim biçiminde olabilir. Sıçramalar, birbirini izleyen jeolojik dönemler örneğinde olduğu gibi binlerce yıl alabilir, ya da tarihsel olarak kısa bir süre içinde gerçekleşebilir. Buna örnek SSCB'de çeyrek yüzyıl içinde sosyalizmin inşaasıdır. Yakın geçmişte birçok Avrupa, Asya ve Latin Ameri-

ka ülkesinde toplumsal ve kültürel devrimler gerçekleşmiştir.

Nicelikten niteliğe geçiş kuramı, materyalist diyalektiğe özgül bir devrimci karakter kazandırır. Toplumsal ilerlemenin temel özünü açıklar ve evrimci değişimlerin nasıl doğal olarak, bir toplum ya da ülkenin verili bir aşamadaki evrimci gelişiminin doruğunu oluşturan devrime yol açtığının kavranmasını kolaylaştırır.

Hareketin niceliksel değişimlerin niteliksel değişimlere dönüşüm yoluyla gerçekleştiğini gördüğümüze göre şimdi şu soruyu sorabiliriz: Hareketin kaynağı nedir?

Hareketin Bir Başlangıcı Var mıdır?

Eskiçağda kimi düşünürler dünyada öz-hareketin, başka bir deyişle içsel hareketin kaynağı olan karşıt ilkelerin ve bir durumun yerine bir başka durumun geçmesinin egemen olduğunu savunurlardı. Onlara göre her nesne birbirine karşıt yanlardan oluşur. Bu karşıt yanlar birbirlerinin varlığının önkoşulu olduğu için birbirlerinin dışında var olamazlar ama aynı zamanda birbirlerini dışlarlar, başka bir deyişle birbirlerinin tam karşıtıdırlar: Örneğin, yaşam ile ölüm, sevgi ile nefret, iyi ile kötü, ateş ile buz, gündüz ile gece, erkek ile kadın, gibi. Karşıt yanların etkileşimi, bu çelişkiler, dünyaya düzensizlik getirir, değişimlere neden olurlar ve dolayısıyla gelişmenin kaynağıdırlar. Dünyada karşıtların varlığı üzerine varsayımlar eski Çinli, Hintli, Yunanlı ve Ortadoğulu düşünürler tarafından geliştirilmiştir.

Lao-Ji gibi eski Çinli düşünürler «tao» adını verdikleri, ilk evrensel ilkenin hareketinden söz etmiş-

lerdir. «Tao»nun diyalektiği, onun birçok çelişkili özelliğe sahip olmasında kendini gösterir: «Tao» boştur ve sonsuzdur; yalnız ve değişmez büyük «tao» her yerde vardır, her yerde etkindir ve hiç sınır tanımaz. *Dao Duo Jing* kitabı geçiş düşüncesini, «tao»nun karşıtına dönüşümünü anlatır: Çirkin içinde kusursuzu barındırma işlevi görür, eğri doğruya dönüşür, boş dolar ve eskisinin yerini yeni alır. Az için çabalarken çok kazanabilirsiniz, bunun yanında çok için uğraşırken başarısızlıkla karşılaşabilirsiniz. Mutluluk içinde talihsizliği barındırır, talihsizlik de mutluluğu. Benzer görüşler Herakleitos tarafından da dile getirilmişti: «İçimizde herşey bir bütündür: Yaşayan ve ölü, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü birinciler, ikinciler içinde yok olur, ikinciler de birinciler içinde.» (9). Doğulu bilgeler de iki ilke arasındaki savaşımdan sözetmişlerdi: Bir yanda ışık ve iyilik güçleri (Ormuzda), öbür yanda karanlık ve kötülük güçleri (Ahraman). Bu görüşler sonraları geliştirildi. Örneğin İtalyan düşünürü Giordano Bruno bir karşıtın, ötekinin başlangıcı olduğunu ileri sürmüştü: Yokoluş, meydana geliştir ve meydana geliş yokoluştur; sevgi nefrettir, nefrette sevgi. Bruno şu sonuca varır: Kim doğanın en gizli sırlarını öğrenmek istiyorsa çelişkilerin ve karşıtlıkların en çoğunu ve en azını gözlemlemelidir. Şiirleri, yerinde bir saptamayla felsefi metinler olarak değerlendirilen Rabindranat Tagor yaşamın, aldığı her biçimde iyi olduğunu çünkü bir şeyin bir başka şeyden kaynaklandığını ve başka bir şeyin ona gereksinimi olduğunu yazmıştı. Yaşamın çelişkileri karşısında edilgenliğe teslim olmayı ve gerilemeyi reddetmiş, nesnelerin ve fenomenlerin çeşitliliğine büyük değer vermişti:

---

(9) Dünya Felsefe Antolojisi, s. 276 (Rusça).

Reçine, akıcı ve ağır, kokular içinde dışarı sızmaya çabalamakta,
Oysa sonsuza kadar reçine olarak kalmayı yeğler.
Ve ezgi hareket ister ve uyum arar
Bir yandan ritim, yeniden dönüşmek için ezgiyi zorlar.
Belirsizlik hem bir biçim, hem de belirli yüzler kazanmak isterken

Biçim sisler içinde solar ve biçimden yoksun düş içinde erir gider.

Özgür şeyler cendere içine sokulmayı özler
Öyle bir cendere ki sınırlarını sonsuz bir nehir her an yeniden aşındırır.

Ölümdür yaradılışı doğuran, altüst oluşu haber verense, dinginlik.

Kim koymuş bu en eski tartışmanın sonsuza kadar sürecek yasalarını?

Tutsaklıkta herkes ve herşey kafesinden kurtulmaya canatarken,

Özgürlük bir yuva ve mutlak sonu arar. (10)

Günlük yaşam, bilim ve politik savaşımlar, hepsi gerçekliğin çelişkilerle dolu olduğuna tanıklık eder; ancak bu olguyu görmek gerçekliği kavramak için yeterli değildir. Kişi doğada varolan karşıtlar arasındaki ilişkilerin köklerine inmelidir. Yalnızca düşünürler değil, yazarlar ve şairler de bu gerçeğin bilincindeydiler. İşte, Abdülkadir Han, 17. yüzyıldan bir Afgan şairi, şöyle yazıyordu:

---

(10) Rabindranat Tagor, **Lirikler**, Khudozhestvennaya Literatura Publishers. Moskova, 1967. s. 36. (Rusça).

Kötülük iyiliğin zararını görür, iyilik de kötülüğün;
İyiliğin akladığını, öfkeyle lânetler kötülük... (11).

Karşıtlar birbiriyle ilişki içindedir. Herakleitos, «Hepsi birdir - bölünebilen ve bölünemeyen, doğan ve doğmamış olan, baba ve oğul...» demişti. (12). Karşıtlar arasındaki bağ çok sıkı ve kopmazdır; karşıtlar bu bağ dışında varolamazlar. Bunun örnekleri mekanikteki etki ve karşı-etki, matematikteki artı ve eksi, kimya ve biyolojideki birleşme ve ayrışmadır.

Ne var ki, çelişki yalnızca karşıtların birliği değildir. Karşıtların karşı karşıya gelmesi savaşım demektir; gelişme bu savaşım aracılığıyla gerçekleşir ve savaşım karşıtlar arasındaki ilişkinin özüdür. Sözgelimi toplumda karşıtların savaşımı sınıf savaşımı biçimini alır. Doğada ise savaşım, etkileşimdir (örneğin etki ve karşı-etki, çekim ve geri-tepki, vb.). Büyük Alman şair ve düşünürü Johann Wolfgang Goethe yaşamın çelişkili olduğunu, iyi ile kötü, sevgi ile nefret, sevinç ve acı arasında bir savaşım olduğunu söylemişti.

Her çelişkinin kendi tarihi vardır: Doğar, gelişir (şiddetlenir) ve sonra çözülür. Toplumsal çelişkiler kimi kez uzlaşmaz niteliktedir; bunlar antagonist çelişkiler olarak adlandırılır. Burjuvazi ile proletarya, ücretli emek ile sermaye, sosyalizm ile kapitalizm arasındaki çelişkiler böyledir.

Metafizikçiler karşıtların birliğini kabul etmezler; onlar için karşıtların her biri kendi başına vardır. Bu görüş bilim dışıdır; çünkü karşıtlardan birinin yok

---

(11) **Afgan Türkü ve Şiirlerinden**, Moskova 1956, s. 56 (Rusça).
(12) **Eski Yunan'da Materyalistler**, Politizdat, Moskova, 1955, s. 45 (Rusça).

edilmesi, ötekinin de yok edilmesi sonucunu doğurur. Karşıtların birliğini kabul eden ama aralarındaki savaşımı reddeden de metafizik bir konumdadır. Politika alanında bu tutum fiilen varolan çelişkilerin yumuşatılması ve uzlaştırılmasına götürür. Örneğin kapitalizmi mazur göstermeye çalışanlar genellikle onun bir «iyi», bir de «kötü» yanları olduğunu, «iyi» yanları geliştirilir, «kötü» yanları temizlenirse «herkes için iyi» olan bir toplumun kurulabileceğini ileri sürerler. Kimi zamanda söze, işçilerin durumunun iyileşmekte, tekellerin kârlarının da azalmakta olduğunu söylemekle başlarlar. Ne var ki emekçi halk bugün sahip olduğu herşeyi sömürücülere karşı acılı bir savaşım sürecinde kazandıklarını, onların tekeller tarafından verilmiş bir «armağan» olmadığını, kendilerinin onları kapitalistlerden «söke söke» aldıklarını çok iyi biliyorlar. Egemenlik tekellerde olduğu ve insan, insan tarafından sömürüldüğü sürece hiçbir uzlaşma olamaz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yaşamda, gerçeklikte sürekli olarak çelişkilerle karşı karşıyayız. Çelişkiler gelişmenin başlıca temeli ve kaynağıdır. Dolayısıyla onları bilmek önemlidir, çünkü kişinin etkinliklerini verimli kılacak olan bu bilgidir. Öyleyse sıra, «çelişkiler nasıl düşünceye yansır?» sorusuna geldi.

Diyalektik ve Eklektik

Bu soruyu hakkıyla anlayabilmek için şu gerçeği gözönünde bulundurmamız gerek: Düşünme biçimimiz ancak çelişkili değilse doğrudur. Gerçekten de tek ve aynı şeye ilişkin, aynı zamanda birbirine ters görüşler ileri sürülmemelidir. Düşüncede çelişkilere meydan verdiğimiz zaman doğru düşünmenin yasalarını çiğnemiş oluruz. Sözgelimi bir ve aynı kişi için

aynı zamanda hem canlı hem de ölü diyemeyiz. İnsanlar elbette ölür ama bir insan canlıysa, bir süre sonra öleceği gerçeğine karşın ona yalnızca «canlılık» niteliğini verebiliriz. Ancak öldüğü zaman o kişinin ölü olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak, dünyadaki fenomenlerin çelişkili olduğunu daha önce belirlemiştik. 17. yüzyılın başında optikte (ışık bilimi) ışığın yapısına ilişkin bir tartışma başlatıldı. Işık kesintisiz, dalga biçiminde miydi ve dolayısıyla dalgaların yasalarına mı tabiydi, yoksa kesintili, parçacık biçiminde ve parçacıkların yasalarına mı tabiydi? Sonuçta ışığa ilişkin iki karşıt kuram geliştirildi: Dalga ve parçacık kuramları. Bu kuramlardan hangisinin doğru olduğu çok tartışıldı, her ikisini de destekleyen bir çok görüş ileri sürüldü. İngiliz doğa bilimcisi Isaac Newton, ışığın kesintili, süreksiz bir yapıya sahip olduğunu ve bir parçacık, tanecik akışından ibaret olduğunu kanıtlamak için birçok deney sergilerken, Hollandalı bilimadamı Christian Huygens ışığın kesintisiz bir ortamdaki dalga biçiminde bir hareket olduğu görüşünü optik kırılma ve girişim üzerine bulgulara dayandırıyordu. Görünüşe göre varılan bu sonuçlardan yalnız biri doğru olmalıdır. Ancak ne var ki, bilimin evrimi bu «garip» fenomenin çelişkili, diyalektik bir yapıda olduğu gerçeğini şaşırtıcı bir şekilde ortaya koydu ve sonradan ışığın aynı zamanda hem bir dalga ve hem de bir parçacık hareketi olduğu kanıtlandı. 19. yüzyılda dalganın yalnızca görünülür ışığın değil, elektrik, manyetizm (mıknatıslık) ve diğer başka süreçlerin de özelliği olduğu kanıtlandı. Işık, elektrik ve mıknatıslık tek bir manyetik alanın salınımıydı. Yüzyılın sonunda buluşlar bir çığ gibi birbirini izledi ve kesintisiz bir manyetik alanın aynı zamanda kesintili, süreksiz ve tanecikli bir fenomen olduğu hiç-

bir kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde kanıtlandı.

Böylece, görünür ışık ve görünmeyen telsiz dalgaları, X-ışınları, elektrik, mıknatıs, ısı ışınımı ve soğurumu, genel olarak enerji ve ışıletki vb. üzerine daha çok şey biliniyordu artık. Bunun nedeni ilk olarak, bunların içsel olarak sahip oldukları çelişkili yapılarının araştırılması ve yorumlanması, ikinci olarak da kesintili ve kesintisiz, parçacıklı ve dalgalı olmak üzere karşıtların birliği halinde incelenmesidir. Benzer bir durum nükleer fizikte, elektronların ve diğer temel parçacıkların incelenmesinde ortaya çıktı. Bunların yapılarının da çelişkili olduğu, aynı zamanda hem kesikli hem de dalga biçiminde olduğu kanıtlandı. Böylece kuantum ve dalga mekaniği oluştu ve sonuçta, elektronun hem bir parçacık hem de bir dalga olarak kabul edilmesi ne kadar temelden uzlaşmaz görünse de, kuantum ve dalga mekaniği birleştirildi. Görüyoruz ki, bir nesne ya da fenomen çelişkiliyse düşüncemize de öyle çelişkili yansımalıdır. Yaşam da çelişkilidir ve gerçekliği anlayabilmesi için kişinin açık görüşlü bir kafaya sahip olması gerekir. Yaşamın diyalektiği, düşüncemizin diyalektiğinde, kavramların diyalektiğinde yansımalıdır.

Ne var ki kimi düşünürler açık görüşlülüğü, yanlış bir yaklaşımla, birbiriyle bağdaşmayan düşünce ve kavramların keyfi bir biçimde biraraya getirilmesi olarak anlamışlardır. Bu türden düşünürlere *eklektik* (seçmeci) denmiştir. Eklektisizm (seçmecilik) farklı akımlara özgü görüşlerin tutarsız ve ilkesiz bir birleşimidir. Belirleyici özelliği biraraya getirilemeyecek şeyleri biraraya getirmesi ve bir nesneyi bir bütünlük haline getiren gerçek bağları görme yeteneğinden yoksun oluşudur.

Önce «düşünceyi doğuran maddedir,» dersek ve sonra da «düşünce kendi başına vardır ve doğadan bağımsızdır,» diye devam edersek ve bu iki önermenin birbiriyle bağdaştığında ısrar edersek eklektik olarak adlandırılırız. Verdiğimiz örnekte eklektisizm eşit değerde sayılan ama temelden farklı iki görüşün, yani materyalizmle idealizmin mekanik bir biçimde birleştirilmesinde kendini göstermektedir. Modern burjuva ideologları diyalektiğin yerine eklektisizmi geçirmeye çalışıyorlar. Bu tavır, örneğin, burjuva ve sosyalist sistemin tek bir sistem halinde birleştirilebileceğini savunan «kaynaştırma» kuramında açıkça görülür. Kimi politikacılar eklektisizmden yalnızca kuramda değil politikada da yararlanmaktadırlar. Uzlaşmaz olanı birleştirme hevesiyle «özgürlük» ve «fırsat eşitliği»nden sözederler ve konu ister bir eğitim kurumuna kabul edilmek, ister iş bulmak ya da sağlık hizmetlerinden yararlanmak vb. olsun, gerek özgürlük gerekse fırsat eşitliğinden yalnızca toplumun üst katmanlarının sahip olduğu, Amerika'daki «beyaz» olmayan insanların payına ise her türden sınırlama ve kısıtlamaların düştüğü gerçeğini kasıtlı olarak sessizce geçiştirirler. Burjuva ideologları ve politikacıları eklektisizmden reklâmlar, propaganda, kitle iletişim araçları - radyo, basın, televizyon, sinema - aracılığıyla yararlanırlar ve önlerine koydukları hedeflere sıkı sıkıya uygun bir biçimde, belirli kavramların yerine başkalarını geçirme işinde moda, alışkanlıklar, gelenekler ve insanın ruhsal yapısına özgün benzeri öğelere yaslanmaya çalışırlar.

Diyalektiğin bir başka önemli özelliğini ele alalım. Diyalektiğin hiçbir şeyi mutlak bir biçimde verili, kesin ve sonsuz olarak görmediğini biliyoruz. Herşey, sürekli olarak değişmekte, daima hareket halinde ve yenilenmektedir. Belirli şeylerin ve fenomenlerin yerlerini baş-

kalarına bırakması sürecinin sonu yoktur. İyi ama bu hareketin, gelişmenin kendisinin yönü nedir?

Olumsuzlamanın Olumsuzlanması

Doğanın ve toplumun tarihi, gelişmenin, eskinin ölümü ve yeninin doğuşuyla bağlantılı olduğu gerçeğine tanıklık etmektedir. Yer kabuğunda yeni jeolojik yapılar oluşuyor, bitki ve hayvanlar dünyasında eski biçimlerin yerini yeni, daha gelişmiş biçimler alıyor. Canlı organizmalarda hücreler yenileniyor. Eski hücreler ölüyor, yenileri doğuyor. İlkel göçebelikten köleliğe, oradan serfliğe ve ücretli emeğe uzanan uzun bir yol katederek insanlık, tüm halkın eşit olduğu bir topluma ulaştı. Yalnızca doğa ve toplum değil, insan düşüncesi de değişimlerden geçiyor: Dünya görüşü, uğraşlar ve duygular dönüşüme uğruyor. Asya, Afrika ve Latin Amerika halkları yeni bir yaşama gözlerini açıyorlar. Rabindranat Tagore şöyle yazmıştı:

Kalk, ey yaşlı Doğu!
Ardına kadar aç kapılarını ve adımını at dünya-
ya! (13).

Eskinin yerini yeninin alması, başka bir deyişle yeninin önüne geçilmezliği doğanın, toplumun ve düşüncenin evriminin önemli bir özelliğidir. Diyalektik herşeyde ve her fenomende kaçınılmaz yokoluşun (olumsuzlama) belirtilerini görür; yaratılış ve yıkım sürecinin kendisi, aşağıdan yukarı doğru bu sürekli hareket dışında hiçbir şey bu sondan kurtulamaz. Olumsuzlama, yani eskinin yerini yeninin alması heryerde söz konusudur. Burada şu soru sorulabilir: Herşey yaşlanıp yok olduğuna göre, dünya sonuna mı yaklaşıyor?

---

(13) Rabindranat Tagor, aynı yerde, s. 13-14.

Hayır, öyle değil, çünkü kural olarak oluşum halindeki yeni kendi içinde, sonraki gelişme için daha da büyük olanaklar barındırır. Örneğin kapitalizmin çöküşüyle bağlantılı olan sosyalizmin doğuşu üretimin ve insanın kendisinin gelişimi için daha geniş ufuklar açar. Ve yeninin önüne geçilemez oluşunun nedeni budur.

Ama eğer yeni, eskiyi olumsuzlama yoluyla yok ederek ortaya çıkıyorsa, o halde onun özünü araştırmamız gerek. Kimi zaman şu ya da bu fenomenin, onun ölümüne ve gelişimine son verilmesine yol açan yok edilişi olumsuzlama olarak anlaşılıyor. Sözgelimi eğer bir bitkinin tohumu ezilirse filiz vermez ve ondan yeni bir bitki doğmaz. Çiçekler ezilir, ya da ormanlar ve meyva bahçeleri kesim yoluyla yok edilirse bu bir yıkımdır. Dine karşı gelenler «kutsal» engizisyonun emriyle diri diri yakılıyordu. Günümüzde de farklı düşünceleri nedeniyle insanlara şiddet uygulanıyor: Yoksulların ve ezilenlerin haklarını koruyan Martin Luther King öldürüldü, Şilili yurtseverler diri diri gömüldü ve zindanlarda katledildi, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde apartheita karşı savaşanlar kurşuna diziliyor. Tarih bütün bir halkın ve uygarlığın kökünün kazındığına tanık olmuştur. İspanyol istilacılar, örneğin, İnka ve Aztek devletlerini tümüyle yok ettiler ve kültürlerini yeryüzünden sildiler. Faşistler Guernica ile Lidiçeyi yerle bir ettiler, Hiroşima ile Nagazaki üzerine nükleer bombalar atıldı. İkinci Dünya Savaşı elli milyon insanın canını aldı. Sonra belleklerimizde, kentlerin ve tapınakların yakılıp yıkıldığı, bir milyondan fazla insanın yok edildiği Kampuçya hâlâ canlı.

Ancak olumsuzlamanın yok edilmeye indirgenmesi Metafizikçilerin tipik özelliğidir. Elbette böylesi olumsuzlama biçimleri de vardır. Ama bir de gelişmeyle çelişmeyen, tersine onu koşullandıran bir olumsuzlama

vardır. Diyalektikçiler olumsuzlama sorununu böyle ele alırlar. Olumsuzlamanın olumlu rolünü tanımlayarak evrimin karakteri, yasaları ve yönünü doğru olarak anlayabiliriz.

Daire mi, Düz Bir Çizgi mi, Yoksa Bir Sarmal mı?

Dünyada meydana gelen değişimlerin farklı yönlerde olduğu düşüncesi eski çağlarda oluştu. Birçok düşünür, tarihi, tek bir düzlem üzerinde meydana gelen bir olaylar dizisi olarak görüyordu. Onlara göre gelişme, doğumdan olgunluğa, oradan yaşlılığa ve ölüme doğru çizgisel bir biçimde ilerliyor ve sonra herşey yeniden tekrarlanıyordu. Kimi zaman da hareket herşeyin tekrar tekrar kendi başlangıç noktasına döndüğü kapalı bir daire, sonsuz bir çevrim içinde meydana gelen bir değişim olarak kabul ediliyordu. Eski Yunan matematikçisi ve düşünürü Pitagoras ile öğrencileri her 7.6 milyon yılda bir herşeyin eski durumuna döndüğünü savunan bir kuram geliştirmişlerdi. Platon ile Aristotales de toplumun gelişiminin tekrarlanan evrelerden geçerek bir daire içinde gerçekleştiğine inanıyorlardı. Eski Çinli düşünür Dong Zhong Shu tarihin döngüler halinde kendi kendini tekrar ettiğini çünkü hem Tanrı katının hem de «tao»nun değişmez olduğunu savunuyordu. 17. yüzyıl İtalyan düşünürü Giovanni Battista Vico özel bir çevrim kuramı önermişti. Bu kurama göre toplum döngüler halinde gelişiyor, her döngü bir bunalım ve toplumun çöküşüyle son buluyor ve en ilkel biçimlerle yeni bir döngü başlıyordu.

Toplumsal gelişmeye ilişkin başka görüşler de yandaş buluyordu. Örneğin eski «Altın Çağ»dan bu yana toplumun sürekli bir gerileme içinde olduğu ileri

sürülüyordu. Bu görüşü paylaşanlar arasında eski Yunan düşünürleri Hesiodos ve Seneka vardı. Onlara göre hareket bir gerilemeydi. Hareketi yukarıdan aşağı doğru bir ilerleme olarak yorumlayan benzer kuramlar bugün de ileri sürülüyor. Sözgelimi bir İngiliz astronomu, James Hopwood Jeans kitabı *Bizi Çevreleyen Evren*'de tüm yaşam, toplum ve hatta evrenin felâkete doğru yaklaştığını anlatır. Elbette tarihte gerici güçlerin üstün geldiği ve gerilemenin gözlendiği dönemler olmuştur. Tarihi geriye döndürmeye çabalamış olan geçmişin Alman faşizmi ve bu çabayı bugün de sürdüren günümüzün faşizm yanlısı rejimleri buna örnektir. Ama bunlar can çekişen ve ölmekte olan toplumsal biçimlerden başka bir şey değildir ve başarıları yalnızca geçicidir. Sonunda yeni, önüne geçilmez bir biçimde eskinin yerini alacaktır.

Diyalektik olumsuzlama ya da olumsuzlamanın olumsuzlanması salt eskinin yok edilmesi, bir çember içindeki geriye dönüş ya da hareket değildir. Eskinin, yeninin doğuşuna yardımcı olacak bir biçimde yok edilmesidir. Örneğin toplumsal gelişmenin ilk aşamalarında toprağın komünal mülkiyet biçimi tüm halklar için tipik bir özellikti. Bu mülkiyet biçimi, sömürü döneminde, uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin var olduğu toplumsal sistemde, bir üretim aracı olarak toprağın özel mülkiyeti tarafından olumsuzlandı. Sosyalist devrim toprağı bir kez daha topluma, emekçi halka geri vermektedir. Bu kamu mülkiyeti, toprağın özel mülk haline dönüştürülerek bir kez daha el değiştirmesi olasılığını dışlar; bu mülkiyet emeğin en yüksek düzeyde üretkenliğini, doğanın korunmasını ve doğal zenginliklerin çoğaltılmasını sağlamalıdır. Olumsuzlamanın olumsuzlanması büyük bir toplumsal ilerleme demektir. Yeni, basit bir biçimde eskiyi silip atmaz.

Onun temelleri üzerinde yükseldiğinden eskinin olumlu özelliklerini korur ve gelişmeyi daha yüksek bir düzlemde sürdürür. Daha yüksek nitelikte organizmalar, örneğin, daha aşağı nitelikte olanları olumsuzlarken onların hücre yapılarını korurlar: yeni bir toplumsal sistem, eskiyi olumsuzlarken onun üretici güçlerini, bilimsel ve kültürel kazanımlarını korur. Orta Asya edebiyatının kurucusu, şair Rudagi, dizelerinde şöyle der:

Her zaman böyle olmuştur: Yeni, çok geçmeden eskir,
Daha yeni olan da onun yerini alır. (14)

Yeninin gelişiminde, içinde yeninin tohumunu barındıran bir öğe olan, diyalektik olumsuzlamayı (olumsuzlamanın olumsuzlanmasını) anlamada, Hegel'in görüşleri büyük önem taşır. Hegel, yeninin, eskinin içinden, onu olumsuzlayarak geliştiğini söylemişti. Yeni olan daha kusursuz ve kendi başına yaşamını sürdürme yeteneğinde olandır. İlk başta zayıf olabilir ama geliştikçe eskinin üstesinden gelecektir. Her fenomen yeninin, ya da varolanın yerini alacak olanın filizlerini barındırır içinde. Hegel'in gelişmeyi ide'ye (ruha, akla) bağladığı doğrudur. Kuramı idealistti ama içinde «akılcı olanın tohumları»nı, yani doğru olan pek çok şey barındırıyordu. Marksizmin klasikleri Hegel'in diyalektiğinin içinden bu «akılcı tohumlar»ı ayıkladı ve kendisinin diyalektik öğretisinden çıkarmayı başaramadığı sonuçları çıkardı: «Var olan herşey yok olmayı hak eder.» Diyalektik bir olumsuzlama (olumsuzlamanın olumsuzlanması) olarak gerçekleşen gelişme, ileriye doğru hareket eder, ilerler. Aşağıdan yukarıya doğru, basitten karmaşığa doğru yol alır. Doğada, inor-

(14) Rudagi, **Şiirler**, Stalinabad, 1949, s. 103 (Rusça).

ganik doğadan organik doğaya doğru bir geçiş gözlenir. Bu durumda ilerleme yeryüzünde yaşamın ortaya çıkmasına yol açan, yapısal biçimlerin karmaşıklaşması biçiminde olmuştur. Bunu olanaklı kılan ısı ve atmosferik koşulların en uygun bileşiminin, Mars'ta ya da Venüs'te değil de, bizim gezegenimizde gerçekleşmesidir. İlerlemeyle ilgili görüşlerin hayvanlar dünyasına ilişkin kuramlara girmesi görece yeni bir olgudur. Ampirik (görgül) verilerin birikimi bilimadamlarının, canlı dünyanın evriminin basitten karmaşığa doğru ilerlediği sonucuna ulaşmalarını olanaklı kılmıştır. Bu gelişmede Jean Lamarck'ın kuramı ve Charles Darwin'in evrim kuramı büyük önem taşır.

İleriye doğru diyalektik gelişme nedir? Bu gelişme, sarmal biçiminde bir hareket olarak tanımlanabilir. Yukarıya doğru, düz bir çizgi halinde değil, tekrar tekrar dönen bir eğri halinde ilerler. Karmaşık bir eğri halinde ilerleyen gelişmeye doğadan, biyolojiden ve insanlık tarihinden örnekler verilebilir. «Ben yine de rahat hareketlerle çizilmiş, dönemeçleri fazla kesin bir biçimde belirlenmemiş bir sarmalı (spiral) yeğlerim. Tarih, yoluna yavaşça, görünmeyen bir noktadan başlar, noktanın çevresinde ağır ağır dönerken çizdiği daireler giderek büyür, uçuş gitgide hızlanır ve canlanır, taki en sonunda tarih, alev alev bir kuyruklu yıldız gibi, yıldızdan yıldıza kayıncaya kadar; çoğu kez eski yollarının yanından geçer, çoğu kez onları keser ve her dönüşünde sonsuzluğa daha çok yaklaşır.» (15). Sarmal biçimi, her bir halkanın bir aşağıdaki halkanın tekrarı olduğunu, öte yandan sarmalın çapının büyümesi ve halkaların genişlemesi, gelişmenin hacminin

---

(15) **Frederick Engels, Zamanların Geriye Dönüş Belirtileri, Karl Marx, Frederick Engels, Seçme Yapıtlar, C. 2, 1975, s. 48.**

arttığını ve hızının yükseldiğini, gittikçe daha karmaşıklaştığını gösterir.

İlkel-komünal sistem binlerce yıl varlığını sürdürdü. Onun yerini alan köleci sistem yalnızca birkaç bin yıl devam etti. Feodal sistem daha da hızlı gelişti. Örneğin Avrupa'da bin beşyüz yıl yaşadı. Kapitalist sistemin daha da kısa süre yaşayacağını gösteren birçok etmen var. Yirminci yüzyıl şimdiden insanlığın üçte ikisinin ondan koptuğuna tanık oldu. Yeni bir toplumsal sisteme, tüm toplumsal sistemlerin en yüksek biçimine - sınıfsız topluma - geçiş Büyük Ekim Sosyalist Devrimi tarafından başlatıldı. Yaşadığımız çağ, sömürge sisteminin ortadan kaldırıldığı ve yeni yeni halkların sosyalizm yolunu seçtiği, sosyalist ve ulusal kurtuluş devrimler çağı.

Demek ki, diyalektik olumsuzlama, eskiden yeniye doğru, eskinin kabaca reddedilmediği, tersine en iyi öğelerinin korunduğu bir gelişmedir. Yeni de gelişerek eskir, böylece olumsuzlamanın kendisi, yeni doğan bir fenomen tarafından olumsuzlanır. Ve bu sonuna kadar sürer. Yeninin eskiyle sürekli savaşımı gelişmenin bir yasasıdır; yeninin önüne geçilemez niteliği de bir başka yasadır.

Bu noktada akla bir soru gelebilir: «Yeni»den ne anlaşılmalıdır? Eskiden beri, yeryüzünde hiçbir şeyin yeni olmadığı, yeninin tümüyle unutulmuş eski olduğu ve herşeyin başladığı noktaya döndüğü söylenir. Gerçekte bu tür basmakalıp vaazlar verenler genellikle tutucular, mevcut düzeni koruma peşindeki kişiler ve dogmatiklerdir. Metafizikçilerin tersine diyalektikçiler herşeyden önce gelişmenin en önemli yanını, eskinin yeni tarafından olumsuzlanmasını vurgularlar ve böylece yeninin nitelikçe farklılığını ve onun eskiyle diya-

lektik karşıtlığını ön plâna çıkarırlar. Eskinin (tutucu, hatta gericinin) çoğu kez, özünde öyle olmadığı halde, kendini yeniymiş gibi göstermeye çalıştığı akıldan çıkarılmamalıdır. Yeni olarak ilân edilen herşey yeni değildir. Kimi zaman kendini yeni olarak öne süren ama gerçekte eski savları «yeni» bir terminoloji kılıfı içinde tekrarlayan felsefi akımlar türer. Batı'da sık sık sosyalizmin «yeni» yollarından söz edilir; oysa gerçekte önerilen, sosyalizme ulaşmayacak bir reform yoludur.

Diyalektik, bugüne geçmişe ve geleceğe bağlayarak ve eskide yeninin filizlerini bularak gelişmenin devamlılığına tanıklık eder. Ancak diyalektik salt doğanın ve toplumun evrensel gelişim yasalarının öğretisine indirgenemez. O aynı zamanda doğrunun araştırılmasına katkıda bulunan bir bilgi edinme yöntemidir. Bir kavrama yöntemi olarak diyalektiğin rolünü belirleyebilmek için önce «yöntem» kavramını ele alalım.

Yöntembilim: Bilimin Ruhu

İnsanın etkinlikleri çeşitli amaçlara yöneliktir. Doğal olarak insanlar kendi etkinliklerinin uzak sonuçlarını ya hiç, ya da çoğu kez kestiremezler. Ama insanın somut eylemlerinin temelini oluşturan yakın amaçları açık seçik ve kavranması daha kolaydır. Kavrama sürecinde insan, gerçeği anlamasına ve yaşamın ona sunduğu görevlere çözümler bulmasına olanak tanıyan kurallara uyar. Bu kurallar özünde deney ve bilginin bir özetidir. Örneğin bilimde yeni bilgi edinme yollarıdır, ekonomide üretim hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik önlemler toplamıdır, eğitimde öğretmenlerin ve öğrencilerin etkinliklerini birbirine bağlayan kurallardır, vb. İnsan eylemlerinde belirli bir bilgi birikimi-

ne başvurur; aynı zamanda pratik etkinlikleri içinde bu bilgiyi yetkinleştirir ve geliştirir, bir yandan da yeni bilgiler edinir. Bilgi ile etkinlikler arasında, belirli kuralların yardımıyla kurulan, içsel bir bağ vardır. Yöntembilim (metodoloji) deneye ya da bilimsel bilgiye dayalı, yerleşmiş bir kurallar bütünüdür; araştırmacıdan, belirli bir yöntemler, kurallar ve yasalar sisteminde ifadesini bulan belirli taleplerde bulunur.

Başlangıç evresinde bilgi edinmede kullanılan ilkel yöntemler pratik etkinliklerde kendiliğinden bir biçimde uygulanıyordu; ancak daha Eskiçağ'da, Demokritos ve Platon yapıtlarında, bilgilenme yöntemlerinin uygulanmasıyla elde edilen deneyimleri özetleme [bir araya toplama] girişimlerinde bulunmuşlardı. Örneğin Aristotales, daha önceden bilinen bir şeyden mantık yoluyla yeni bir bilgi edinilmesini sağlayan tümdengelim yöntemini geliştirdi. Bilgilenme yöntemlerinin geliştirilmesine önemli bir katkı da, tümevarımı yönteminin yaratıcısı Francis Bacon'dan geldi. Bu yöntem, deney ve gözlemle elde edilen tek tek bilgilerden genel bir bilgi edinilmesini olanaklı kılıyordu. Bilimsel bilgi edinmede metodolojinin rolünü belirlerken Bacon onu yolcunun yolunu aydınlatan bir sokak fenerine benzetmişti. Renè Descartes bilgilenme yöntemlerine ilişkin farklı bir görüşe sahipti. Ona göre bilgi kesin kanıtlara dayanmalı ve tek bir gerçek ilkeden hareket etmeliydi. Felsefe en az matematiğin kesinliğine sahip bir bilim olmalı, gerçeğe uygunluğunun ölçütü bilginin açıklığı ve doğruluğunun tartışılmazlığı olmalıydı. Yukarıda sözü edilen bilgi edinme yöntemlerine ilişkin kuramların ortak bir eksiği vardı: Bunların yaratıcıları olan düşünürler somut bilimsel bilgi edinmede başarıyla uygulanan belirli bir yöntemi genel, evrensel bir metodolojiye dönüştürmeye çalışıyorlardı.

Immanuel Kant düşüncenin belirleyici rol oynadığı yeni bir evrensel felsefi yöntemi önererek bu eksikliği gidermeye çalıştı. Ancak bu girişim, idealizme dayandığı için başarısız kaldı. Daha sonra Kant'ın girişimi Hegel tarafından tamamlandı.

İdealizm, yöntemi belirli bir gereksinime yanıt veren, keyfi olarak konulmuş kurallara (deneysel kavramlara) indirger. Yararlılık ilkesi örnek olarak verilebilir. Ancak yararlılık mutlak bir özellik değildir; belirli insanların, toplumsal grupların ve sınıfların çıkarlarıyla ilintilidir. Bu nedenle bir kişi için yararlı olan, bir başkası için zararlı olabilir. Bir kapitalist, bankacı ve toprak sahibi için özel mülkiyet ve ücretli emek sömürüsü yararlıyken, köylü ve işçi sömürüye karşı savaşır. Kapitalistler için silah üretimi ve satışı, büyük kârlar getirdiği için yararlıyken, emekçi halk silahlanma yarışına karşı, yumuşama için savaş verir ve barış ister.

Yöntembilim sorununa çözüm getirenler Marksizm-Leninizmin klasikleri olmuştur. Onlar bilgilenme yöntemlerinin, düşünürler ve bilimadamları tarafından maddi yaşamdan, nesneden soyutlanmış bir biçimde, düşünerek geliştirilmiş bir dizi keyfi işlem ve kural olmadığını göstermişlerdir. Bilgiye giden yol ancak uygulanan yöntembilim içerik olarak nesnelse, yani gerçek dünyada ve insanın deneyiminde karşılığı varsa doğrudur, gerçektir. Materyalist yöntemler pratiğe dayalıdır. İnsan, eyleme geçmeden önce kullanacağı yöntemleri ve eylemleri aracılığıyla ulaşacağı sonuçları düşünmüştür. Bu pratik eylem biçimleri tarihsel olarak insan bilincinde depolanmış, başka bir deyişle belleğine yazılmıştır. Doğru bir biçimle geliştirilmiş bir yöntembilime dayanan etkinlikler belirlenen amaca ulaşılmasını sağlarlar. Bilimsel bilgide, politikada ve üretimde güvenilir yöntemlerin geliştirilmesine,

temellendirilmesine ve seçimine bunca önem verilmesinin nedeni budur. Tıpta teşhis ve tedavi yöntemleri, matematikte sayısız hesap yöntemleri, pedagojide eğitim ve yetiştirme, mühendislikte yapılar ve köprülerin inşası, makinelerin tasarımı yöntemleri vardır. Toplumsal olguların incelenmesinde uygulanan yöntemleri toplumsal yaşamın ve onun yasalarının özellikleri belirler. Örneğin bir sosyolog tarama, anket ve testler gibi somut sosyolojik araştırma yöntemleri kullanır; karşılaştırmalı çözümlemeden, belirli yöntemlere göre hazırlanmış bilgisayar programlarından yararlanır.

Bilgi üretme ve çalışma yöntemlerine ilişkin felsefi öğretiye *yöntembilim* (metodoloji) denir.

Değişik bilim dallarında uygulanan yöntemler birbirleriyle bağlantılıdır ve bu modern bilimsel bilginin karakteristik bir özelliğidir. Elbette, örneğin, jeoloji, coğrafya ve arkeolojide, yalnızca bu bilim dallarında kullanılan özel yöntemler vardır. Ama öte yanda, kimyasal, fiziksel ve matematiksel yöntemler başka bilim dallarında da, astronomi, biyoloji, arkeoloji, dilbilim ve sanat kuramında da kullanılır. Özellikle matematiksel yöntemler en yaygın kullanılan yöntemlerdir. Bilimde, bir yandan bir bilgi alanını diğerinden ayırma, yani bilgiyi farklılaştırma eğilimi, öte yandan da bilim dallarını bütünleştirme eğilimi vardır. Bilimsel bilginin bütünleşmesine tanıklık eden yöntem alışverişi, bilimadamlarının dünyanın bir bütün halinde, tek bir bilimsel tablosunu yaratma, genel bir görünümünü çizme kararlılığını yansıtmaktadır.

Somut bilimsel yöntemlerin yanısıra genel yöntemler de vardır. Bu anlaşılır bir şeydir, çünkü insanlar yalnızca pratik yaşamları süresince karşılaştıkları belirli bilimsel ve toplumsal sorunları çözümlemek zorunda kalmazlar, aynı zamanda daha genel, evrensel nite-

likte kararlar vermek durumundadırlar. Bu yaşamsal sorunları çözmek için özel yöntemler, özel bir metodoloji gerekir. Bir dünya görüşünün dayandığı temel işlevini gören ve insanın dünyaya, öteki insanlara ve topluma karşı tavrını belirleyen felsefe aynı zamanda önüne koyduğu amaçlara ulaşabilmesi için yaşamında ve etkinliklerinde insana yol gösterecek genel kurallar da getirir.

Felsefi yöntemleri özgül bilimsel yöntemlerden ayıran nedir ve bilgi üretmede nasıl bir rol oynarlar? Felsefi yöntemler evrenseldir, yani tüm bilgi alanlarına uygulanabilirler. Somut bilimsel yöntemlerin yerini tutmazlar ama onlar aracılığıyla işlev görürler ve bilginin her alanında gerçeğe ulaşması için insana yol gösterirler. Nesnelerin, gelişmenin evrensel yasalarının görünüş biçimlerini yansıtmaları açısından incelenmesinde birer araç işlevi görürler. Bu yüzden diyalektiğin ilkeleri, örneğin evrim ilkesi (historizm) bilginin her alanında, biyolojide evrim kuramında, galaksilerin kökleri ve gelişimlerine ilişkin çeşitli kuramlarda, tarihte insan toplumunun evrimine ilişkin diyalektik materyalist kuramda vb. geçerlidir. Bu, diyalektiğin, öteki önemli ilkeleri için de söz konusudur: Gelişmenin kaynağı olarak çelişkiler kuramı, gelişmede sürekliliğin yeninin önüne geçilmezliğinin ilkesi olarak olumsuzlamanın olumsuzlanması kuramı gibi. Çağdaş bilim - fizik, kimya, biyoloji, vb. - nedensellik, düzenlilik, uzam, zaman, rastlantı, zorunluluk gibi evrensel felsefi kavramları kullanır.

Materyalizmin, dünyadaki fenomenlerin nesnel gerçekliğini temellendiren bir felsefi metodoloji olarak oynadığı rol de büyük önem taşır. Materyalizm, bilimi fenomenlerin altında yatan doğal bağlantılar ve gerçek nedenlere yöneltir. Psikolojiyi örnek olarak alalım. İn-

sanın ruhsal yapısı üzerine yanlış görüşler her zaman varolmuştur ve bugün de varlıklarını sürdürmektedirler. Bu, bilginin gelişimini açığa çıkaran bir olgudur. Ruhsal etkinliği, ruhun kendini ortaya koyuş biçimi olarak görme ve ruhun insan kalbinde, kanında ya da ciğerlerinde barındığını kanıtlama girişimleri, ruhsal yapının incelenmesini bilim-öncesi bir düzeyde alıkoymuştur. Tersine ruhsal yapıyı (psişe) beynin bir işlevi olarak gören materyalizm araştırmacıları, ruhsal olguları doğal-nedensel bağımlılıkları açısından çözümlemeye yöneltmiştir.

Materyalizm bilimin köklerinin ve doğruluk ölçütlerinin kavranmasında da önemli bir rol oynar. İlk kez materyalizm toplumun tarihini doğru bir biçimde açıklamış ve onun gelişigüzel değil yasalara uygun olarak gelişen bir süreç olduğunu göstermiştir.

Materyalizm tutarlı bir bilimsel yöntem olarak işlevini ancak diyalektik temeline dayanırsa yerine getirebilir. Diyalektik materyalist yöntem dünyadaki tüm olgu ve olayları, karşılıklı bağımlılıkları ve sürekli gelişim açısından ele alır. İnsan dünyayı ve kendisini, ancak tüm fenomenleri hareket halinde inceleyebildiği sürece bilebilir. Diyalektik materyalist yöntemi öz-gelişmeyi içsel bir evrim kaynağı olarak görür. Materyalist diyalektiğin önemi, kuramsal düşünceye biçim vererek, dünyayı kavramayı ve onu dönüşüme uğratmayı olanaklı kılacak bir araç sağlamasında yatar.

Devrimin Cebiri: Diyalektik

İnsanlar yaşamı güzelleştirmeyi, yoksulluğa, acıya, adaletsizlik ve keyfi yönetimine bir son vermeyi her zaman düşlemişlerdir. Toplumsal konumlarını değiştirmek için girişimlerde de bulunmuşlardır. Köleler sahip-

lerine karşı ayaklanmışlar (tarih efsanevi Spartaküs ayaklanması dışında birçok köle ayaklanması görmüştür), köylüler toprak sahiplerine karşı eylemlere girişmişler ve işçiler fabrikalarda, tesislerde makinaları kırmışlardır. İnsan tarihi yoksulla zengin arasında, ezilenle ezen arasında bir savaşımlar tarihidir. Çağlar geçti, işler birçok bakımdan değişmedi: Azınlık, çoğunluk üzerindeki egemenliğini sürdürdü. Toplumsal sistemler birbirinin yerini aldı ama emekçi halkın yoksulluğu ve haklardan yoksunluğu, insanın insan tarafından sömürülmesi devam etti. Toplumun yapısında köklü bir değişimi gerçekleştirme olanağı ancak çağımızda sömürülen sınıflar içinde en örgütlü ve politik bilince sahip olan işçi sınıfının doğuşuyla ortaya çıkmıştır. İngiliz, Fransız ve Alman işçi sınıfı daha 19. yüzyılda haklarını talep etmeye başlamıştı. Ancak bu eylemler ilk başta kendiliğinden nitelikteydi. Geçmişte düşünürler toplumsal eşitsizliğin nedenlerini açıklamaya çalışmışlardı. Onlara göre toplumsal yaşamda belirleyici öneme sahip olan, insanların görüşleriydi ve bu nedenle adaletsiz bir sistemi değiştirmek ancak insanların düşüncelerini, görüşlerini ve bilinçlerini değiştirmekle olanaklıydı. Tıpkı bir doktorun hastasını tedavi etmesi gibi toplum da bilinçlendirme yoluyla «iyileştirilebilir» ve düzeltilebilirdi. Düşünür-bilinçlendiriciler, servetlerini yoksullara vermeleri için zenginleri iknaya çalışıyorlar, toplumsal kötülüğün kökünün ancak böyle kazınabileceğine inanıyorlardı. Doğal olarak tüm çabaları boşa gitti.

Marx ve Engels emekçi yığınların çıkarlarını yansıtan bir felsefe yaratmada, felsefi düşüncenin ve bilimin kazanımlarını ve uluslararası devrimci hareketin deneylerini temel aldılar. Marksist felsefe, felsefenin kıyılarından doğmadı; o, geçmişin en ilerici öğretilerinin

bir devamıydı. Marx ve Engels felsefenin başlıca görevinin, yalnızca dünyayı açıklamak değil, dünyanın yeniden inşasının olanaklı yollarını ortaya koymak, pratik devrimci savaşımda eyleme geçmek ve bu savaşa katılmak olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre felsefe, dünyanın dönüştürülmesinde bir silah olarak işlev görmek için gerekliydi. Bu, Marksist felsefenin karakteristik bir özelliği, onun devrimci niteliğinin özüdür. Rus devrimci demokratı Alexander Herzen'in diyalektiğin devrimin cebiri olduğunu söylemesi nedensiz değildi.

Marksist felsefe *sınıf karakterini* gizlemeye çalışmaz. Günlük yaşamda ve hatta politikada farklı görüşte insanlar elbette belirli konularda anlaşabilirler; örneğin savaş ve barış, çevrenin korunması, uzay, dünya denizleri, yeryüzünün madensel zenginlikleri, bugün tüm insanlık için büyük önem taşıyan sorunlardır.

Ama başka tür anlaşmalar da var. İdeoloji ve felsefi görüşler alanında hiçbir anlaşma olamaz, hiçbir uzlaşma mümkün değildir. Başlangıcından bugüne kadar felsefe belirli toplumsal güçlerin çıkarları ve gereksinimlerini yansıtmıştır ve yansıtmaya devam etmektedir. Sık sık çeşitli felsefi öğretilerin yaratıcılarının, görüşlerini insanın genel çıkarlarını yansıtan görüşler olarak sundukları doğrudur. Ama bu yalnızca bir kılıftır. Kendinden önceki tüm öğretilerden farklı olarak Marksist felsefe *işçi sınıfının*, ve onun öncülük ettiği emekçi kitlelerinin *dünya görüşünü ve ideolojisini* temellendiren bir kuramdır. Felsefinin sınıf savaşımıyla bağlantılı olduğunu kabul eder ve bunu açıkça ilân eder. «Felsefe nasıl maddi silahını proletaryada bulmuşsa,» der Marx, «proletarya da manevi silahını felsefede bulmuştur.» (16).

(16) Karl Marx. «Hegel'in Yasa Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş», Karl Marx, Frederick Engels, **Toplu Yapıtlar**'da, C. 3, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 187.

IV. İNSAN DÜNYAYI NASIL TANIDI

Bilgiye İki Yaklaşım Yolu

Yaşamının her anında insan dünyaya ilişkin bir şeyler öğrenme, sırlarını çözme peşindedir. İran ve Tacik edebiyatının kalisik yazarlarından Firdevsi, şöyle yazmıştı:

Dünyanın bilmecelerini çözmek için
kişi her fırsatı kullanacak
Engellerden yılmayacak,
tırmanacak ve - ilerleyecek! (1).

Dünyanın bilinmesi, gerçeğe ulaşma ve insanın sahip olduğu bilgi ile etkinlikleri arasındaki ilişki alanın-

---

(1) **Tacik Şiiri Antolojisi, Moskova, 1951, s. 118, (Rusça).**

daki sorunları inceleyen özel bir bilgi dalı vardır. Bu dal, gnosioloji ya da epistemoloji, yani *bilgi kuramı*'dır.

İnsanın bilgi üretme etkinliğinin özgül özelliklerini inceleyebilmek için tekrar felsefenin temel sorununa, onun, insan bilgisi ile onu çevreleyen dünya arasındaki ilişkinin kurulması ve insanın dünyayı bilip bilemeyeceği ile ilgili ikinci yanına dönmemiz gerek. Engels bu sorunu şöyle formüle etmişti: «... Bizi çevreleyen dünyaya ilişkin düşüncelerimiz bu dünyanın kendisiyle nasıl bir ilişki içinde? Düşüncemiz gerçek dünyayı kavrama yeteneğinde mi? Gerçek dünyaya ilişkin düşünce ve görüşlerimizde gerçekliğin doğru bir yansımasını üretme yeteneğine sahip miyiz?» (2). Başka bir deyişle bu, insanın kavramları ve düşüncelerinin içeriğini ilgilendiren bir sorundur: Algılanan gerçek dünya mı, yoksa başka bir şey mi? Felsefenin temel sorusunun bu yanları birbirleriyle bağlantılıdır. Materyalistler bilincin maddenin doğal bir özelliği, onun doğal gelişiminin bir ürünü olduğuna inanırlar. Dolayısıyla bilinç yalnızca insanın yaşamasını sürdürmesine ve kendini varoluşunun koşullarıyla uyumlu kılmasına değil, aynı zamanda onu çevreleyen dünyayı kavramasına da yardımcı olur. Bu yaklaşım bilişsel (*) (epistemolojik) iyimserlik olarak adlandırılır. Eskiçağ düşünürlerinden Herakleitos, Demokritos ve Epiküros, insanın dünyayı kavrama yeteneğine sahip olduğuna inanıyorlardı. Daha sonra bu görüşler Rönerans ve modern çağ düşünürleri tarafından da paylaşıldı. Diyalektik materyalizm

---

(2) Frederick Engels, «Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu», Karl Marx ve Frederick Engels, Seçme Yapıtlar, Üç Cilt, C. 3, s. 346.

(*) Biliş: Ruhbilimde canlının bir nesne ya da olayın varlığına ilişkin bilgili ve bilinçli duruma gelmesi (Cognition) (ç.n.)

açısındansa, insan yalnızca dünyayı kavramakla kalmaz, bunun yanısıra gereksinimleri ve amaçları doğrultusundaki etkinlikleriyle onu değiştirir ve dönüşüme uğratır. Dünya dönüşüme uğruyor çünkü insanlar onun özelliklerini ve yasalarını öğreniyorlar. İdealistler insanın dünyayı kavrama yeteneğinde olup olmadığı sorununa farklı yalaşırlar. Bazıları, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, dünyanın bilinebilirliğini reddetmezler. Örneğin öznel idealistler, George Berkeley ve David Hume böyle bir sorunu ortaya koymayı bile anlamsız bulurlar. Gerçekten de insan gerçek dünyanın nesnel varlığını reddediyor ya da kanıtlanmasını olanaksız görüyorsa bilgiden nasıl söz edebilir?

Dünyanın kavranabilirliğine ilişkin kuşkular septikler (kuşkucular) olarak adlandırılan eski Yunan düşünürleri tarafından da dile getirilmiştir. «Septik» sözcüğünün iki anlamı vardır. Bugünkü dilde özelde hiçbir şeye inanmayan ve genelde herşeye kuşkuyla bakan kişiler için kullanılır. Felsefede ise *septisizm* dünyayı kavrama yeteneği konusunda kuşku ve dünyaya ilişkin doğru bilgi edinmenin olanaksız olduğunu kanıtlama girişimleri için kullanılır. Septikler çoğu kez savlarını, insanın duyumsal izlenimlerinin onun durumuna, duyularının durumuna ve ruhsal durumuna bağlı olduğu gerçeğine dayandırıyorlardı. Duyumların aldatıcı olduğunu, bu nedenle insanın hiçbir şeyi gerçek anlamda bilmesine olanak tanımadığını, insanın nesneleri yalnızca ona göründüğü biçimiyle algılayabileceğini öne sürüyorlardı. Eskiçağ düşünürleri bir ve aynı şeyin çeşitli organizmalara ve insana çok farklı biçimlerde görüneceğini savunuyorlardı. Örneğin, temiz ya da çamurlu olsun deniz suyu balıklar için besleyici ve yararlıdır, oysa eğer çamurluysa insan için yararsız ve hatta zararlıdır. Ayrıca atlar, köpekler ve insanlar çok

farklı şeylerden zevk alırlar. Septiklere göre insanlar şeyleri ve nesneleri ruhsal durumlarına, sağlık durumlarına ve alışkanlıklarına bağlı olarak değerlendirirler. Öyleyse dünyada ne kadar insan varsa o kadar çok da görüş vardır. Herşeyin ölçüsü, insanın kendisidir. Şu, septiklerin sözüdür: «Bana öyle geliyor ki, her birimiz hem varolanın hem de var olmayanın ölçüsüyüz.»

Dahası insanın yalnızca duyumları değil, aklı da aldatıcıdır. Her düşünce çürütülebilir. İnsanların iyi olduğunu söyleyebiliriz ama kötü olduklarını söylersek de yanılmış olmayız. Nesneler için birbirine karşıt görüşleri aynı kesinlikle dile getirebiliriz. Öyleyse onları anlamaya çalışmamalıyız, çünkü buna çabalarken ruhsal dengemizi yitirebiliriz.

Aklın yetersizliğini savunduğundan septisizm kimi zaman kişiyi bilgi arayışı içinde mistisizme ve dine sığınmaya itebilir. Örneğin Arap düşünürü El Gazali düşünmekle doğruyu algılamanın olanaksız olduğunu savunur. İnsana gerçek bilgiyi verecek olan, ruhunu Tanrı içinde eriten mistik sezgi, yukarıdan gelen aydınlanmadır.

Ne var ki septisizm bilgi tarihinde belirli ölçüde olumlu bir rol de oynamıştır. Çünkü eskiye kuşkuyla yaklaşma ve eleştirel bir bakışla inceleme, yeniyi aramada itici bir güç olmuştur. Kuşku düşünme ve gerçeği ortaya çıkarmada uyarıcı bir işlev görmüştür. Kendisinden önceki tüm felsefi kuramları eleştirel bir bakışla yeniden değerlendiren, diyalektik materyalizmin büyük kurucusu Karl Marx'ın «Herşeyin üzerine kuşku serp» anlamına gelen «De omnibus dubitandum» sözünü kendine başlıca bilgi edinmesi anlamlıdır. (3).

---

(3) **Çağdaşlarının Gözünden Marx ve Engels,** Progress Publishers, Moskova, 1972, s. 179.

Septisizm, oldukça mantığa uygun olarak, kendisinin aşırı bir biçimi olan ve materyalizmle idealizm arasında bir orta yol arayışı içinde olan *agnostisizmi* (bilinemezcilik) doğurdu. Dünyanın yapısını ortaya çıkarmak için herhangi bir girişimde bulunulamaz, çünkü agnostisizme göre bu çözümsüz bir sorundur. Tüm dikkat, daha çok, kavrama üzerinde odaklaşmıştır. Eski Yunan düşünürü Gorgias tutarlı agnostik görüşler ileri sürmüştü. Ona göre, «1) Hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey bir şey değildir. 2) Varoluşun bir şey olduğunu varsaysak bile onu bilemeyiz. 3) Bilinebilir olsa bile bilinen şeye ilişkin bir iletişimde bulunmak mümkün değildir.» (4).

Ama çoğu kez bu kadar tutarlı olmayan bir agnostisizmle karşılaşırız. Bazı agnostikler insanın duyumlarıyla öğrendiğinden fazlasını bilemeyeceğini ileri sürerlerken bazıları da bilgi edinmeyi insanın duyumsal deneyimleriyle kavradığı şeylere indirgerler; kimi agnostikler de bir fenomeni bilmenin olanaklı olduğunu ama özünün bilinemeyeceğini savunurlar. Ömer Hayyam bu tür görüşleri alaya almıştı:

Akıllı adamlar uzun bir tartışmaya girmişler,
Doğruya en kestirmeden giden yolu bulmak için.
Ama korkarım günün birinde şunları söyleyen bir
sese kulak verecekler:
«Sersemler, bunun için siz biraz fazlaca yontulmamışsınız!» (5)

İngiliz agnostik düşünür David Hume'a göre insa-

---

(4) V. I. Lenin «Hegel'in **Felsefe Tarihi Üzerine Dersler** Kitabına Genel Bir Bakış», **Toplu Yapıtlar**, C. 38, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 271.

(5) Ömer Hayyam, **Şiirler**, Duşanbe, Irfon Publishers, 1970, s. 84 (Rusça).

nın elinde yalnızca duyumsal izlenimleri vardır ve o bunların nereden geldiğini bilmez, bilemez. Bu izlenimlerin ardında, materyalistlerin ileri sürdüğü gibi nesneler de olabilir, idealistlerin savunduğu gibi Tanrı da olabilir. İnsan doğal yapısı gereği duyularına güvenir ve dünyanın nesnel olarak varolduğunu varsayar. Ama duyularla elde edilen izlenimlerin (imgelerin) ötesindeki hiçbir şey insan aklı tarafından kavranamaz. Gerçekten de bilginin tek kaynağı deneyimse, deneyim aracılığıyla elde edilen bilginin gerçeğe uygunluğunun hiçbir güvencesi olamaz. Bu nedenle Hume'a göre bir bilimadamı için en doğru tutum kesinlikle herşeyden kuşku duymaktır. «Bu nedenle tüm felsefenin vardığı sonuç insanın körlüğünün ve zayıflığının gözlemlenmesidir,» der Hume. (6). Immanuel Kant, Hume'un bilgi gemisini septisizmin sığ sularında karaya oturtup orada çürütmeye terkettiğini söylemişti.

Ama Kant'ın kendisi de agnostik akımı sürdürdü. Dünyanın bilincimizden bağımsız olarak, bizim dışımızda, «kendinde şey» olarak var olduğunu ve onda duyumsal izlenimler uyandırarak insanı etkilediğini savunuyordu. Şeyler duyularımızda «veriliydi». Ne var ki ne duyumsal izlenimler ne de düşünce şeylerin kendileri hakkında bilgi verebilirlerdi. Çünkü bir şeyin imgesi (ya da duyu organlarımız aracılığıyla onu algılayışımız) ile o şeyin kendisi arasında bir uçurum vardır ve insan aklı bu uçurumu aşacak güce sahip değildir. Kant mantıksal olarak bilimin rolünü küçültmüş, doğa biliminin hiçbir zaman şeylerin içsel özünü açıklayamayacağını söylemiştir. Böylece bir başka yanlış sonuca varmıştır: İmgeden nesneye geçiş akıl için olanak-

---

(6) David Hume, **İnsan Anlayışı Üzerine Bir Araştırma**, Gateway Editions, Inc., Chicago, 1956, s. 30.

sızdır ama inanç için olanaklıdır. İnanca yer açabilmek için Kant bilginin alanını daraltmıştır. Hegel, Kant'ın nesnelerin yalnızca dış yüzünün insan için ulaşılabilir olduğuna ilişkin görüşünü eleştirerek onu yüzmeyi bilmeden suya adımını atamayan bir Fransisken rahibine benzetmiştir. Kant'ın felsefi tavrı çelişkilidir. Dünyanın gerçek varlığını kabul eder ama son çözümlemede idealizme, yani gerçek dünyanın nesnelliğini yadsımaya varır. Agnostisizm ile idealizm karşılıklı ilişki içindedirler.

Agnostisizm bugün de yaşamakta. En uç ve açık biçimi de, insan bilgisinin olanaklarını, onun karşısına inancı ve sezgiyi koyarak sınırlayan, *irrasyonalizm*'dir (akıldışıcılık). Günümüz irrasyonalistleri insan aklının gücüne inanmazlar. Kötümser bir gözle dünyayı irrasyonal (akıldışı) görürler ve bilimi, felsefeyi ve toplumsal ilerlemeyi yadsırlar. Örneğin onlara göre, «yaşam felsefesi» ve «varoluş felsefesi» yandaşlarının tipik özelliği olan çöküntü ruh hali ve korku insanın dünyadaki umutsuz durumunun bir sonucudur. Öte yandan kimi irrasyonal düşünürler güç ve irade düşüncesini öne çıkarırlar. Bu görüşler doğal olarak faşizmin ideoloji ve pratiğinin formülasyonunun kaynağı olarak işlev görmüşlerdir.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Nasıl oluyor da bu bilim ve teknoloji çağında dünyayı anlamanın olanaklı olduğunu yadsıyan felsefi kuramlar varlığını sürdürebiliyor? Agnostisizmin ve irrasyonalizmin kökleri herşeyden önce toplumsal koşullarda ve çıkarları bu felsefi akımlar tarafından dile getirilen sınıflardadır. Bugün burjuvazinin ilerlemeye ve insan aklına inancını yitirmiş gerici bir sınıf olduğu bilinmektedir. Burjuva ideologları bilimsel kazanımları kendi bencil çıkarları doğrultusunda kullanıyorlar. Ama bu arada da aynı

ideologlar dünyayı bilebilme olanağına karşı kuşku uyandırmaya devam ediyorlar. İlerleme amacına hizmet eden bilim kapitalizmin çöküşünü öngörüyor. Böyle bir şeyin düşüncesi bile doğal olarak tekellerin keyfini kaçırmaya yetiyor. Bu nedenle kimi düşünürler, insanın kavrama yeteneği ve bir bütün olarak bilimin bilgi edinme açısından sınırsız gücüne karşı kuşku uyandıran çeşitli kuramlar öneriyorlar. Bu görüşler en iyi biçimde agnostisizm ve irrasyonalizmde somutlanıyor.

Biz hiçbir biçimde agnostisizmi yalnızca toplumsal koşullara bağlamıyoruz. Agnostisizmin kaynakları ve kökleri bilgi edinmenin nesnel güçlüklerindedir aynı zamanda. Gerçekten, doğruyu bulma çabaları çok büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Marx, *Kapital*'de şöyle der: «Bilimin kestirme yolu yoktur ve ancak onun dik yollarının yorucu tırmanışından korkmayanlar ışıklı doruklarına ulaşma şansına sahiptir.» (7). Bilimadamı bu tırmanış sırasında, bazıları aşılmaz gibi görünen, her türden engellerle karşılaşabilir. Karşılaştığı güçlükleri abartırsa yalnızca yenilgiyi kabul etmiş olmakla kalmaz rasyonel bilgiyi de küçümsemiş, hatta yadsımış olur.

Materyalistlerin tutumu farklıdır. Onlara göre dünya gerçekten vardır ve yüksek düzeyde örgütlenmiş maddenin bu dünyayı yansıtan bir özelliği olarak bilinç, ikincil niteliktedir. Bu tez, dünyanın bilinebilir olduğu sonucunun dayandığı bir temel işlevini görür. Dünyanın bilinebilirliği nasıl kanıtlanabilir? Materyalistler bilme sürecinin insanın duyu organları (görme, işitme, koku alma, dokunma organları vb.) üzerinde etkide bulunan dış nesnelerle başladığı, bunun sonucunda du-

---

(7) Karl Marx, **Kapital**, Cilt I, Progress Publishers, Moskova, 1984, s. 30.

yumların (görsel, işitsel, dokunsal, vb.) oluştuğu ve bunlarında nesnelerin yansımaları ya da imgeleri olduğu görüşündedirler. Bu imgeler insanın, duyu organları aracılığıyla gerçekleşen dolaysız algılamanın ulaşamayacağı içsel özellikler ve ilşkileri kavramasını olanaklı kılan düşünme sürecinin temelini oluştururlar. Örneğin ilk kapitalist birikim çağının önde gelen İngiliz materyalist düşünürlerinden Francis Bacon duyumlar ve duyumsal izlenimler ile dış etkiler arasındaki benzerliği anlatmak için gözle ayna arasında paralellik kurar. Dahası yalnızca insanın gözü değil, aklı da aynaya benzer. İnsanın düşüncelerinin yanısıra duyumları da dışsal nesnelere benzer ve bu nedenle anlaşılabilir niteliktedir. Bir başka İngiliz materyalist düşünürü John Locke *İnsan Anlayışı Üzerine Deneme* adlı yapıtında şu gerçekten yola çıkar: Bir şeyin varlığına ilişkin bilgiyi ancak duyumlarımız aracılığıyla ediniriz. Bu duyumlar, Locke'a göre gerçeğin ışığını bize ulaştıran pencerelerdir. Başlıca Fransız materyalist düşünürlerinden Denis Diderot dünyanın bilinebilir olduğu tezini ustaca savunmuş, insanı tuşları üzerindeki dış bir etkinin sonucunda sesler üreten bir piyanoya benzetmiştir.

Böylece dünyanın bilinebilir olup olmadığı sorununa ilişkin iki ayrı yaklaşımı kısaca tanıtmış olduk. Bu arada birçok düşünürün bu soruya olumsuz yanıt verdiğini de belirttik.

Agnostisizm nasıl çürütülebilir?

Bilmek bir Davranıştır

Agnostisizmi yenilgiye uğratmak için bilginin nesnel gerçeklikle buluştuğu temeli keşfetmek gerek. Agnostisizmi ve bir bütün olarak idealizmi en kesin bir bi-

çimde çürüten, günlük yaşamdır. Gerçekten de insanlar çevrelerindeki nesneleri ve fenomenleri anlayamasalardı onları kullanamaz, değişime uğratamaz ve yeniden üretemezlerdi. Bütün görünüş biçimleriyle agnostisizmin geçersizliği aynı zamanda materyalist bilgi kuramıyla da kanıtlanmıştır. Lenin bu konuda şöyle yazar: «Nesneler bizim dışımızda vardır. Algılarımız ve düşüncelerimiz onların imgeleridir. Bu imgelerin doğruluğunun kanıtlanmasını doğru ve yanlış imgenin ayırdedilmesini sağlayan pratiktir.» (8). Ve daha ilerde şöyle devam eder: «Bilgi kuramında ilk önce gelen ve temel olan, yaşamın, pratiğin bakış açısı olmalıdır.» (9).

Gerçeklik, insanların maddi, somut etkinliklerinin gelişim sürecinde değişime uğrar. Bu etkinliklerle söylemek istediğimiz, herşeyden önce, yiyecek, barınak ve iş araçları üreten emek biçimleri, örneğin makine yapan işçinin, evler inşa eden taş ustasının ve buğday yetiştiren köylünün emeğidir. Pratik etkinlikleriyle insan yalnızca nesneleri değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda deney ve bilgi birikimi aracılığıyla kendisi de dönüşüme uğrar. Üretim deneyi doğa bilimlerinin doğuşuna yolaçmıştır. Astronominin doğuşuna gemiciliğin pratik gereksinimlerinin neden olduğundan, geometrinin de çiftçiliğin gereksinimlerinden ortaya çıktığından söz etmiştik. Aritmetik Mısırlıların ve Babillilerin yüzölçümü ve hacim ölçümlerinde, Mısırlı yazıcıların ücret, ekmek ve bira hesaplarını tutmalarında yardımcı olmuştur. Ancak pratik etkinlikler yalnızca doğanın değiştirilmesine katkıda bulunmazlar, aynı zamanda sınıf savaşımı ve devrim, ulusal kurtuluş hareketleri vb.

---

(8) V. I. Lenin, «Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm», **Toplu Yapıtlar**, Cilt 14, s. 110.

(9) a.g.y. s. 142.

dahil, toplumsal yaşamda da değişikliklere yol açarlar. Dolayısıyla proletaryanın yürüttüğü sınıf savaşımı Marksist kuramın ortaya çıkışının önkoşulu olmuştur.

Bilgi edinme, pratik etkinlikten farklı, ama onunla bağlantılı olan zihinsel bir etkinliktir. Emek etkinlikleri içinde insan doğayı kendi gereksinimlerine göre değişime uğratır; Petrol ve kömür çıkarır, ormanlar yetiştirir, toprağı işler, vb. Bütün bunları yapabilmek için insanın bu işlerle ilgili nesneler ve fenomenler hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bilgi edinme, bilgi biçimi altında, gerçeğe zihinsel olarak hakim olmaktır. Öğrenme ve araştırma yoluyla bilgi ve kültür edinerek insan yalnızca gerçeği değil kendisini de değişime uğratan bir yaratıcıya dönüşür. Bir bilgi nesnesi, toplumsal, kitlesel bir bilgi taşıyıcısı durumuna gelir. İlk bilgi pratikten kopuk değilse, tersine onunla içiçeyse zamanla bilgi birikimi o bilgiyi görece bağımsız kılar ve daha önce elde edilen bilgiden doğmaya başlar. Şimdi artık bilginin nesnesi tüm dünya, doğa ve toplum değil, yalnızca tarihin o anki evresinde insan kavrayışının ulaşabildiği şeydir. Bilmenin nesnesi hem maddi olanaklara, hem bilgi birikiminin düzeyine, hem de toplumsal gereksinimlere bağlıdır. Eski düşünürlerin atomun yapısını anlayamamaları çok anlaşılır bir şeydi; Newton'un zamanında görecelik kuramının geliştirilebilmesi olanaksızdı. Gen teknolojisinin içerdiği sorunlara ancak bugün çözümler getirilebilir. Marksizmin ortaya çıkışı, bilimin nasıl insanlık tarihinin gereklerine uygun düştüğünün çok güzel bir örneğidir. Ancak insan doğayı yalnızca ilk biçimiyle incelemez. Birçok bilgi konusu insan etkinliklerinin gelişim sürecinde doğmuştur. Yeni tahıl türleri, hayvan cinsleri vb. belirli türlerin yetiştirilmesi sürecinde evrimleşmiştir.

Sonuç olarak kavrama, dolaysız [ilk] amacı doğru-

ya ulaşma ve nihai ereği başarılı pratik etkinlik olan bilgiyi edinme sürecidir.

«Tabula Rasa» ve «Doğuştan Gelen Fikirler» Kuramları

İnsanoğluna tarihi boyunca bilgi edinmeye ilişkin birçok kuram önerilmiştir. Bilgi edinme sürecinin insanın onu çevreleyen dünya ile etkileşimi sürecinde ortaya çıktığından sözettik. Ancak bu ilkeyi benimsemek yeterli değildir. Bilgi edinme sürecinin, çeşitli biçimleri, düzeyleri ve aşamaları vardır ve bunların her birinde duyumsal izlenimler ve düşünce farklı farklı roller oynarlar. Bunların işlevlerini keşfetmek bizim için önemlidir. Bilginin tarihinde hiçbir zaman bilgide duyumsal olanla ussal (rasyonel) olanın rolü üzerine bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu sorunla ilişkili olarak, biri ampirisizmle (denetcilik) öteki rasyonalizmle (usçuluk) bağlantılı olan iki çözüm önerilmiştir.

Bilgi edinmenin duyumsal izlenimler (imgeler) - duyumlar, algılar ve tasarımlar - ile düşünmeyi (rasyonel bilgi) - kavramlar ve yargılar - içerdiği çok önce anlaşılmıştı. Bilimadamları ve düşünürlerin bilgi edinmede neyin temel olduğu, önde geldiği konusundaki görüşleri farklılıklar gösterir. Francis Bacon ve John Locke gibi materyalistlerin ve George Berkeley ve David Hume gibi idealistlerin içinde yer aldığı bazıları duyumsal izlenimler ya da deneylerin öneminin ağırlıkta olduğu ve dünyaya ilişkin bilginin, özellikle de bilimsel bilginin tümüyle bunlara dayandığı görüşündeydi. Bu görüş *ampirisizm* (deneycilik) olarak adlandırılmıştır. Ampirikler duyumsal izlenimlerin bilginin tek kaynağı olduğuna inanırlar. «Algılıyorum, öyleyse biliyorum,» onların belgeleridir. Bilgi edinmede zihnin

(düşüncenin) rolünü yadsımamışlar ama ilke olarak onun bilgiye hiçbir şey katmayacağım savunmuşlardır. Ampirisizm'de en tipik tutum, insan ruhunun bir *tabula rasa* (boş levha) olduğunu öne süren, John Locke'unkidir. Doğduğu anda insan ruhunda hiçbir düşünce yoktur. Ancak dışsal nesneler çocuğun duyu organları üzerinde etkide bulundukça bu boşluk dolmaya başlar. İlk önce basit fikirler (sıcaklık, soğukluk, aydınlık, karanlık, biçim ve dış hatlar, hareket ve dinlenmeye ilişkin duyumsal izlenimler gibi), daha sonra da daha karmaşık fikirler oluşur. Ancak karmaşık fikirler, zihinden etkiler alan duyumsal izlenimlerin bir bileşiminden başka bir şey değildir. Bu nedenle özünde hiçbir yenilik içermezler. Ampirisizmin, Locke tarafından formüle edilen temel tezi, anlıkta (*) duyumlarda bulunmayan hiçbir şeyin var olmadığıdır. Ondan çok önce Demokritos duyumsal izlenimlere büyük önem vermişti. Demokritos'a göre duyumlar akıldan önce geliyordu. Şöyle diyordu. Demokritos: Zavallı akıl, kanıtlarımızı elimizden aldıktan sonra, şimdi de bizi onlara dayanarak çürütmeye çalışıyorsun. Bu nedenle senin zaferin aynı zamanda yenilgindir.

Diğer düşünürler, tersine, aklın ya da düşüncenin, bilginin kaynağı olduğunu, duyular aracılığıyla elde edilen bilgininse gerçeğe uygun olmadığını savunuyorlardı. Felsefede bu akım *rasyonalizm* (usçuluk) olarak bilinir. Önde gelen temsilcileri materyalist Spinoza ve idealist düşünürler Gottfried Leibnitz, Immanuel Kant ve Georg Hegel'dir. Bu düşünürlerin tümü de bilgi edinmenin, nesnelerin özünü kavrayabilme yeteneğinde olan

---

(*) Anlık (intellect): Duyu ve istençten (irade) ayrı olarak düşünülen bilme yetisi; usavurma, yargılama ve onlama gücü. Osmanlıcada «müdrike». (ç.n.)

insan aklının etkinliğiyle olanaklı olduğunu, öte yandan duyularımızın bize dünyanın yanlış bir görünümünü sunduklarını savunurlar. Duyumsal bilgi edinmenin yanıltıcı olduğuna inanan eski Yunan düşünürü Zeno şöyle demiştir: Tek bir tahıl tanesini atarsak hiçbir ses duymayız, ama bir çuval tahıl tanesi yere düşerse bir ses duyulacaktır. Aklımız ya birinin ya da ötekinin doğru olduğunu söyler bize: Ya yere düşen tek bir tane de bir ses çıkarıyordur ya da bir çuval tane hiçbir ses çıkarmıyordur. Demek ki bilgimiz duyularımıza değil, aklımıza dayanmalıdır. Rasyonalistler yeni fikirlerinin ortaya çıkışını insanın sahip olduğu «doğuştan gelen fikirler»le açıklarlar. Örneğin eski Çin düşünürü Hsün Tzu şeyleri anlama yeteneğinin insanda doğuştan varolduğunu, anlaşılma olanağının ise şeylerin bir yasası olduğunu ileri sürmüştür. Eski Hindu felsefesinin anlatıldığı *Upanişad*'da bilgi, aşağı ve yüksek bilgi olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki dağınık ve rastlantısaldır, bu nedenle de gerçeğe uygun değildir. İkinci tür bilgiyi ise bize, ona mistik sezgi ile ulaşan akıl ya da zihin sağlar. Akıl yoluna ancak seçilmiş kişilerin ulaşabileceğini söyleyen Arap düşünürü, fizikçisi ve politikacısı Ebubekir İbni Tüfeyl ile yine Arap düşünürü, yüksek bilgiyi zihinsel etkinliğe bağlayan İbni Beccar da aynı görüşleri paylaşıyorlardı. Çok sonraları Alman rasyonalist düşünürü Gottfried Leibnitz, ampirisizmin getirdiği *tabula rasa* imgesine karşılık olarak, damarlarının izlediği yolda geleceğin heykelinin dış çizgilerinin görülebildiği bir mermer blok imgesini getirir. Ampirisizmin, anlıkta, duyularda bulunmayan hiçbir şeyin var olmadığı tezini de, «anlığın kendisinin dışında» sözleriyle tamamlamıştır. Rasyonalistler duyumsal yaşantıyı «doğuştan gelen fikirler» için yalnızca bir itici güç olarak görürler,

çünkü kimi zaman yeni bilgi yaşantıya dayanmaksızın salt zihin (düşünce) temelinde edinilebilir. Renè Descartes, fiziğin ilerlemesinde büyük önemi olan devinirliğin [momentum] korunumu yasasını bu şekilde bulmuştur.

Bazı modern idealist düşünürler de rasyonalizmin görüşlerini paylaşırlar. Onlara göre kuram duyumsal yaşantının aşılmasıyla formüle edilmelidir. İngiliz düşünür Karl Popper, bilim tarihinde yeni bilgiye giden yolu döşeyenin deney değil kuram, gözlemden çok bir düşünce olduğunu söylemiştir. Rasyonalistler insan aklının gücüyle övünmekte haklıdırlar ama onun rolünü mutlaklaştırdıklarında ve düşünceyi duyumsal yaşantıdan kopardıklarında yanılgıya düşmektedirler.

İnsan Hangisine İnanacak: Duyumlara mı, Akla mı?

Peki, bu tartışmada kim haklı? Ampirikler mi, rasyonalistler mi? Duyular çoğu kez insanı gerek günlük yaşamda, gerekse bilgi edinme sürecinde yanıltırlar. İnsanlar güneşin gökyüzündeki hareketini izleyerek onun dünyamn çevresinde döndüğü sonucuna varmışlardır. Bu nedenle Nicolaus Copernicus gerçeğin tam tersi olduğunu kanıtladığında şok geçirdiler. Ama aklın da, görünürdeki ile gerçek olanı özdeşleştirmesine yolaçarak insanı yanılttığı olmuştur. Örneğin Georg Hegel, kendi kuramını temel alarak Mars ile Jüpiter arasında bir gezegen olamayacağını ileri sürmüş ama bu savını içeren kitabını yayınladıktan az sonra gökbilimci Guseppe Piazzi tam sözü edilen yerde Ceres adını verdiği bir gezegen bulmuştu.

O halde sorun nasıl çözümlenecek? Konuya farklı yaklaşım yolları vardır. Biri şudur: Eskiçağ tarihçisi Plutark, bir gün Büyük İskender'e karışık bir dü-

ğüm getirdiklerini anlatır. Efsaneye göre düğümü bağlayan Frigya kralı Gordius'tur. Bu düğümü çözen tüm Asya'nın yöneticisi olacaktır. İskender düğümü nasıl çözeceğini bilemez ama onu kılıcı ile keserek işin içinden çıkar. Bilgi edinme sorunu da böyledir. Duyumlarla akıl arasındaki ilişki sorunu Gordiyon düğümü gibi bir şeydir. Bir sonuca varmak için bilgi edinmenin dolaysız duyumsal izlenimlerle başladığını kabul etmek gerek. Bir örnek verelim: Bebek belirli renkleri ayırdeder; seslere ve harekete tepki gösterir; daha sonra, henüz en ilkel biçimiyle bile düşünceleri olmasa da, nesnelerin biçimlerini, boyutlarını ve hacimlerini algılamaya başlar. Bu da gösteriyor ki, duyumsal izlenimler son çözümlemede bilginin kaynağı ve temelidir. Ne var ki, insanın duyumsal yaşantısı bu süreçte tek başına değil, ancak kollektif toplumsal-tarihsel deney ve bilgiyle bağlantı içinde bir işlev görür. İnsan ne emekte [çalışmada] ne de bilgi edinmede soyutlanmış bir durumdadır. O bir Robinson Crusoe'ya benzetilemez. Hatta, işin aslına bakılırsa Robinson Crusoe da toplumdan tamamen kopuk değildi, çünkü insanlar arasında yaşadığı zaman kazanmış olduğu deneyim ve bilgi ona yardımcı olmuştu. Üstelik deniz kazasından sonra gemiden çıkarmayı başardığı eşyaları ve iş araçlarını kullanmış, ilkel yaşamını kurarken onlardan yararlanmıştı.

Duyumlar Dünyaya Açılan Penceredir

Bilgi edinme sürecinin meydana gelişinden söz edelim. Bilgi edinme süreci ilk olarak bakmayla, duyumsal izlenimlerle (imgeler), gördüğümüz şeylerle başlar. Duyu organlarımızı kullanarak görür, işitir ve nesnelere dokunarak onları duyumsarız. İnsanın ku-

lakları, gözleri, burnu, ağzı ve derisi onun nesnelerle ilişki kurmasını olanaklı kılar. Renkleri (kırmızı ya da mavi), biçimleri ve boyutları (çember, üçgen ya da ağaç) ayırdeder, sesleri işitir (yaprakların hışırtısı, kuşların ötüşü), dokunarak duyumsar (sert, düzgün ya da kaba yüzeyler) ısıyı farkeder (sıcak ya da soğuk) ve tat alırız (acı, tatlı ya da ekşi).

Duyumlar bilgimizin kaynağıdır, bize nesnelerin belirli özellikleri, nitelikleri hakkında bilgi verirler. Ama gerçekte nesneler ve fenomenlerle, ayrı ayrı yanlarıyla değil, bir bütün olarak ilişki kurarız. Örneğin, yeşil bir çayır, mavi gökyüzü, yüksek ağaçlar, uzak yıldızlar, evler görürüz. Yağan yağmurun, çakan şimşeğin gürültüsünü duyarız. *Algı*, bir bütün olarak bir nesnenin biçimini ve boyutlarını, onun uzaydaki yerini yansıtan duyumsal izlenimidir (imge). Duyu organları son derece duyarlıdır ama yine de her birinin kendine göre sınırları vardır ve nesneleri bütün özellikleriyle gösteremezler bize. Kızılaltı ve morötesi ışıkta nesneleri göremeyiz, atomları ve molekülleri göremeyiz, sesötesini (ultrason) işitemeyiz (oysa pervaneler kızılaltı ışıkta görebilir, yarasalar sesüstünü işitir ve onu yönlerini bulmada kullanabilir, beyaz karıncalar yeryüzünün manyetik alanını bile duyumsarlar). Aristotales zamanından beri insanın beş sistemi, dünyayla duyumsal ilişki kurmada beş kanalı olduğu biliniyordu: Görme, işitme, koku alma, dokunma ve tat alma duyuları. Hegel insana mantıken yalnızca bu beş duyu organının gerekli olduğunu saptamıştı. Görme, Hegel'e göre fiziksel duruma gelmiş uzaydan ibaret olan ışığa, işitme ise fiziksel duruma gelmiş zamandan ibaret olan sese yöneliktir. Çağdaş bilimsel sınıflandırma daha özgül, daha farklılaşmış bir sınıflandırmadır. Örneğin açlık, susuzluk, acı, sı-

cak, soğuk, denge, uzayda yer değiştirme gibi duyumları da belirler. Yine de, Aristotales'in sözünü ettiği beş duyu temel duyular olarak kalmışlardır. Bilim canlı organizmaların, içinde bulunduğu ortamla sürekli bir duyumsal bağlantı içinde olmaları gerektiğini saptamıştır. Işık, ses ve diğer sinyaller akışındaki herhangi bir kesinti tehlikeli sonuçlar yaratabilmektedir. Örneğin görsel ve işitsel algılardan tümüyle yalıtlanmış bir insan ruhsal bozukluklar göstermektedir. Bu, gözlemlerle saptanmış deneysel olarak kanıtlanmıştır ve kuramsal olarak da kolayca açıklanabilir. İnsan doğanın ürünü ve onun bir parçasıdır; bu nedenle kendisini çevreleyen dünya ve bilişsel etkinliklerle olan kopmaz bağı dışında varolamaz. Bizim bu dünyayla bağlantımızı sağlayan da, duyularımızdır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Duyu organlarımızın kısıtlı ya da daha doğru bir deyişle seçici niteliği nereden kaynaklanır? Bu, canlı organizmanın yapısı ve varoluş biçimine bağlıdır. Duyu organları söz konusu organizma için yaşamsal önemde olan, kendini dünyayla uyumlu kılması için gerekli olan şeyleri algılar. Sözgelimi bir arı çiçeği çağrıştıran biçimleri çok açık bir şekilde algılar ama üçgen, kare ya da dikdörtgen gibi geometrik biçimleri ayırdedemez. İnsanın duyu organları sistemi tarihsel gelişim sürecinde biçimlenmiştir. Materyalist düşünür Ludwig Feuerbach insanın, dünyayı doğru bir biçimde algılaması için gerekli olan sayıda duyu organına sahip olduğunu yazmıştı (10). Duyumsal izlenimler insana, yaşaması ve pratik etkinliklerde bulunması için yaşamsal nitelikte olan dünya hakkındaki ilk bilgileri verirler. Aynı za-

---

(10) Bkz. V. I. Lenin, «Feuerbach'ın **Dinin Özü Üzerine Dersler** Kitabına Genel Bir Bakış», **Toplu Yapıtlar**, Cilt. 38, s. 71.

manda insanın dünyaya karşı tavrını dile getirme işlevini de görürler. Bir çiçeği, bir kokuyu, tadı ya da sesi algılamak insanda, hayvanlara yabancı bir duygu, yani coşku uyandırır. İnsanın etkinlikleri ve dünyaya uyum sağlaması için bir temel oluşturan görsel izlenimler güzel bir manzara ya da bir sanat yapıtı - resim, heykel, mimari, vb. - karşısında duyulan estetik hazla da ilintilidir.

Dokunsal duyumlar da duyusal bilgide özel bir rol oynarlar. Bunu ilk kez saptayan, çeşitli duyulara sahip bir heykel imgesi kuran, Fransız materyalist düşünür Etienne Bonnot de Condillac'tır. Bu duyular arasında en basit nitelikte olan koku alma duyusu dikkati belirler, haz ya da rahatsızlık verir; daha sonra tat alma, işitme ve görme duyuları gelişmiştir. Condillac'a göre ana duyu, tüm diğer duyuların «öğretmen»i, dokunmadır; çünkü tüm diğer duyu etkinliklerinin uyumunu sağlayarak ve düşgücünü harekete geçiren izlenimler uyandırarak insana dünyaya ilişkin bilgi verir. Bu görüş daha sonra deneylerle temellendirilmiştir. Bir ameliyat sonucunda görme yetisine kavuşan bir kişi ilk başta nesnelerin görüntüsünü doğru dürüst algılayamaz, algıladığı yalnızca renk parçalarıdır. Ancak görsel algılar dokunsal izlenimlerle birleştiğinde, el gözü «eğittikten», ona «öğrettikten» sonra, nesneleri görsel olarak algılama yetisini kazanır.

Duyumsal izlenimlerimiz (duyumlar ve algılar) düşünceyle bağlantılıdır ve bilinçli niteliktedir. Örneğin Eskiçağ düşünürleri dünyayı zihinlerinde, hiç kimsenin duyuları aracılığıyla algılayamadığı atomlardan oluşmuş olarak canlandırıyorlardı. Atomlar çeşitli biçimlerde düşünülürdü: Küçük, çeşit çeşit biçimlerde, birbirlerine yapışmalarını sağlayan dikenleri ve çengelleri olan cisimler, bilardo topuna benzer ya da

güneş sistemini andıran cisimler gibi. Atomun görsel imgesi onun hakkındaki bilginin düzeyine bağlıydı. Dolayısıyla atomun bir gezegen sistemine benzeyen modeli modern fiziğin gelişiminin bir sonucuydu. Yıldızlarla dolu bir gökyüzünü seyrederken insanlar hareket eden ışıklı noktalar görüyorlardı. Yeryüzünün yassı bir kek gibi engin bir denizde yüzdüğünü, yıldızlarınsa gökkubbedeki delikler olduğu sonucuna vardılar. Duyumsal izlenimlerine dayanarak dünyanın bir betimlemesini (tasvirini) yapmaya çalışıyorlardı.

Kavram ya da *fikir*, duyular yoluyla bilgi edinmenin daha karmaşık bir biçimidir; duyular tarafından doğrudan algılanamayan bir nesneye ilişkin bir izlenimdir. Örneğin, önceden tanıştığımız insanlara ya da gitmiş olduğumuz ya da bir süre yaşadığımız kentlere ilişkin kafamızda imgeler vardır. Bunlar kavramlar, fikirlerdir; belleğimizin işlevine bağlı olarak ortaya çıkarlar. Gerçekte bir ve aynı nesneye ilişkin farklı insanlarda farklı fikirler oluşur. Fikirleri, insanın bilgisi, yaşam deneyimi, etkinlik türleri, gereksinimleri ve duyguları etkiler. Fikirler, somut nesneler ve fenomenlerin genel özelliklerine ilişkin bize bilgi verirler. Bu kavramlar nesnelerin tüm özellikleri hakkında bilgi içermezler; insan bu özelliklerin birçoğundan kendini soyutlar. Kavramlar bize dünyanın, duyular ve algıların verdiğinden daha derinlemesine ve daha genel bir görünümünü verirler ve düşünceye daha yakındırlar. Düşünce, bilimsel olanlar da içinde olmak üzere, düşgücüne dayalı kavramlar yaratmaya yardımcı olurlar. Böylesi kavramlar sanatta da geniş bir biçimde yeralır. Bunların bazıları fantastiktir: Örneğin deniz kızı, santor [insan başlı at], sfenks gibi. Duyuların dünyaya açılan pencere olduğunu söylemiştik. Ama duyumsal izlenimlerimizin dünyaya ilişkin bize verdiği bilgiler

her zaman doğru mudur? Bu, eski çağlarda bile düşünürlerin ilgisini çeken bir sorun olmuştur. Bazı düşünürler duyumların bize doğru ve gerçeğe uygun bilgi verdiğine, dünyanın gerçekten bizim algıladığımız gibi olduğuna inanmıştır. Başka düşünürler de bundan kuşku duymuştur. Gerçekten de kimi zaman duyu organlarımız bizi yanıltır. Tek ve aynı nesneyi ruh halimiz ve sağlık durumumuza bağlı olarak farklı şekillerde algılarız. Ama duyumsal imgemizin içeriği değişmezdir. Yanılsamalar da algılanan olayın varolduğu koşullara bağlıdır. Bu nedenle, bir nesnenin boyutları değişmediği halde ona ne kadar uzaktan baktığımıza bağlı olarak, o nesne gerçekte olduğundan ya küçük ya da daha büyük görünür bize. Ancak yanılsamaların yalnızca olumsuz yanını görmek yanlış olur. Onlar, kimi zaman dünyanın belirli özelliklerini öğrenmemize yardımcı olurlar. Örneğin suya batırılmış bir çubuk kırıkmış gibi görünür ve bu bize ışığın suda ve havada farklı biçimde kırıldığını gösterir. Özelliklerdeki bu farklılık algılarımıza yerleşir. Yani, algılarda belirli bir ölçüdeki yetersizliğin olumlu bir yanı da vardır.

İnsanlar, dünyadaki konumlarını saptamaya yetecek sınırlar içinde görür, işitir ve duyumsarlar.. Duyu organlarının yetersizliği bir engel oluşturmaya başlayınca da belirli «yükselteçler»den yararlanırlar. İnsanoğlu çeşitli aygıtlar yaratır ve onları etkinliklerinde kullanır: Gökyüzünü, gezegenleri «yakına» getiren bir teleskopla gözler, elektronik mikroskop görünmezi görmesini sağlar ve bir lazer ışını en güç ameliyatı gerçekleştirilmesini olanaklı kılar. Çeşitli aygıtların yardımıyla sessiz ve görünmez olanı, sesötesi dalgaları kızılaltı morötesi ışınları algılar.

Duyumların kapsamının genişlemesinde insanın

etkinliklerinin de büyük önemi vardır. Nitekim bir ressam çok çeşitli renk tonlarını birbirinden ayırdeder, bir müzisyenin işitme duyusu son derece keskindir, bir şarap uzmanının tat ve koku alma duyuları olağanüstü gelişmiştir. Duyu organlarının algılama gücünün gelişim olanakları insanda ,en azından etkinliklikleri-nin belirli bir tarihsel aşamasında sınırlıdır. Yine de bu, dünyanın bilinmesinde bir engel oluşturmaz; çünkü duyularına ek olarak insanın, doğanın uzun evriminin bir ürünü olan, tarihsel gelişim sürecinde biçimlenmiş, zihni ve aklı vardır.

İnsanın duyumsal imgeleri (duyumlar, algı, kavram ya da fikirler) son toplamda bilginin kaynağıdır. Dünyayı kavrama onlarla başlar; dünyaya ilişkin bilginin daha yüksek bir biçimi olan düşünceyi harekete geçiren temeli onlar oluşturur.

Duyulardan Akla

İnsanın duyumsal yaşantısı zengin ve çok çeşitlidir ama duyuların genelleme yeteneği sınırlı olduğu için ancak birbirinden kopuk, tek tek nesneler ve fenomenler hakkında bilgi verir. Duyumsal izlenimler nesnelerin ve fenomenlerin fazla derinlerine inmeden yalnızca dışsal özelliklerini yansıtırlar. Bu nedenle de onlar hakkında gerçek bir bilgi vermezler. Duyular yoluyla edinilen bilgi bize nesnelerin içsel özelliklerini, öznelerin ve fenomenlerin içsel yapısının (özünü) keşfetmektir. İnsana pratik etkinliklerinde yol gösteren öze ilişkin bilgidir.

Gördüğümüz gibi duyumlar bize dış dünya hakkında bilgi veren tek kaynaktırlar. Öte yandan içsel özellikler ve bunların birbirleriyle bağlantıları kavramayı

sağlayan zihin, yani akıl ya da düşünce, duyular temeli üzerinde yükselir. Duyumsal yaşantı üzerinde düşüncenin biçimlenmesinin de insanın etkinliği, özellikle de emeği tarafından koşullandığını eklemeliyiz. Şimdi, düşüncenin özelliklerini belirlemeye çalışalım.

İnsan aklının sırlarını araştırırken kendimizi bir soyutlamalar, başka bir deyişle genelleştirilmiş düşünceler dünyasında buluruz. Bildiğimiz gibi duyumsal izlenimlerin sınırlılığı, yetersizliği onların görünürdeki özellikleri yansıtmalarından kaynaklanır. Algılar bizim üzerimizde doğrudan dolaysız etkide bulunan nesneler ve fenomenler hakkında bilgi verir. Örneğin belirli bir ağaç gördüğümüzde —bir hurma, çam ya da huş ağacı— genel olarak ağaç değil, belirli, verili bir ağacı algılarız. Fikirler de nesnelerin duyumsal-görsel özelliklerini yeniden üretirler. Kişi bir zamanlar gördüğü ya da kendisine anlatılan bir gölü imgeleminde canlandırır (anımsar). Yani fikirlerin kendileri de duyumsal-görsel niteliktedir. Kendimizi onların birçok özelliğinden soyutlayabiliriz ama bu onların görsel niteliklerini ortadan kaldırmaz. Kafamızda bir elma canlandırdığımızda onun renk, koku ve tat gibi bazı özelliklerini «es geçebilir» geriye yalnızca dış çizgilerini bırakırız. Ama yine de bu, görsel imge olarak kalır. Nesnelerin içerdiği herşey görülüp işitilemez, duyumsanamaz ve duyumsal imgelerle dile getirilemez. Örneğin bir elektirik ışığını görürüz ama onu hareket halindeki bir elektron akışından oluşan bir elektrik akımı olarak gözümüzün önünde canlandıramayız. Cisimlerin düştüğünü görürüz ama yerçekimi yasasını göremeyiz. Bu yasayı bilebilmek için düşünceye, zihne, akla gereksinimimiz vardır.

Düşünce bize nesnelerin ana, temel (öze ilişkin) özellikleri hakkında bilgi verir. Düşünmekle insan ken-

dini duyumsal-görsel özelliklerden soyutlar ve «bir «ağaç», «ev», «hareket» gibi soyutlamalar oluşturur. Soyutlama süreci, pratik etkinlikler temelinde dışsal ve öze değgin olmayan yanların ayıklanmasıdır; düşünme yoluyla bilgi edinmedir. Düşünme, yasaları yani doğada ve toplumda temel, zorunlu ve tekrarlanan nitelikteki bağları ve ilişkileri anlamamıza yardımcı olur. Örneğin, yerçekimi yasası, gazların hareketi yasası, değer yasası gibi. İnsan yasalara ilişkin bilgisini etkinliklerinde kullanılır. İnsan gerçekliğin yasalarını kavradıkça köprüler, buhar makinaları, uçaklar ve uzay roketleri yapmayı öğrenmiştir.

Fikriler Nasıl Oluşur

Kavram ya da fikir düşünmenin en temel ve en basit biçimidir. Kavram, insanın bir nesnenin, (hareket, hız, gezegen, maden, insan, hayvan, vb.) genel, temel özelliklerini dile getirmesini olanaklı kılar. Bitki fikri, örneğin, tüm bitkilerde bulunan özellikleri vurgular. Ya da insan fikrini ele alalım. Bu kavram tek, belirli bir insanın ırkı, yaşı, yaşadığı yer, mesleği, cinsiyeti, aile durumu, kişisel özellikleri, alışkanlıkları gibi ayrıntılı verileri içermez. Platon insanı iki ayaklı, tüysüz bir hayvan olarak tanımlamıştır. Söylenceye göre bir gün Platon'un öğrencilerinden biri derse tüyleri yolunmuş bir horoz getirip hocasının masasının üzerine koymuş, «İşte bu, Platon'a göre insandır,» demiş. İnsana ilişkin başka görüşler de ileri sürülmüştür. Örneğin onun akıl ve konuşma yeteneğiyle donatılmış bir hayvan olduğu söylenmiştir. İnsanı hayvanlar dünyasından gerçek anlamda ayıran, onun iş araçları üretme yeteneğine işaret eden Marx olmuştur. Marx'ın insan kavramı tüm insanlara özgü olan, tüm insanlarda temel ni-

telikte olan özellikleri, yani çalışma, düşünme ve konuşma yeteneğini vurgular. Fikir üretme süreci somuttan soyutlamaya ilerleme sürecinde meydana gelir ve fikirlerin kendileri birer soyutlamadır.

İnsanın etkinlikleri, üzerinde fikirlerin biçimlendiği temeldir. Üçgen, daire ya da kare fikri oluşmadan önce insanlar pratik etkinlikleri içinde farklı boyut ve biçimlerde çok sayıda nesnelerle karşılaşmışlardı. Onları ölçüp birbiriyle karşılaştırırken, başka bir deyişle onlarla etkileşim içine girdiklerinde, farklı özelliklere sahip olduklarını gördüler. Pratik etkinliğin önemi, ana özelliği kavramamızı sağlamasında yatar. İlk bakışta bir fikir (soyutlama) doğrudan duyumsal izlenimden daha sınırlı gibi görünebilir, ama bu doğru değildir. En ilkel bir fikir bile duyumsal izlenimlerden daha derindir ve onun sağladığı bilgi daha tam ve gerçeğe uygundur. Örneğin hareket fikri, hareketin çeşitli biçimleriyle bağıntılıdır ve bu bir makinanın, atın, insanın hareketini yalnızca gözlemlemekten daha öze değgindir. Ama yine de fikirlerin ya da soyutlamaların gerçek fenomenleri yansıtıp yansıtmadığı sorusu ileri sürülebilir. «Meyva» kavramını örnek olarak alalım. Bu kavram somut bir elmayı, portakalı ya da muzu belirtir. Bunların hepsi gerçekte vardır ve düşünce düzeyinde, onlara karşılık düşen kavramlarla —bir elma, bir portakal ya da bir muz— ifade edilebilirler. Ancak gerçekte yalnızca somut değil soyut fikirler de —örneğimizde, «meyva» kavramı— gerçek özellikleri yansıtır: Bu fikirler çeşitli meyva türlerinin ortak özelliklerini dile getirirler. Fikirler değişen dünyayı, pratik etkinliği yansıtırlar ve bu nedenle kendileri de değişimlerden geçerler ve gelişirler. Böylece sonuçta uçak, kozmonot gibi yeni kavramlar ortaya çıkar. Sözgelimi fizik, mikro-parçacıkların ve bunlara ve-

rilen adlarda —«garip», «büyülü»— yansıyan olağandışı özelliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Kavramların ya da bir bütün olarak düşüncenin oluşumu konuşma ve dille yakından ilintilidir. Kavramlar (fikirler) dilde farklı sözcükler ya da sözcük grupları ile ifade edilir. Dil, düşünce olmaksızın var olamaz. Dil herşeyden önce nesneleri adlandırmaya yarasa da, aynı zamanda insanlar arasında bir iletişim aracıdır. İnsan ilk başta çeşitli sesler çıkararak fenomenleri dile getirmiş, daha sonra grafik simgeler kullanmıştır. Dil yalnızca adlandırmayla kalmaz, düşünceleri ifade eder. Jonathan Swift ünlü kitabı *Gulliver'in Serüvenleri*'nde sözcüklere yalnızca nesnelerin yerini tutan şeyler olarak bakan bilimadamlarıyla alay eder. Bu görüşün savunucuları sözcüklerin ortadan kaldırılıp yerlerine nesnelerin geçirilmesi konusunda görüş birliğine varmışlardı. Bu amaçla her biri bir çanta dolusu çeşitli eşya taşıyarak ve bunları teker teker çıkarıp insanlara göstererek iletişim kurmaya çalışmışlardı. Bu yolla iletişim kurma çabalarının boşa gittiğini söylemeye gerek yok. Gerçekte sesler ve grafik simgeler belirli fikirlerin taşıyıcılarıdır.

Konuşurken yalnızca nesneleri adlandırmakla kalmaz, aynı zamanda sözcükler yardımıyla onların özelliklerine işaret etmiş oluruz. Nitekim «saat» sözcüğünü kullandığımızda hem bu sözcüğün, bir araç olarak saati ifade ettiğine işaret etmiş oluruz, hem de son çözümlemede zamanla olan bağlantısını kurarız. Başka durumlarda bu soyutlama işlevi bu kadar açık olarak ortaya konmayabilir. Belirli araçlara, mikroskop ya da pusula derken, onların temel özelliklerini ve yaşamımızda oynadıkları rolü (mikro-organizmaları gözleme, uzayda bulunduğumuz yeri belirleme) saptamış oluruz. Nesneleri sözcüklerle belirler, onları adlandırırken duyumsal

deneyimlerimizi bilgiyle birleştirmiş oluruz. Örneğin somut bir evi, genel olarak insanın barınağı ile; huş ya da çam ağacını genel olarak ağaçla; kaplan ya da ayıyı, hayvanla, yırtıcı hayvanla, vb. birleştiririz. Sonuç olarak dünya duyumsal yaşantıyı genelleştirir, farklı insanların edindiği deneyimleri birleştirip özetler böylece yeni bilgiler geliştirir.

Kavramlar bir düşünce biçimidir. Düşüncenin diğer biçimleri yargılar ve çıkarsamalardır. Bir *yargı* bir kavramın bir diğeri tarafından belirlendiği bir kavramlar bağlantısı, ona dayanılarak bir şeyin olumlandığı ya da reddedildiği bir düşüncedir. Örneğin insan tarihin yaratıcısıdır. Bir *perpetuum mobile* (*) inşa etmek olanaksızdır. Kavramlar ve yargılar arasında bir karşılıklı bağıntı vardır. İkincisi birincisini içerir; bu nedenle düşünmek yargılar dile getirmek demektir. Örneğin, işte bir şair tarafından dile getirilmiş bir yargı: «İyilik dolu sözler bir gül gibidir, kötülerse... acımasız darbeler.» Yargılar düşünceyi geliştirirler. Örneğin ilkel insan sürtünme yoluyla ateş yakmayı öğrendi. Ama sürtünmenin ısı kaynağı olduğu yargısının ortaya konması için çağların geçmesi gerekti. Aradan yine çok uzun zaman geçtikten sonradır ki, bilimadamları yalnızca sürtünmenin değil, genel olarak mekanik hareketin bir ısı oluşumunu da beraberinde getirdiğini keşfettiler. En sonunda, 19. yüzyılın ortalarında ısı ile hareket arasındaki ilişkinin evrensel olduğu sonucuna varıldı ve hareketin yok olmadığı ama bir biçimden diğerine dönüştüğüne ilişkin bir yasa formüle edildi. Bu örnek bilginin yol almasının, düşüncenin ilerleyişinin

---

(*) Perpetuum Mobile (Latince): Bir dış kaynaktan enerji sağlamaksızın hareket halinde olma durumunu sürekli koruyan bir sistem ya da makine.

tek bir yargıdan daha genel bir yargıya, oradan da evrensele doğru gerçekleştiğini gösteriyor.

Bir yargılar zinciri düşüncenin bir başka biçimini, *çıkarsamayı* oluşturur. Burada yeni bir bilgi önceden oluşmuş bir bilgi ve deney birikiminden çıkarılır. İşte Aristotales'in tipik bir düşünce zinciri: Tüm insanlar ölümlüdür. Sokrates bir insandır. Dolayısıyla o da ölümlüdür. Ya da bir başka örnek: Fransız kimyacısı ve bakteriyologu Louis Pasteur antraks (şirpençe) hastalığının nedenini araştırıyordu. Bir gün otlağın bir bölümündeki otların öteki yerlerden daha açık renkte olduğunu farketti. Kendisine antrakstan ölen bir koyunun oraya gömüldüğü anlatıldı. Pasteur toprağı dikkatle inceledi ve sayısız solucan izi bulunca antraks bakterilerinin sporların solucanlar tarafından toprağın yüzeyine çıkarıldığını ve hastalığı bulaştıranın solucanlar olduğu görüşünü ileri sürdü. Burada doğru bir çıkarsama yapılmış, düşünme [akıl yürütme] yoluyla yeni bilgi edinilmişti. Düşüncenin en önemli özelliği bilinmeyenden bilinene geçme, yani bilinmeyeni bilme yeteneğinde yatar.

Bilgi Edinme ve Yaratıcılık

Bilgi edinme sürecini, düzeylerini ve biçimlerini irdelerken bilgi edinmeyi belirleyen insanın dünyanın sırlarına ulaşabilme, yeni bilgiler kazanma ve bu temel üzerinde dünyayı dönüştürme yeteneği olduğuna dikkati çekmiştik. İnsanların etkinliklerinin, gerek bilgi alanında gerekse diğer çalışma alanlarında verdikleri uğraşların yaratıcı niteliğinin özü budur.

Yaratıcı etkinlik nedir?

Yaratıcı etkinlik çoğu kez yeni bir şey yaratma olarak kabul edilir. Yaratıcı eylemlerin incelenmesi kar-

maşık bir iştir, çünkü yeni bir bilgi çoğu kez beklenmedik bir anda, bir «ilham» gibi ortaya çıkar; özün ansızın yakalanıvermesidir. Bu, yaratıcılığın iki yanının birbirinin karşısına konulması sonucunu doğurmuştur. Biri, akıl yürütmenin belirleyici olduğu bilinçli yan, ötekisi de doğrudan akıl yürütmenin değil, daha derin, gizli bir süreç olan sezgi ve düşgücünün belirleyici olduğu bilinçaltıdır. Bu aynı zamanda bilinçaltının mutlaklaştırılmasına (abartılmasına), başka bir deyişle sezginin düşüncenin karşısına konulmasına ve son çözümlemede yaratıcılığın ideâlist bir yorumuna ve yaratıcı etkinliklerde bilincin rolünün küçümsenmesine yol açmıştır.

Yaratıcılığın bir sınama-yanılma işlemi, yeniye ulaşmada geleneksel yolların ayıklanması sonucunda, olası çözümlerin mekanik bir seçimi olarak yorumlanması da yanlıştır.

Yaratıcılığın özü sorununu çözümleyebilmek için, doğanın, toplumun ve pratik etkinlikleri sürecinde dünyayı dönüştürmeye çalışan insanın, nesnel olarak varolduğu gerçeğinin kabul edilmesine büyük önem veren diyalektik materyalist yaklaşımın benimsenmesi gerek. Marksizm maddi etkinliğin önce geldiği, yaratıcılığın tüm temel ürünlerinin ondan türediği ve onun tarafından belirlendiği ilkesinden hareket eder. Kişi ancak böyle bir yaklaşımla, yaratıcılığı özgür ve keyfi bir insan etkinliği olarak gören idealist yaratıcılık yorumunun üstesinden gelebilir. Yaratıcılık temelde bilinçli bir süreçtir. Geniş anlamda yaratıcılık, yeni, toplumsal açıdan önemli bir ürün yaratmaya yönelik insan etkinliğidir. Dar anlamda ise bir keşif ya da buluş süreci olarak anlaşılmalıdır. Yaratıcılık iki yanın birliğini açığa çıkarır: İnsanın dünyayı kendi gereksinimleri ve amaçlarına uygun olarak dönüşüme uğratma çabaia-

rı ve onun yarattığı ürünün, kültür dünyasının toplumsal değeri. Yaratıcı etkinliği sürecinde insanın kendi de değişime uğramakta ve yetenekleri gelişmektedir.

Yaratıcılığın bir biçimi, dünyanın bilimsel olarak bilinmesidir ve bu bilim ve teknoloji çağında oynadığı rol olağanüstü artmıştır. Tanınmış kişilik, devlet adamı Jawaharlal Nehru şöyle yazmıştı: «Yine de, tarihin uzun sürecinde insan yaşamını en çok bilimsel yaklaşım ve yöntemlerin devrimcileştirdiğine inanıyorum...» (11). Bilimde yaratıcılık herşeyden önce yeni bilginin oluşumu, yeni bir fenomenler dizisinin açıklanması, bir buluştur. Böyle bir yaratıcılığı kazanabilmek için sürekli olarak bilgi biriktirmek, çözümlemek ve yeni fikirler ortaya koymak gerekir; Amerikalı fizikçi Richard Feynman'in çok yerinde deyişiyle, «yeni fikir geliştirmek çok zor» (12) olsa da. Genellikle bilimsel yaratıcılık düz bir çizgi halinde gelişmeyen, sıçramalar ve sezgiyi de içeren bir süreç niteliğindeki sürekli bir ilerleme olarak kabul edilir.

Yaratıcılık Bir Sorunu Ortaya Koymakla Başlar

İnsanlar yaşamları boyunca sorunlarla karşılaşırlar. Bu sorunlar pratik nitelikli olabilir, kuramsal, bilimsel, politik ya da ahlaksal olarak. Kimi zaman bir sorun, bilgi-olmayana ilişkin bilgi olarak tanımlanır, çünkü bir sorun, insanların sahip olduğu bilgi ile daha fazla bilgi gereksinimi arasındaki çelişkiyi ifade eder. Bu, sorunları, pratik etkinlik ile bilgi edinme arasında bir aracı (bir bağlantı biçimi) kılar. Bilimsel bir sorun

---

(11) Jawaharlal Nehru, **Hindistan'ın Keşfi,** Asia Publishing House, Bombay, 1964, s. 32.

(12) **Richard Feynman. Fiziksel Yasanın Karakteri,** British Broadcasting Corporation, Cox and Wyman Ltd., Londra, 1965, s. 172.

(problem) çoğu kez pratik etkinliklerin içerdiği ve bu sorunların formülasyonu için bir temel oluşturan gereksinme ve gereklerin kuramsal örgütlenmesi olarak tanımlanır. Kimi zaman birbirine paralel (çoğu kez de eşzamanlı) buluşların yapıldığı gerçeği bilimsel gerekler ve gereksinimler ile pratik etkinlikler arasında bir bağlantı olduğunu ortaya koyuyor. Nitekim elektrik ampulu Thomas Edison ve Pavel Yablochkov; telefon Alexander Bell ve Elisha Gray tarafından bulunmuş; enerjinin sakınımı yasası eşzamanlı ve birbirinden bağımsız olarak Julius Mayer, James Joule ve Herman Helmholtz tarafmdan formüle edilmiştir. Pratik etkinlik bazen toplumsal bir gereksinmeyi karşılama amacıyla da bağlantılı olabilir. Örneğin anakara abluka altındayken Napoleon Bonaparte şeker kamışından yapılan şeker ile çivit boyası yerine geçecek maddeler bulana ödül vaad etmiş bunun sonucunda kimyacı Gustav Kirchoff üzümden elde edilen şekeri bulmuştu.

Ancak her ne kadar bilimsel sorunlar bir toplumun somut gereksinmeleri, özellikle de ivedi gereksinmelerine bağlı olsa da, bu bağımlılığın göreceli olduğu, çünkü sorunların ortaya çıkmasının aynı zamanda bilginin kendi gelişiminin getirdiği gereksinmeler tarafından koşullandırıldığını belirtmek gerek. Ancak, son çözümlemede, yaşamdan ya da pratikten ne kadar uzak görünse de bir bilimsel sorun, kendi gelişimi için bilgiye gereksinimi olan ve sorunların çözüme kavuşturulması ve doğruluğunun sınanması için gerekli koşulları kendisi hazırlayan, pratik etkinlikle yakından bağlantılıdır. Dünyaya, kuramsal biyolojinin kurucusu Charles Darwin'i kazandıran ülkenin, hayvancılığın gelişmiş olduğu ve yapay ayıklamanın uygulandığı İngiltere olması bir rastlantı değildi.

Bir sorun, basit anlamda ortaya koyulan bir soru

değildir; aynı zamanda o soruya karşılık bulmak için uygulanan bir yöntemdir. Yanıt arayışı içinde verilerin basit bir şekilde biriktirilmesi ve özetlenmesine, «sınama ve yanılma» yönteminin kullanılmasına da yer verilebilir ama bu, araştırmacının titiz, özenli çalışmasını taçlandıran bilimsel öngörüyü, «şans eseri» isabetli çıkan tahminleri ya da «şansın yaver gitmesi» gibi durumları dışlamaz. Buna bilim tarihinden pek çok örnek verilebilir. Louis Pasteur doğanın sırlarını yalnızca eğitilmiş kafalara açtığını söylemişti. Şans, genellikle yalnızca önüne konulmuş sorunları çözmek için çok çalışan kişilerin yüzüne güler. Sözgelimi Alman Kimyacısı Friedrich Auguste Kekule von Stradonitz, benzen molekülünün yapısını kurabilmek için uzun yıllar sabırla çalışmıştı. İlk başta öncüleri gibi o da benzenin molekül yapısını açık bağlar ilkesi üzerine kurmaya çalıştı ama yöntemi eldeki verilerle çelişiyordu. Bir gün Kekule arabada giderken bir kafes içinde hayvanat bahçesine götürülmekte olan maymunlar gördü. Hayvanlar, elleri ve kuyruklarıyla birbirlerine tutunmuş, bir çember oluşturmuşlardı. Benzenin molekül yapısının bu görünümde olabileceği düşüncesi Kekule'nin kafasında o anda, ansızın beliriverdi. Yani buluşuna «şans eseri» bir rastlantı yardımcı olmuştu.

Bilginin, bilinmeyenden bilinene ilerlemesinde, metodolojik (yöntembilimsel) ilkeler çok önemli bir rol oynarlar. Bilimsel felsefi ilkeler, bilimsel sorunları çözme çabasındaki bilimadamı için sağlam bir temel oluştururlar. Bu ilkelerin gözardı edilmesi çoğu kez bilimadamlarını bir çıkmaza sokmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, önde gelen öznel idealist düşünürlerden Ernst Mach atom varsayımını reddetmekte ısrar ediyor ve bilimin, atomun karmaşık yapısının keşfinin eşiğine geldiği bir dönemde (19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın

başları) kendi felsefi varsayımlarını savunmayı sürdürüyordu. Tüm gerçekliği duyumların bir toplamı olarak gören Mach için bu çok olağandı. Ama bu, dışsal fenomenlerin nesnel niteliğinin benimsenmesiyle bağdaşmayan bir tavırdı. Ancak dünyanın nesnel niteliğine ve insanın onu anlama yetisine sahip olduğuna inanan bilimadamlarının baskısıyla Mach, en sonunda saçma görüşlerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Temel felsefi ilkelerin ve inceleme araçlarının seçimine olanak sağlayan bilimsel araştırma, bilimsel sorunların çözümündeki en önemli aşamadır. Marksist görüşleri benimseyen bir bilimadamı araştırmasını maddenin temel [birincil] nitelikte, bilincin ikincil nitelikte olduğunun, insanın dünyayı, gelişimini ve pratik etkinlikleri vb. kavrama yeteneğine sahip olduğunun kabul edilmesi ilkesi üzerinde temellendirir. Sonradan doğruluğu ya da yanlışlığı ortaya çıkabilen somut bilimsel ilkeler de araştırma sürecinde kullanılır. Örneğin Alman mühendisi Ernst Werner Siemens havacılıkta havadan daha ağır aygıtların kullanılmasının olanaksız olduğunu savunuyordu. Hatta Hermann Ludwig Helmholtz bu varsayımı matematiksel olarak «kanıt»lamıştı bile. Ne var ki, havacılığın gelişimi onların vardığı sonuçların yanlış olduğunu gösterdi.

Bilimsel araştırma, araştırmacının elindeki deneyim ve bilgiye dayanır. Ama yeni bir bilgiyi yalnızca eski bilgilere dayanarak elde etmek olanaksızdır. Yeni bir şey öğrenmek için eski bilginin sınırlarını aşmak gerekir. Böylesi bir geçiş, eski bilginin gözden geçirilmesi zahmetli bir süreçtir. Yeni, eskiye karşı savaşımın içinden kendine yolaçar. Bu, bilim için de, sanat için de, politika için de geçerlidir. Düşünce belirli bir ölçüde temkinliliği ve görüşleri gözden geçirme konusunda gönülsüzlüğü içerir ve bu yalnızca bilgisiz kişiler için de-

ğil büyük adamlar için de söz konusudur. Bilim tarihi bunun çarpıcı örnekleriyle doludur. Düşünür ve matematikçi Gottfried Leibnitz Newton'ın yerçekimi yasasına karşı çıkmış, Kopernik'in görüşleri Francis Bacon ve ünlü gökbilimci Tycho Brahe tarafından reddedilmiş ve görececilik kuramının yaratıcıs Albert Einstein birçok bilimadamını karşısında bulmuştu. Hatta bilimadamları arasında çok yaygın olan bir tür kuram vardır. Buna göre, ilke olarak yeni olan bir bilimsel düşünce üç evreden geçer: İlk önce ona saldırılır ve saçma olduğu ilan edilir; sonra belki de doğru olabileceği ama pek de önemli olmadığına ilişkin tek tük sesler duyulmaya başlar ve son evrede, gerçek önemi kabul edilir ve önceki karşıtları buluşun onurunu paylaşmak için birbiriyle yarışmaya başlarlar.

Yeniyi Arayış

Yaratıcı araştırma buluşla sonuçlanır; buluş ise yeni; gerçek bir bilgi, maddi dünya ya da manevi kültüre ilişkin bilinmeyen olguların, özelliklerin ya da düzenliliklerin ortaya çıkarılmasıdır. Belli bir sonuç ve doğa ile toplumun bilimsel olarak kavranmasında yeni bir aşama olan, yaratıcı sürecin son toplamıdır. Yeni arayışı, zihinde oluşturulan fikirle (hazırlık) başlayan, malzemenin birikimi aşamasından geçerek sonunda buluşa ve onun kanıtlanmasına ulaşan bütün bir bilgi edinme sürecidir. Hazırlık evresi malzemenin toplanması ve sistemleştirilmesinden oluşur ve oldukça uzun bir süre alabilir. Örneğin Darwin, tüm yaşamının yapıtı *Doğal Ayıklanma Yoluya Türlerin Kökeni Üzerine* adlı kitabını yayınlamadan önce olguları derlemek ve sistemleştirmek için yıllarını verdi. Malzemenin sistemleştirilmesi herşeyden önce gelecekteki inceleme-

nin baştan sona ana hatlarının belirlenmesini, dayanılacak belirli ilkelerin seçimini ve uygulanacak yöntemlerin aranmasını içerir. Birçok araştırmacıya göre malzeme birikimi —kuluçka evresi— için çokça beyin, duyu organları ve irade gereklidir; bunun yanısıra yerleşmiş genel kurallara karşı çıkabilme yeteneği bir önkoşuldur. Sözgelimi matematikçi Jules Henri Poincarè ve Hendrik Antoon Lorentz görececilik kuramını bulmaya çok yaklaşmışlar ama çiğnenemez saydıkları klasik fizik ilkelerine dayanan geleneksel görüşleri aşmayı başaramamışlardır. Bilimsel buluşların genellikle nasıl yapıldığına ilişkin güzel bir özdeyiş vardır. Derler ki, bilimde yeni bir şey şöyle bulunur: Herkes onun olanaksız olduğunu bilir; ama bundan habersiz olan bir cahil çıkar ve buluşu o yapar. Bu özdeyişte, çok önemli bir düşünce gizli: Düşünme sürecinde kişi çok çiğnenmiş yollardan ayrılıp kendi yolunda yürümeye çalışmalıdır.

Bilimsel buluşlar temel nitelikte ya da temel olmayan nitelikte olabilir. Temel olanlar dünyaya ilişkin kavramlar üzerinde önemli bir etkide bulunur ve dünya görüşümüzü dönüşüme uğratır. Bilginin kendisi yeni ilkeler ortaya koyar. Galile, Kopernik, Newton, Darwin, Marx ve Einstein'in buluşlarını anımsamak yeterli. Temel olmayan buluşlar daha önce ortaya konulmuş olan ve zaten bilinen ilkelere dayanılarak gerçekleştirilen buluşlardır. Bu tür buluşlar çok daha sıktır ama bu durumda da araştırma yolları ve araçlarının seçimi yaratıcı bir süreçtir. Bu tür buluşlar, örneğin moleküller biyolojinin doğuşu, eski yazıların çözümü ve gezegenlerin keşfini kapsar. Fransız gökbilimcisi Urbain-Jean-Joseph le Verrier Neptün gezegenini böyle bulmuştu. Gezegen hareketlerinin bir haritasını çıkardığında Verrier Uranüs'ün yörüngesinde bir sapma saptamış, bu-

nun üzerine bilinmeyen bir gezegenin varlığının buna neden olabileceğini önermiş ve onun olası yörüngesini ve konumunu hesaplamıştı. Varsayımını Berlin'li gökbilimci Johann G.Halle'ye yazmış ve Halle gökyüzünün o kesimini iyice inceledikten sonra daha önce varlığı bilinmeyen bir gezegen keşfetmişti. Bu gezegene Neptün adı verildi.

«İlham» ve Sırları

Bir buluş ansızın, umulmadık bir anda yapılabilir. Tıpkı bir «içe doğuş» gibi, uzun araştırmalar sonucunda beklenmedik bir ödüldür. Buluşların, bilimadamının zihninde tam ve kusursuz bir biçimde oluştuğu söylenir. Böylesi buluşlar çoğu kez sezgiye bağlanır; dolayısıyla sezgi yaratıcı sürecin dayandığı bir ölçüde mistik bir etkinlik olarak görülür. Bugün bilimsel literatür sezgiyle eşanlamlı terimler getirmektedir: Süratli algılama yetisi gibi, düş gücü gibi, güçlü yargılama yetisi gibi. İnsan aklının dikkat çekeceği özelliği, bir sorun üzerinde çalışırken olası tüm çözüm biçimlerini düşünmek yerine, daha baştan bazılarını otomatik olarak ayıklayıp bir kenara atmasıdır. Bu, bilinmeyeni bilinene bağlama yetisi çoğu kez sezgisel olarak gerçekleştirilir ama büyük ölçüde insanın deneyimlerine, farklı bilim alanlarını birleştirme, birbirine bağlama ya da aralarında ilişki kurma yeteneğine dayanır.

Sezgide ilginç olan nokta, bu bilgi biçiminin, yaratıcı süreç içinde seçilip ele alınan olası içerikle, gerçeğe uygun olarak kabul edilen öteki bilgi arasında kurulan bağa dayanmasıdır. «İlham» ya da «öngörü» açıkça görülmektedir ki, bir araştırma sürecinin tüm ögeleri biraraya gelip daha önce bilinmeyen bir bağı kurduğu zaman gerçekleşmekte ve böylelikle yeni, tüm ayrıntılarıyla eksiksiz bir tablo oluşmaktadır. Bu süre-

cin ayırdedici özelliği şudur: Araştırmacı sorunun çözümüne, yeni bilgiye ulaştığında henüz sözkonusu bilginin geçerliliğini mantıksal olarak kanıtlama araçları bulunmamıştır. Dahası bu bilgi, önceden varolan, yerleşmiş bilgi sisteminin bir devamı olarak ortaya çıkmaz, hatta kimi zaman ona karşıt bir konumdadır. Bir sorunun çözümü, sorunsal bir durumdan çıkış yolu, bir sentez, duyumsal deneyim ile mantıksal düşüncenin bir anlaşımı temelinde gerçekleşen bir «sıçrama» biçiminde ortaya çıkar. Önde gelen bir bilim ve matematik tarihçisi, Louis Victor de Broglie şöyle der: «İlke ve yöntemleri açısından özünde akılcı olan bilim en parlak zaferlerini ancak, düşgücü, sezgi ve kavrama becerisi gibi yetiler, mantıksal düşünmenin ağır yükünden kurtulup harekete geçtikleri zaman kazanmıştır.» (13).

Sezgi insanın, üzerinde yeterince inceleme yapılmamış ama yine de tartışmasız bir biçimde ussal (rasyonel) yetilerinin bir parçasıdır. Konunun canalıcı noktası şudur: Burada mantıksal hareket süreci kısaltılmıştır; mantık, deyim yerindeyse, «gizli» olarak çalışır ve mantıksal sürecin birçok aşaması atlanmıştır.

Çoğu kez sezgi bilinçsiz bir davranış biçiminde gerçekleşir; çünkü düşüncenin içerdiği, karmaşık sorunların çözümü süreci burada gizliden gizliye ilerler ve ancak nihai sonuçta zihne yerleşir. Yine de sezgi yalnızca nihai sonucu bilince «çıkarmak»la kalmaz; işleyişi çok daha derin ve çeşitlidir. Nesnelerin özellikleri ve ilişkilerinin önemini, onlar daha kendilerini göstermeden açıklığa kavuşturma gibi kendine özgü bir özelliğe sahiptir. Demek ki yaratıcı bir eylem bulunmuş olan çö-

---

(13) Louis de Broglie, **Sur les sentiers de la science**, Editions Albin Michel, Paris, 1960, s. 354.

zümün kanıtlanması ve temellendirilmesinin ardından sürecin «rasyonalizasyonu»nu içerir.

Öyleyse, kendini mantığa aykırı bir biçim olarak ortaya koysa da sezgi, insanın düşünme sürecindeki bir andır. Düşünce ve sezgi insan aklının birbirini dışlamayan, tersine her zaman diyalektik bir biçimde birbirini tamamlayan iki özelliğidir.

Tasarlamak Dönüşüme Uğratmaktır.

Bilgi edinme sürecinde yaratıcılığın kendini ortaya koyuş biçimlerinden bir başkasını, *düşgücünü(* imgelem/muhayyile) ele alalım. Nesneleri ve fenomenleri zihinde tasarlama (hayal etme) yeteneği insanın doğal bir özelliğidir; bu yetenek olmaksızın ne günlük etkinlikler, ne de yaratıcılık olanaklıdır. Bu birçok şair, bilimadamı, düşünür ve devlet adamı tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Francis Bacon, yaratıcı sürecin bir özelliği olarak düşgücünün; nesnelerin, her türden, en olasılık dışı bileşimlerini zihinde yeniden yaratma ve kurma; ya da gerçekte birbirinden ayrılamayacak nesneleri ayırma gibi bir tanrı vergisine sahip olduğunu yazmıştı. Albert Einstein da şöyle diyordu: «Düşgücü bilgiden daha önemlidir. Çünkü bilgi sınırlıdır, oysa düşgücü tüm dünyayı kucaklar, ilerlemeyi teşvik eder, evrime yol açar. Düşgücü, sözcüğün tam anlamıyla bilimsel araştırmada gerçek bir etmendir.» (14). Bu gerçeğe Lenin de işaret etmişti: «Bu nitelik son derece değerlidir; yalnızca şairlerin düşgücüne ihtiyacı olduğunu düşünmek yanlıştır... Matematikte bile ona ihtiyaç

---

(14) Albert Einstein, **Kozmik Din**, Covici Friede Publishers, New York, 1931, s. 97.

vardır; düşgücü olmaksızın diferansiyel ve integral hesap bulunamazdı.» (15).

O halde, düşgücü nedir?

İnsanın önceki deneyimini dönüşüme uğratma ve yeni düşünceler ve imgeler yaratma, varolanla yokolan arasında bağ kurma yeteneğidir.

Düşgücü dünyayı dönüştürme olanağına sahiptir. Toplumsal pratik temeline dayanır; duyumlar ve pratik yaşam da ona aracılık eder.

Düşgücü bilgi edinmede duyumsal olanla rasyonel olanı bağdaştırma yollarından biridir ve bu ikisinin bir çeşit alaşımıdır. Bu alaşımda duyumsal olan imgelerin ınşasında malzeme ya da onların üzerinde kurulduğu temel işlevi görür. Öte yandan düşünce bu süreçte öncü rolü oynar ve deyim yerindeyse programının anahatlarını çizer. Düşgücünde canlandırılan nesneler ve fenomenler yeni düşüncenin oluşumunda rol oynarlar. Bunun karşılığında duyumlar da düşünce üzerinde etkide bulunurlar ve yeni yeni imgeler üretirler.

Düşgücünün buluşlara elverişli potansiyeli aynı zamanda bugünün, geçmişin ve geleceğin sürekliliğini sağlayan toplumsal önemdeki işlevinde de kendini ortaya koyar. Düşgücümüzde, geçmişi bugüne bağlayarak onu «yeniden yaratabilir» ve yeniden yaşayabiliriz. Bu nedenle klasik yapıtların modern yorumundan sözedebiliyor ve tarihle buyünkü olaylar ve fenomenler arasında benzerlikier kurmaya çalışabiliyoruz. Düşgücümüze dayanarak yeçmişi düşüncemizde «canlandırabiliyor» ve onu bir kez daha yaşıyormuşcasına bugüne

---

(15) V. I. Lenin, «RKP(B) Onbirinci Kongresi, 27 Mart - 2 Nisan, 1922. RKP(B) Merkez Komitesi Politik Raporu Üzerine Kapanış Konuşması, 28 Mart», **Toplu Yapıtlar**, C. 33, Progress Publishers, Moskova, 1976 s. 318.

taşıyabiliyoruz. Düşgücü aynı zamanda kalıntıları temel alarak geçmişi yeniden yaratmamıza, her türden tarihsel, etnik, kültürel vb. anıları, olayları ve gerçekleri yeniden canlandırmamıza olanak verir.

Geçmişin bugüne taşınması ancak düşgücünde, duygularda olanaklıdır. Kişi, geçmişe dönmüş gibi kendini başka bir çağda hisseder ve gerçekte tanık olmadığı bir şeyi «yeniden yaratır». Geçmişe dönüş, belirli bir insanın yaşamının, bir olgunun ya da bir olayın geçtiği belirli bir somut, tarihsel ortamın yaratılmasıyla birleştirilir. Düşgücü o ortamı değiştirir, dönüştürür ve sonuç olarak o toplumsal zaman kendini bize bir gerçeklik olarak sunar.

Ancak düşgücü yalnızca bugünü geçmişe bağlamaya yardımcı olmaz. Aynı zamanda bir gelişme eğilimi olarak geleceği tasarlamayı da olanaklı kılar; çünkü gelecek, bir amaç ve etkinliğin imgesi, varoluşun ideal bir tasarımı, yaşanacak olayların anahatlarıdır. İnsan yaşamının anlamı, onun, geleceği yansıtılan izdüşümünde yatar. Ancak düşgücü zamanın algılanmasında, kendi özelliklerini de beraberinde getirir: Zaman «küçülerek» bir anlık bir süre durumuna gelebilir ya da tersine yavaşlar ve bütün bir çağa yayılabilir. Düşgücü zamanın algılanmasına yanılsamalar ya da gerçek dışı öğeler de katabilir, nesneleri gerçekle doğrudan bağı olmayan ilişkiler ve bağlantılar içine de yerleştirebilir.

Düşgücü her türden insan etkinliklerine girebilir ve çeşitli işlevler görebilir. Bunlardan en önemlisi bilgi edinmedeki ve insanın yeniyi ortaya çıkarmasına yardımcı olan işlevidir. Bunlardan ikincisi birinciyle çok yakından ilişkilidir ve her iki işlev de, geleceğin tasarımı için, ideal bir eylem planının modelinin kurulma-

sı için vazgeçilmez nitelikte olan yaratıcı araştırmalar açısından büyük önem taşır. Geleceği öngörme işlevi de dana az önemli değildir. Bir fikir, düşgücüyle varolanın sınırlarını yıkar, bilginin engellerini aşar ve bilinmeyene ulaşır. Düşgücü bilgi edinme sürecinin ilerlemesinde itici bir güçtür, bu süreçte meydana gelen tıkanıklıkları aşma yollarını bulmada yardımcı olur. Yaratıcılık süreci gevşeme, esin ve estetik hazzı gerektirdiğinden düşgücünün estetik işlevi de vardır. Düşgücü denetleyici bir işlev de görür: Etkinliklerdeki yanlışları düzeltir gerçekliğin doğru bir yansımasını kolaylaştırır.

Alışılmışın İçinde Alışılmamış Şeyler

Bilgi edinmede yeralan süreçleri tartışırken *hipotez*'in oynadığı rolden de söz etmeliyiz. Hipotezler —öneriler ya da bilimsel varsayımlar— kuramların formüle edilmesine yardımcı olurlar. Birçok bilimsel buluş tahminlerden doğmuştur. Hipotezin ayırdedici özelliği tahmine ve olasılığa dayalı olmasıdır. Tıpkı bir bütün olarak bilginin evrimi gibi hipotez de insanın gereksinimleri ve amaçları doğrultusunda oluşur.

Hipotezler bilgi edinmede nasıl bir rol oynarlar? Bilimadamları araştırmanın amaçlarını açıklığa kavuşturmak, fikirler önererek eski ve yeni bilgiyi sentezleştirmek için çeşitli hipotezler öne sürerler. Hipotez, onu doğrulayacak gerçek olgulara ne kadar yakından bağlantılıysa, bilgi edinmedeki rolü o kadar büyüktür. Bilimsel bir hipotez herşeyden önce bütün bir olgular dizisini, tüm verili fenomenler birikimini açıklamalı, bu arada önceden elde edilen verilerle mümkün olduğunca çelişmemelidir. Ancak böylesi bir çelişki kaçınılmazsa, hipotezin kurucusu daha önce elde edilmiş olan verilerin gerçeğe yeterince uygun olmadığını düşünmekte haklı demektir.

Hipotezin kuruluş biçimi önemlidir. Hipotez kurmada en basit yol gözlemlemeye dayanandır. Darwin evrime ilişkin hipotezini önerirken topladığı malzemeyi özetlenmenin yanısıra bu yolu temel almıştır. Bir hipoteze ulaşmanın ikinci yolu analojiden yararlanmadır. Örneğin sibernetik alanında bilimadamları hayvanlar dünyasına ilişkin bilgilerini teknolojiye aktarmaya çalışmaktadırlar. Hatta bu tür bilgiyle bağlantılı özel bir bilim dalı bile doğmuştur: Bionik. Birçok makine hayvanlarla kurulan analojiler temeline dayanılarak geliştirilmiştir. Kuşların kanatları insanın uçağı yaratmasına yardımcı olmuş, yunusun gövdesi denizaltının biçimini belirlemiştir. Analojiler kurarak insan alışılmışın içindeki alışılmamışı görebilmiştir. Örneğin çalılıklar arasında asılı duran bir örümcek ağında, bir asma köprünün çizgilerini görmüş ve çift kabuklu yumuşakçaların gemilerin ahşap kısımlarında açtıkları tüneller onu yumuşakçalar gibi hareket eden, silindir biçiminde tünel açıcılar icat etmeye götürmüştür:

İnsan, bir hipotezin doğruluğunu, ya da doğru olması gerektiğini pratik etkinlik içinde sınar; öte yandan hipotezin mantıksal kanıtı, içerdiği düşüncelerin mevcut bilgide karşılığının bulunmasında yatar. Alman tarihçi Heinrich Schliemann Homeros'un *İlliada*'sının gerçek bir olaya dayandığına, Truva savaşının gerçekten olduğuna ve Truva kentinin aranması gerektiğine inanmıştı. Saptadığı tepelerin kazınması sonucunda hipotezinin doğru olduğu anlaşıldı, eski Truva kenti gerçekten de bulundu. Böylece, kanıtlanması ve geçerliliğinin temellendirilmesi bir hipotezi nitelikçe yeni bir bilgiye; bilginin —gerçekliğin temel ilişkileri, yasaları hakkındaki bilginin— en yüksek biçimi, doruğu olan bilimsel bir kurama dönüştürür.

Bir hipotez hemen kanıtlanması olanaksız olsa da, ilke olarak kanıtlanabilir nitelikte olmalıdır.

Kanıtlanamaz nitelikteki hipotezler kural olarak bilim alanının dışındadır. İlke olarak bir hipotezin kanıtlanabilirliği insanın dünyayı anlayabilme yeteneğine sahip olduğuna ilişkin bilimsel ilkeye dayanır. Bu anlama yetisi olmasaydı bilim olanaksız olurdu.

Bir hipotez yalnızca verili bir olgu ya da femone uygulanabilir olmamalıdır; gerçekten bilimsel bir hipotez bütün bir başka fenomenler dizisini de ilgilendirmeli ve alanının genişletilmesine, geliştirilmesine elverişli olmalıdır.

Bir hipotezin bir başka önemli özelliği, temelde açık seçik olması, keyfi varsayımlardan, mantıksız sınırlamalar ve kısıtlamalardan arınmış olmasıdır. Bu şekilde temelde basit olma, gerçekte nesnel olarak daha yaygın olan ve bu nedenle genellemeye elverişli olan karmaşık süreçlerin açıklanmasının nesnel niteliğinin bir sonucudur. Bilimadamları böyle bir basitliği [yalınlığı] estetik bir kusursuzluk, bilimsel bir hipotezin güzelliği ve rasyonel bir gereğin —kuramsal düşüncenin mümkün olan en geniş fenomenler dizisini mümkün olan en basit şekilde açıklanması gereğinin— bir göstergesi olarak görürler.

Doğruyu Ararken

Görüyoruz ki, bilgi içsel özelliği gereği insanların etkinlikleriyle bağıntılıdır. Bilgi edinmenin amacı *doğruya* ulaşmak, bu temel üzerinde insanlığı bekleyen yeni görevleri yerine getirmektir.

Doğruluk [hakikat, gerçeğe uygun olma] nedir? Efsaneye göre Pontius Pilate yaşamın anlamı hakkındaki tanrısal gerçeği bildiğini iddia ederek karışıklıklara

neden olduğu için hapishaneye atılan İsa'ya bu soruyu sormuştu. Böyle bir soru sormakla Pilate genel bir doğrunun varlığına ve onun öğrenebirliğine ilişkin kuşku uyandırmış oluyordu.

Doğru [gerçek] kavramı çok-anlamlıdır ve çoğu kez farklı anlamlarda kullanılır. İnsanlar sık sık gerçek dosttan, gerçek güzellikten, gerçek bir şairden vb. sözederler. Bütün bu sözlerde vurgulanan söz konusu fenomen, şey ya da hareketin özelliğidir. Ama hepsi de «doğruluk kavramından kaynaklanmaktadır. Felsefi anlamda sözcük bilginin içeriğiyle dış dünya arasındaki belirli bir ilişkiyi ifade eder. Doğru sözcüğü gerçekliğin düşünceye, aslına uygun bir şekilde yansımasını anlatır. Doğru olma şeylerin kendilerinin sahip olduğu bir özellik değil, onların insan zihininde gerçeğe uygun bir şekilde yansımasıdır. Eski düşünürler doğruluğu, gerçekliğe karşılık düşen (tekabül eden) doğru bilgi tersini ise gerçeği çarpıtan yanılgı ya da yanlış bilgi olarak kabul ediyorlardı. Aristotales yazılarının birinde şöyle diyor: «Bir insan ayrı olana ayrı, birleşmiş olanı birleşmiş olarak düşünüyorsa, doğru düşünüyordur...» İlerde şöyle devam ediyor: «Biz doğru olarak sizin beyaz olduğunuzu düşündüğümüz için siz beyaz değilsiniz; siz beyaz olduğunuz için biz beyaz olduğunuzu söylemekle doğru söylemiş oluruz.» (16). Gördüğümüz gibi burada, doğru bilgiyi belirleyen gerçeğe uygunluktur. Ancak Aristotales'in doğruluk anlayışı, doğru ve materyalist bir tutumla, doğrunun kavranmasına yönelik olsa da tanım olarak eksiktir, çünkü o kadar geniş ve belirsizdir ki idealistler ve hatta agnostikler bile «uygun-

---

(16) **Aristotales'in Metafiziği**, İndiana University Press, Bloomington ve Londra, 1966, s. 158.

luk» ve «gerçeklik» kavramlarını kendilerine göre yorumlayarak bu tanıma katılabilirler.

Doğruluk sorunu bir bilimadamının genel felsefi tavrı ve felsefenin temel sorununa nasıl yanıt verdiğiyle yakından ilintilidir. Doğruluk sorununda bilimin ve dinin birbirine karşıt nitelikleri kendini çok açık bir biçimde ortaya koyar. Bilim için doğruluk en önemli amaçlardan biridir, oysa din inancı amaçlar ve kimi zaman oldukça açık bir biçimde onu doğrunun karşısına koyar.

Bu bağlamda materyalizm ile idealizmin de karşıt nitelikleri son derece açıktır. İdealizm ve agnostisizmin her türü doğrunun varlığını reddetmez ama onu son derece öznel bir biçimde yorumlar; doğru ile çevremizdeki dünyanın fiili varlığını ve insanın onu doğru olarak kavrama ve düşüncesinde yansıtma yeteneğini kabul etme arasında bir bağlantı kurmaz. Bazı idealistler doğruluğu insanlar arasında varılan bir anlaşmanın sonucu olarak görürler. Fransız matematikçisi Jules Henri Poincaré doğruyu ilk kez böyle yorumlayanlardan biriydi. Ona göre bilimsel kuramların temel ilkeleri (aritmetiğinkiler hariç) doğrular değil genel olarak kabul görmüş geleneklerdi; bunlardan beklenen mutlak özellik, çelişkili olmamaktı. Varılan bu sonuç doğrunun genelde kabul gören bilgi olarak yorumlanmasından kaynaklanıyor. Gerçekte, yanlış bilgiler de genel olarak kabul görmüş olabilirler. Örneğin ısı ve eter kuramı, gerici politik kuramlar (jeopolitik, neo-Maltusculuk ve her türden ırkçı anlayışlar, vb.) bunlardandır. Kimi zaman da yararlı olan, doğru olarak ilan edilir. Ne var ki, yararlı olan herşeyin hiç de doğru olarak kabul edilemeyeceğini gördük.

Yukarıda söylenenler sorduğumuz soruya doğru bir yanıt vermemize yardımcı olacak nitelikte. Doğruluğu belirleyen, bilgimizin, insan aklı ve iradesinden bağımsız ve nesnel olarak varolan gerçeklikte karşılığının olmasıdır [gerçekliğe uygun olmasıdır]. Tutarlı, bilimsel diyalektik materyalizm doğru kavramını tanımlarken onun nesnel niteliğinden hareket eder. Lenin nesnel doğruyu, içeriği gerek bireye gerekse bir bütün olarak insanlara bağlı olmayan bilgi olarak yorumlamıştı. (17)

Şöyle bir soru sorulabilir: Eğer insan onu anlayabiliyorsa, doğru nasıl insandan bağımsız olabilir? Doğru dış dünyaya ait değildir ama insan etkinliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Örneğin kapitalist toplumda sömürü nesnel bir gerçekliktir. Ama Marx'tan önce insanlar sömürünün özünü göremiyorlardı ve bu yüzden kapitalistlerin zengin olmalarının, işçilerinse yoksulluk içinde yaşamalarının nedenlerine ilişkin görüşleri yanlıştı. Marx'ın kapitalist sömürünün özüne ilişkin buluşu bilgimizi nesnel gerçeklikle uyumlu bir duruma getirdi ve onu nesnel olarak doğru kıldı.

Nesnel doğru kavramı kendi içinde nesnel dünyaya ilişkin bilgiyi barındırır. Başka bir deyişle düşüncelerimiz ve aklımız bize doğru, gerçek (nesnel dünyaya uygun düşen) bilgi sağlar. Ama nesnel doğru insanın pratik etkinlikleri temelindeki bilgi edinme süresi içinde kazanılır. Bu nedenle doğrunun insan dışında, onun bilinci dışında varolan bir şey olduğunu söylemek yerinde olmaz. Doğru ile insan etkinlikleri arasındaki bağlantı onun dinamik niteliğini ortaya koyar. Doğruya

---

(17) Bkz. V. I. Lenin, «Materyalizm ve Amprio-Kritisizm, **Toplu Yapıtlar, Cilt 14, s. 122.**

ulaşmak yorucu bir süreçtir; çünkü doğru tek bir adımla değil, aşamalı olarak formüle edilebilir. Bu nedenle herhangi bir doğru, sınırlı ve görecedir. O halde üzerinde çalıştığımız bir konuya ne ölçüde doğru yaklaşabiliriz? Bu sorunun yanıtı mutlak ve görece doğru arasındaki ilişki alanına girer.

Bizi çevreleyen dünya çok zengin ve çeşitlidir, sonsuz ve sınırsızdır. Öyleyse tarihsel gelişimin her bir aşamasında dünyaya ilişkin bilgimiz sınırlı ve görece olacaktır. Göreceli doğru, bilgimiz ile gerçeklik arasında eksik, kısmi ve yaklaşık bir uygunluktur. Göreceli doğrunun dayandığı bilgi sonradan daha özgül ve kesin bir duruma getirilebilir. Eski düşünürler fenomenlerin ve süreçlerin yalnızca dış [görünürdeki] yanlarını gözlemleyerek onların karmaşık iç yapıları hakkında inanılmaz tahminlerde bulunuyorlardı. Ancak bu düşünürlerin bilgileri bilginin yalnızca bir başlangıç noktası niteliğindeydi. Gerek pratik, gerekse bilim ilerledikçe insanlar doğruyu bilmeye daha da yaklaşıyorlar. Örneğin Demokritos dünyanın atomlardan oluştuğunu yalnızca tahmin etmiş ama fizikçi Niels Bohr atomun yapısını fiilen keşfetmişti.

Nesnel doğru yalnızca göreceli, tarihsel olarak sınırlı ve eksik değildir; aynı zamanda mutlaktır da. Mutlak doğru tam, eksiksiz ve kanıtlanabilir bilgidir. Doğrunun, nesnelliğiyle ilişkili mutlak niteliği, bilimsel gelişimin belirli bir aşamasında formüle edilen önermelerin sonradan bilim ilerledikçe çürütülmemesinde kendini gösterir. Nesnel doğrudan mutlak olanla görece olanın birliği, bilginin aynı zamanda hem eksik, hem de nesnel olduğu gerçeğinde yatar. Mutlak doğru aynı zamanda sınırsız dünya hakkında tam, kapsamlı bilgi olarak da tanımlanabilir. İnsanoğlu

kuşkusuz böyle bir bilgiyi evriminin her evresinde elde edemez. Böyle bir bilgi insanın, pratik etkinliklerinin ve bilgi edinme sürecinin sınırsız gelişimi sürecinde kazanılabilir. Bu nedenle bilginin evrimi yasası, onun görece olandan mutlak olana doğru gelişiminde yatar. Mutlak doğru sayısız görece doğrulardan oluşmuştur.

Dogmatizm, doğruya tek yanlı bir yaklaşımla belirlenir. Dogmatikler doğruyu mutlak olarak görürler ve onun göreceli yanını görmezlikten gelirler. Elbette sonsuz doğrular vardır ve bunlara sayısız örnek verilebilir: Örneğin Wakayama bir Japon kentidir; Hariana, Hindistan'da bir eyalettir; Napoleon Bonaparte 1921'de ölmüştür vb. Ama bilimsel bilgi bu tür doğrulara indirgenemez; bunlar önemsiz olgulardır, yani özgünlükten yoksunduriar. Bilim hiçbir zaman bir «sonsuz doğrular» toplamı değildir.

Dogmatizmden farklı olarak rölativizm (görececilik) bilginin göreceli yanını abartır. Bilginin göreceli özelliğini eski düşünürler de farketmiş, her insanın kendi doğrusunun olduğunu söylemişlerdi. Doğrunun göreceli olduğunu savunurken rölativizm varolan durumdan hareket eder: Dünyada herşey değişmektedir. Ne var ki, gerçek fenomenler ötekilere kıyasla kalıcıdır. Dğişebilirlik ile kalıcılığın birliğini anlayamama rölativizmin aşırı biçimlerine yol açar. Herşey hareket halinde ve değişmeye açıksa, o halde hiçbir değişmez doğrunun var olamayacağı bir dünyada yaşıyoruz ve bu nedenle de bilgimiz kesinlikle geleneksel nitelikte olmalıdır.

Bilimadamları bu konuda ne düşünüyorlar? Niels Bohr fizikte şu uygunluk ilkesini önermiştir: Pratikte doğrulanmış kurumlar ve yasalar, formüle edildikleri

bilgi alanında gelecekte de doğru olmayı sürdürecekler-dir. Bunlar yeni kuramlar tarafından reddedilmez, öz-gül durumlar olarak onların içinde yer alırlar. Örne-ğin Einstein'in görelilik kuramı Galile ile Newton'un klasik fiziğini izlemiştir. Einstein'den önce Newton ta-rafından bulunan yasalar evrensel olarak kabul edilir-di, ancak şimdi biz onların geçerliliğinin sınırlı oldu-ğunu biliyoruz. İlkelerini Lobaçevski'nin incelediği Eucleidesçi-olmayan geometri Eucleidesçi geometrinin bir dizi postülatını —paraleller postülatı, uzayın «doğ-rusal-çizgisel» yapısı vb. —reddeder. Ama Eucleides geo-metrisini bir bütün olarak yadsımaz ve belirli temel Eucleides ilkelerini ve aksiyomlarını içerir. Bir örnek daha: Marksizmin ilk program belgesi: *Komünist Par-tisi Manifestosu* tüm insanlık tarihinin sınıf savaşım-ları tarihi olduğunu yazar. Daha sonra Engels bu cüm-le için bir dipnot eklemiştir. Çünkü bilimsel veriler bir zamanlar sınıf-öncesi bir toplumun varolduğunu ve o toplumda sınıf savaşımının olamayacağını göstermişti.

Doğruluk öğretisi, doğrunun somut niteliğinin ka-bulünü gerektirir. Bunun için de, herşeyden önce hak-kında bilgi edinilecek nesnenin içinde varolduğu koşul-ların tümünün titiz bir dökümünü ve onun temel, öz-sel niteliklerinin, bağlantılarının ve gelişme eğilimle-rinin belirlenmesi bir önkoşuldur. İşte basit bir örnek: Yağmurun yararlı olduğunu da öne sürebiliriz, zararlı olduğunu da. Bu savlardan hangisi doğrudur? Sorun somut koşullar gözönüne alınmadan şu ya da bu yön-de çözümlenemez. Yağmur ekim döneminin ardından ve ekinlerin büyüme mevsiminde kuşkusuz yararlıdır ama hasat zamanı zararlıdır.

Doğrunun somut niteliği karmaşık sorunların çö-zümünde daha da büyük önem taşır. Kapitalizmin em-

peryalizm aşamasından önce sosyalizm tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde aynı zamanda başarıya ulaşabilirdi. Ama emperyalizm çağında yalnızca tek bir ülkede, sistemin zayıf halkasında zafer kazanabilir. Aynı şey savaş sorunu için de geçerlidir.

Politik içeriklerine bağlı olarak haklı ve haksız savaşlar vardır. Marksizm halkların sosyal ve politik baskıdan kurtuluş için, devletlerinin bağımsızlığını savunmak ya da emperyalist saldırganlığı yenilgiye uğratmak için verdikleri savaşları haklı savaşlar olarak görür. Sömürücü sınıfların ezilen sınıflar ya da ulusların kurtuluş savaşımlarını bastırmak, yabancı ülke topraklarını ele geçirmek ve başka halkları köleleştirmek amacıyla açtığı savaşları ise haksız savalar olarak niteler.

Gerçek doğru, yanılgıdan nasıl ayırdedilebilir? Marksizm bize şu yanıtı verir: Bilgimizin gerçeğe uygunluğu yalnızca pratikte belirlenir ve kanıtlanır. Yalnızca pratik etkinlikte doğru bilgiye yanlış bilgi arasında bir ayırım çizgisi çizebiliriz. Doğal olarak etkinliklerimizin sonuçları bilgimizin, etkinliğimizin yöneldiği nesneyle olan uyumuna bağlıdır. Eğer bilgimiz doğruysa ve gerçeği doğru bir biçimde yansıtıyorsa, belirli bir amaca yönelik etkinliğimiz başarılı olur ve istediğimiz sonuca ulaşırız. Yanlış fikirler farklı bir sonuca götürürler. Örneğin sürekli bir hareket icat etmenin olanaksızlığı anlaşılmıştı çünkü bu nesnel yasalarla çelişiyordu.

Bilim tarihi, insanların doğruya ulaşmak için büyük zorluklara katlandıklarını, hatta bu uğurda canlarını verdiğini anlatan olaylarla doludur. İtalyan düşünür Giordano Bruna ve Ispanyol dinbilimcisi ve fizikçi Michael Servetus, doğruya olan bağlılıkları yüzün-

den Engisizyon tarafından diri diri yakıldılar. Danimarkalı Tycho Brahe de bu nedenle idam edilmişti.

Bilimadamları doğru arayışı içinde canlarını tehlikeye atmışlardır. (Amca) Plinius Vezüv yanardağının püskürmesini gözlemlerken öldü, Francis Bacon kendi yaptığı deneylerden biri sırasında yaşamını yitirdi. İlerici bilimadamları, politikacılar, halka malolmuş kişiler, barış ve adalet savaşçıları halka doğrunun ışığını ulaştırmaya çalışırken öldürülmüşlerdir. Patrice Lumumba, Salvador Allende ve Martin Luther King böyle öldüler. Marx, bilimden söz ederken Dante Alighieri'den şu dizeleri aktarır:

Burada tüm inançsızlıklar geride bırakılmalı
Tüm korkaklıklar burada ölmeli. (18)

Bu dizeler doğruyu arayan ve onu aktif olarak savunmayı amaçlayan herkese esin kaynağı olmalıdır.

---

(18) Dante, **Tanrısal Komedya**, Illustrated Modern Library, İnc., 1944, s. 22. Geçtiği yer. Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 23.

V. FELSEFE VE TOPLUMSAL YAŞAM

Felsefe toplum yaşamının sonsuz çeşitlilikteki fenomenlerine binlerce bağla bağlıdır. Felsefenin ortaya çıkışının, iki akımı arasındaki savaşımın, insanın bilgi edinme etkinliklerine ilişkin görüş farklılıklarının ve dünyada meydana gelen tüm değişikliklerin kaynağının, bunların hepsinin temelinde toplumsal nedenler vardır. Buna karşılık, felsefenin de politik savaşım ve bilimsel ilerleme üzerinde, dinsel hareketler ve sanatsal yaratıcılık üzerinde, birey olarak insanlar ve tüm bir çağ üzerinde etkileri vardır.

Felsefe ile toplumun karşılıklı etkileşiminin dayandığı ilkeyi bulmak için, felsefenin toplumsal işlevlerini, toplumda oynadığı rolü gözden geçirmek, felsefi bilinç-

te toplumsal gerçekliğin özgül yansıma biçimini belirlemek ve felsefi sorunların evriminin toplumun gelişme aşamasına bağlı oluşunu sergilemek gerek.

Bilimsel olarak değerlendirilebilmesi için felsefenin hem geçmişi hem de bugünü doğru olarak açıklaması gerekir. Hatta geçmişte bazı düşünürler bunu felsefenin tek işlevi olarak görmüşlerdir. Örneğin Hegel, bir düşünürün önceden meydana gelmiş olanı, geçmişe ait olanı anlayabileceğini yazmıştı. Yol gösterici ilkeleriyle felsefe her zaman olay meydana geldikten sonra ortaya çıkar Hegel'e göre.

Modern burjuva düşünürleri felsefenin olanakları ve amaçlarına ilişkin bu eksik yorumu bile kabul etmeye pek yanaşmazlar. Gerçekte, varolanın doğru bir yorumu kapitalist dünyayı içinden kemiren uzlaşmaz çelişkileri ortaya çıkaracaktır. Felsefe için gerekli olan en önemli özellik —bilimsellik— burjuva ideologlarının sınıf çıkarlarıyla çelişir.

Ancak bilimsel bir kuram yalnızca geçmişte olanı açıklamakla kalmamalı, aynı zamanda geleceği *öngörme* yeteneğine de sahip olmalıdır. Gerçekten bilimsel bir felsefenin bunu da yapabilmesi gerekir. Hegel'in öğrencilerinden biri hocasının felsefesinin amacına ilişkin anlayışını şu sözlerle açıklığa kavuşturmuştu: «Felsefe genç dünyanın yeni şafağını haber veren bir horoz gibidir.» Yeni dünya ya da geleceğin toplumu ancak eski dünyanın kalıntıları üzerinde yükseleceğine göre, bilimsel bir felsefi toplum kuramının yaratılması ancak en ileri sınıfı ilgilendirebilirdi

Bu nedenle, geçmişin doğru bir açıklamasının yapılabilmesi olanağı ile geleceğin öngörüsünü birleştiren gerçekten bilimsel bir felsefe aynı zamanda, gelişmiş, ilerici toplumsal katmanların, en başta da işçi sınıfının çıkarlarını dile getirir.

Marksizm sınıfsal niteliğini gizlemeye çalışmaz, «deyim yerindeyse partizanlığı da içerir ve olayların her değerlendirmesinde belirli bir toplumsal grubun bakış açısını doğrudan ve açıkça benimser.» (1) İşçi sınıfı felsefeyi kuramsal «silahı» olarak görür. Böylece felsefe toplumun *dönüşümünün* kuramsal temeli durumuna gelir. Marksizm-Leninizmin felsefesi, diyalektik ve tarihsel materyalizm işte bu tür bir felsefedir. Lenin şöyle yazar: «Marx'ın felsefesi, insanlığı ve özellikle işçi sınıfını güçlü bilgi araçlarıyla donatan eksiksiz bir felsefi materyalizmdir.» (2)

Marksizmin doğuşu, felsefeyle toplumsal yaşam arasındaki yakın bağın bir örneğidir. Marksizm dünya uygarlığının anayolu üzerinde ortaya çıktı ve bir bütün olarak toplumun önceki evrimi tarafından hazırlandı. Sosyo-ekonomik, politik, felsefi, kuramsal ve bilimsel koşullar temelinde formüle edildi. Ancak Karl Marx ve Frederick Engels'in kişisel nitelikleri de büyük önem taşıyordu.

Marksist felsefeyi yaratan nasıl bir çağdı? Marksizm Avrupa'da kapitalizmin yerleşmekte olduğu 1840'ların ortalarında biçimlendi. Hollanda, İngiltere ve Fransa burjuva devrimleriyle sarsılmıştı. Bu devrimlerde işçi sımfı büyük rol oynamış ama bağımsız bir politik güç haline henüz gelememişti. Burjuvaziyle aynı saflarda, burjuvazinin düşmanı olan feodal derebeylerine karşı dövüştü. Feodalizme son verildikten sonra kapitalizm kuruldu ve emek üretkenliği arttı; burjuva

---

(1) V. I. Lenin, «Narodnizmin Ekonomik İçeriği ve Bay Struve'nin Kitabındaki Eleştirisi», **Toplu Yapıtlar**, C. 1, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 401.

(2) V. I. Lenin, «Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Ayrılmaz Parçası,» **Toplu Yapıtlar**, C. 19, s. 25.

egemenliği altında toplumsal gelişimin çelişkisi gittikçe daha açık bir görünüm alıyordu. Bu gelişme kendini, zenginliğin bir kutupta, yoksulluğun ise öteki kutupta birikmesinde gösteriyordu. O dönemde kapitalizm henüz gelişme aşamasında olmasına karşın üretim fazlasından doğan krizler ortaya çıkmaya başlamış ve işsizlik artmıştı. Küçük çiftçiler yıkıma uğruyor ve işçi sınıfının saflarını kalabalıklaştırıyordu. İşçilerin ve çocukları da dahil ailelerinin sömürüsü yasalarla sınırlandırılmamıştı. İşçi sınıfı hem sayıca, hem de nitelikçe büyüyor, gelişiyordu. Burjuvazi ise feodalizme karşı savaşımda bencil çıkarlarını korumak için onun desteğine başvurmak zorundaydı. Ama politik savaşımdaki bu ortaklık deneyimi işçi sınıfı için de yararlı oldu.

19. yüzyılın ilk yarısında proletarya bağımsız bir politik güç olarak ortaya çıktı. En güçlü işçi sınıfı eylemleri 1831 ve 1834'te Fransa'da dokumacıların, 1844'te Almanya'da Silezyalı dokumacıların ve 1830-1850'lerde İngiltere'de Çartistlerin ayaklanmalarıydı. Çartizm, proleteryanın ortaya koyduğu gerçekten yığınsal ve politik önemi olan ilk hareketti. Çartist hareketin Marksizm için bir hazırlık olduğu, ondan önce söylenmiş son söz olduğunu söylemişi. İlk işçi partisi bu hareket içinde biçimlendi ve politik talepler bu hareket içinde formüle edildi.

Marksizmin Almanya'da ortaya çıkması bir rastlantı değildi. Bu ülkede, Marx ile Engels'in anayurdunda sınıf çelişkileri özellikle keskinleşmişti; Almanya bir burjuva devriminin arifesindeydi. İşçi sınıfı oldukça kalabalıktı ve daha o zamandan kendi sınıf talepleriyle ortaya çıkıyordu. Kapıya dayanan burjuva devrimi sürecinde hız kazanan proletaryanın sınıf savaşımını kolaylaştıracak koşullar oluşuyordu. Önceki burjuva devrimlerinde böylesi koşullar olmamıştı. Tüm bu özellikler

Almanya'yı, tarihsel olarak kapitalizmin gelişiminin ve *tüm* Avrupa ülkelerindeki sınıf savaşlarının hazırladığı Marksizmin beşiği durumuna getirmişti.

Görüyoruz ki işçi sınıfı politik savaşımına bir tek ülkede değil, kapitalizmin kurulmakta olduğu bütün ülkelerde birden başladı. Ne var ki işçi sınıfının açık seçik bir savaşım programı yoktu ve başarısızlığa uğramasının en önemli nedeni buydu. Böyle bir programın yokluğu işçilerin örgütlenme düzeyini düşürüyor, kimi zaman da harekete katılanlar arasında ilkesel sorunlarda görüş ayrılıklarına neden oluyordu. Devrimci bir kurama olan ihtiyaç büyüktü.

Ne var ki, bilimin gelişimi, felsefi genellemeleri olanaklı kılacak zengin bir malzeme birikimi yaratmamış olsaydı felsefe böyle yeni ve daha yüksek bir aşamaya ulaşamazdı. 19 yüzyılın ortalarına gelindiğinde gerçekleştirilmiş bulunan buluşlar, doğanın, sonradan diyalektik-materyalist olarak adlandırılacak yorumu için sağlam bir temel oluşturmuştu.

Aynı dönemde toplumsal bilimlerde de önemli değişiklikler olmuştu. İlerici düşünceli burjuva kuramcıları toplumda gelişmekte olan maddi süreçler üzerinde, toplumun sınıflara bölünmesini, sınıf savaşımını ilgilendiren sorunlar üzerinde yoğunlaşıyor ve açıkça burjuva sistemini eleştiriyorlardı. İki İngiliz politik ekonomist, Adam Smith ve David Ricardo, bir emek değer kuramı geliştirdiler. Ütopik sosyalistler Claude Sait-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen tarafından yaygınlaştırılan düşünceler de Marksist felsefenin biçimlenmesinde önemli bir rol oynadılar. Bunlar her ne kadar gelecekteki toplumun kuruluşunun gerçek yollarını göremeseler ve devrimci değişim yolunu reddetseler de, kapitalizme yönelttikleri sert eleştirileri ve

geleceğin toplumuna ilişkin öngörülerini Marksizmin kurucuları ciddi bir biçimde incelediler.

Marksist kuramın gelişiminin en önemli önkoşulu o zaman en iyi biçimde Hegel'in diyalektiği ve Feuerbach'm materyalizmi tarafından temsil edilen Alman klasik felsefesiydi. Hegei diyalektiğini idealist bir temel üzerinde geliştirmişti. Düşüncelerin diyalektiğinde nesnelerin diyalektiğini kanıtlamamış ama «parlak bir biçimde tahmin etmişti». Diyalektik bilgi edinme yöntemi kaçınılmaz bir biçimde Hegel'in idealist sistemine ters düşmüştü; bu nedenle felsefesinin sınırları dardı. Öte yandan Feuerbach, Hegel'in felsefesinin, materyalist bir konumdan parlak bir eleştirisini yapmış ama diyalektikle materyalizmi tek bir bütün içinde birbiriyle bağdaştıramamış, bu nedenle de materyalizmini toplumsal fenomenlere uygulamayı başaramamıştı.

Böylece görüyoruz ki Marksist felsefeye yolaçan, daha önceki insan bilgisinin tüm bir evrim sürecidir. Bu yeni felsefi kuramın formülasyonu, insan aklının o zamana kadar yarattığı herşeyin yalnızca öğrenilip biraraya getirilmesini değil, aynı zamanda temelinden eleştirel bir gözle yeniden gözden geçirilmesini gerektiriyordu. Yine Lenin'e dönelim: «Marx'ın dehası,» demişti Lenin, «insanoğlunun en önde gelen akıllarının daha önce ortaya koyduğu sorulara yanıt getirebilmiş olmasında yatar.» (3).

Marksizm, Karl Marx (1818-1883) ile Frederick Engels (1820-1895) tarafından yaratıldı. Adları dünya tarihinde sonsuza kadar birarada anılacaktır. Köken olarak proleter değillerdi; o halde nasıl oldu da onlar. Al-

---

(3) V. I. Lenin, «Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Ayrılmaz Parçası», **Toplu Yapıtlar**, C. 19, s. 23.

man toplumunun ayrıcalıklı katmanlarının bu çocukları, (Marx'ın babası ünlü bir avukat, Engels'in ki ise bir tekstil fabrikası sahibiydi) işçi sınıfının çıkarlarını dile getirdiler.

Sınıf savaşımlarının keskinleştiği bir dönemde burjuva toplumu çözülmeye başlar ve egemen sınıfın küçük bir bölümü onu reddederek geleceğin sahibi devrimci sınıftan yana saf tutar. Herkes bu seçimi yapabilecek güçte değildir; böyle bir seçim olağanüstü bir irade ve yüreklilik ister; ayrıca kişinin doğuştan ait olduğu sınıfın dünya görüşünü yenebilmesi gerekir.

Çalışma arkadaşı ve yakın dost oldukları 1844 yılına geldiklerinde Marx da, Engels de proletaryanın oynayacağı tarihsel rolün bilincindeydiler artık. Politik savaşımın yabancısı değillerdi ve çağlarının bilimsel ve felsefi yapıtlarını incelemişler ve eleştirel bir bakışla irdelemişlerdi.

Marksist felsefenin formülasyonunda iki ana aşama vardır. Birinci aşama, Marx'la Engels'in felsefi düşüncelerinin biçimlendiği ve devrimci demokrat konumlarından diyalektik ve tarihsel materyalizm ve bilimsel sosyalizm konumuna geçtikleri dönemdir. Bu aşama 1844'e kadar sürdü. İkinci aşamada, Marksizmin olgun döneminde, diyalektik ve tarihsel materyalizmin temel önermeleri geliştirildi.

Marx ve Engels, felsefede bir dönüm noktası olan öğretiyi yaratmayı başarıncaya kadar çetin bir yol katettiler. İlk başta devrimci demokrattılar ve geniş yığınların çıkarları için savaşıyorlardı. Her ikisi de gençliklerinde klasik Alman felsefesine, özellikle Hegel'in nesnel idealizm felsefesine saygı duyuyorlardı. Hegel felsefesinin, ondan devrimci ve ateist sonuçlar çıkarmaya çalışan sol-kanat yandaşlarından, Genç He-

gel'cilerden yanaydılar. Ancak çok geçmeden idealizmin ateist ve devrimci felsefi bir yaklaşımla bağdaşmayacağına inandılar. Böylece Feuerbach'ın materyalist felsefesiyle ilgilenmeye başladılar. Ne var ki 1845-in antropolojik, seyirci [nitelikteki] materyalizmini 1856'da yalnız Hegel'in idealizmini değil, Feuerbach'ın antropolojik, seyirci nitelikleri materyalizmini de eleştiren ortak yapıtlar *Alman İdeolojisi*'ni yayınladılar.

Diyalektik ile materyalizmi tek bir bütün içinde kaynaştıran ilk kez Marx ve Engels olmuştur. Marksizmin ortaya çıkmasından önce diyalektik büyük ölçüde idealist bir temel üzerinde, materyalizm ise metafizik bir temel üzerinde gelmişti. Diyalektik materyalizmin yaratılması doğanın, toplumun ve insanın, tarihsel evrimleri içinde tutarlı bir materyalist yorumuna olanak tanımıştır.

Materyalist olsun, idealist olsun tüm Marksizm öncesi düşünürlerin ortak bir yanı vardı: Toplumsal fenomenlere idealist açıdan yaklaşıyorlar, tarihi insanın düşünceleri, istekleri ve iradesinin süreç içinde cisimlenmesi olarak görüyorlardı. İlk kez Marx ve Engels toplumsal fenomenleri açıklamada materyalizmi uyguladılar. İdealizm, son sığınağı olan insan tarihinden de sürülmüştü. Diyalektik materyalizmin sağlam temeli üzerinde inşa edilen Marksizmin şimdi yeni bir öğesi vardı: *Tarihsel materyalizm*. Lenin şöyle yazmıştı: «*Tarihsel materyalizm* bilimsel düşünce için büyük bir kazanımdı. Tarih ve politika alanında daha önce hüküm süren kaos ve keyfiliğin yerini çarpıcı bir biçimde bütünsel ve tutarlı bir bilimsel kuram almıştı.» (4)

Diyalektik ve tarihsel materyalizm felsefede biçim-

---

(4) V. I. Lenin, «Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Ayrılmaz Parçası». **Toplu Yapıtlar**, Cilt 19, s. 25.

lenen devrimin başka özelliklerini de belirledi. Felsefenin konusu ve işlevlerinin bilimle, pratikle ve devrimci savaşımla ilişkilerinin yorumu değişime uğradı.

Öteki bilimler, pratik etkinlikler ve devrimci savaşıma karşı aldığı tutumla, eski felsefe anlayışına bir son verilmişti. Marx ve Engels'in tek bir öncülü bile felsefe ile toplumsal yaşam arasındaki bağı tutarlı bir biçimde temellendirememiş ya da bu bağın ortaya çıkması için gerekli olan toplumsal koşulları sergileyememiş ya da yerine getirmekle yükümlü olduğu toplumsal işlevleri ortaya koyamamıştı. Onlardan önceki tüm felsefe seyirci niteliğindeydi. Baruch Spinoza'nın dediği gibi bir düşünür ağlamamalı ya da, gülmemeli, yalnızca anlamalı, yani varolan herşeyi ve fenomenleri açıklayabilmeliydi. Marksist felsefe de varolanı açıklar ama eskisinin barındırdığı yeni filizleri nasıl göreceğimizi, gelişmenin ana eğilimlerini nasıl ayırdedeceğimizi ve buna bağlı olarak bu gelişimi değiştirme olanaklarını nasıl saptayacağımızı öğretir. «Düşünürler dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde *yorumlamışlardır;* sorun onu *değiştirmektir*.» der Marx. (5) Böylece felsefe açıkça kendisinin toplum tarafından koşullandırıldığını ve toplumsal amaçları olduğunu ortaya koyuyordu. «Eleştiri silahı» —ki felsefe özünde budur— silahın eleştirisinin, yani toplumun devrimci dönüşümünün zorunlu bir önkoşuludur.

Felsefenin bilimler sistemindeki yeri de değişime uğramıştır. Marx öncesi düşünürler, felsefenin, dünyayı anlama arayışı içinde özel bir yere sahip olduğunu savunuyorlar, onu «bilimlerin bilimi» olarak görüyor-

---

(5) **Karl Marx, «Feuerbach Üzerine Tezler», geçtiği yer: Karl Marx,** Frederick Engels, **Toplu Yapıtlar,** Cilt 5, **Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 5.**

lardı. Felsefe bilimsel kazanımlara tepeden bakmamalıdır, çünkü kendisi de bu kazanımlara dayanır; doğa, toplum ve düşüncenin en genel yasalarını ortaya çıkarabilmek için onların sağladığı verilerden sonuçlar çıkarır. Genel bir dünya görüşü işlevini yerine getirirken felsefe dünyayı daha iyi anlama olanaklarını keşfeder ve yöntem üzerine bir öğreti ortaya koyar. Başka bir deyişle *dünya görüşü ve metodolojik işlev, bilimsel felsefede organik olarak içiçe geçmiştir.*

Genel olarak Marksizm öncesi düşünürler felsefenin dünyaya ilişkin mutlak, tam ve kesin bir bilgi verdiğine inanıyorlardı. Marx ile Engels, felsefenin temel ilkelerinin sürekli geliştirilmesi ve zenginleştirilmesinin onun varlık koşulu olduğunu, bunu, Marksist felsefenin pratikle, toplumsal yaşamla ve tek tek bilimlerle olan organik, ilk bakışta görülen bağının zorunlu kıldığını kanıtladılar. Marksizm bir doğma değildir; o bir eylem kılavuzudur. Bu nedenle *yaratıcı* niteliği onun ayırdedici özelliğidir.

Felsefenin, Lenin'in yapıtlarındaki gelişimi Marksizmin yaratıcı karakterini ve onun toplumsal pratikle olan bağını gözler önüne serer. Lenin şöyle yazar: «Biz Marx'ın kuramına tamamlanmış ve dokunulmaz gözüyle bakmıyoruz; tersine onun yalnızca, sosyalistlerin, eğer yaşama ayak uydurmak istiyorlarsa, her yönde geliştirmek *zorunda oldukları* bir temel attığına inanıyoruz.» (6).

Yeni çağ, yeni sosyo-ekonomik ve politik koşullar ve bilimin, felsefenin ve bir bütün olarak kültürün gelişimi, yeni felsefi genellemeleri gerektiriyordu. Lenin, Marksist felsefeyi, son aşamasına girmekte olan kapi-

---

(6) V. I. Lenin, «Programımız», **Toplu Yapıtlar**, Cilt 4, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 211-212.

talizmin çöküş, sosyalizme geçiş ve toplumsal devrimler çağında geliştirdi. 20. yüzyılın başlarında devrimci hareketin merkezi, o dönemde ekonomik, politik ve manevi çelişkilerin olağanüstü yoğunlaştığı ve emperyalizm zincirinin «zayıf-halkası» durumunda olan Rusya'ya kaymıştı. Bu yükselen çelişkiler çağında Marksizm şiddetli saldırılara uğruyor ve Marx ile Engels'in öğretilerini çeşitli burjuva kavramlarla değiştirerek onu «geliştirme»ye yönelik girişimlerde bulunuluyordu. Bunun yanısıra biyolojide de önemli değişiklikler oluyor, maddenin yapısına ilişkin eski kavramlar yıkılıyor ve bilimin ilerletilmesi için yeni metodolojik ölçütlerin geliştirilmesi gereği doğuyordu.

Bu koşullar altında yalnızca Marksizmi savunmak değil, aynı zamanda pratik gereksinmeleri, devrimci savaşımı, doğa ve toplumsal bilimleri dikkate alarak diyalektik ve tarihsel materyalizm üzerine derinlemesine çalışmalar yapmak da zorunlu olmuştu. Lenin'in *Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm*, *Felsefe Defterleri*, «Militan Materyalizmin Önemi Üzerine», *Devlet ve Devrim* yapıtlarında ortaya koyduğu görüşleri o zamanın yaşamsal sorunlarına yanıtlar getiriyordu. Lenin madde ve temel özelliklerine ilişkin Marksist kuramı zenginleştirdi, bilgi kuramını geliştirdi ve Marksizmin sınıflar, sınıf savaşımı, devrim, devlet, tarihte yığınların ve bireylerin oynadığı rol ve sosyalist oluşuma ilişkin öğretisine önemli katkılarda bulundu. Onun, ayrıntılı bir biçimde işlenmiş felsefede partizanlık ilkesi de büyük önem taşır.

Artık yeni bir dönem açılıyordu. Bilimin her geçen gün daha fazla insanlığın hizmetine açıldığı ve insanlığın da her geçen gün biraz daha iyiye ulaştığı.

SÖZLÜK

Agnostisizm: Dünyanın bilinebilme olanağını kısmen ya da tümden reddeden öğreti.

Ateizm: Ruhlara, tanrılara ve benzeri doğa üstü güçlere inanmayı reddeden ve dinin hiçbir türünü benimsemeyen felsefi ve bilimsel görüşler sistemi.

Çelişki, Diyalektik: Herhangi bir hareketin, gelişmenin iç kaynağı. Çelişkiler kuramı diyalektiğin çekrdeğidir.

Çoğulculuk: Dünyanın bir takım birbirinden kopuk varlıklara dayandığını ileri süren öğreti, monizmin (tekçilik) karşıtı.

Deizm: Dünyanın ilk nedeni olarak Tanrı'nın varlığına inanç. Bu inanca göre, belirli bir kişilikte cisimleşmemiş olan Tanrı, bir kez dünyayı yarattıktan sonra onu kendi haline bırakmıştır.

Diyalektik: Nesneleri ve fenomenleri tüm yanlarıyla inceleyen, doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişim bilimi. Metafiziğin karşıtı.

Diyalektik Materyalizm: Bilimsel bir dünya görüşü; Marksizm - Leninizmin bir bileşeni; doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişimini yöneten yasalar üzerine bilgi edinmenin evrensel yöntemi.

Dogmatizm: Somut koşulların, bilimin ve pratiğin gereklerini gözönüne almaksızın değişmez kavram ve formüllere dayanan düşünce biçimi.

Doğruluk: Son çözümlemede pratik tarafından kanıtlanan, gerçekliğin düşüncedeki doğru yansısı.

Düalizm (İkicilik): Madde ve aklı iki bağımsız ilke olarak gören öğreti.

Eklektisizm (Seçmecilik): Farklı, hatta kimi zaman karşıt felsefi görüşlerin bilinçli olarak birbirine karıştırılması.

Felsefede Partizanlık: Felsefenin nesnel, toplumsal - sınıfsal yönelimi; başlıca felsefi akımların savaşımı ile, ilerici ve gerici toplumsal güçlerin savaşımları arasında bir bağ.

Felsefenin Temel Sorunu: Bilinç ile varlık, düşünce ile madde ve doğa arasındaki ilişki sorunu. İki yanı vardır - ontolojik (varlıkbilimsel) ve gnosiolojik (bilgi kuramına ilişkin) yan.

Gnosioloji (Epistemoloji): (Bilgi kuramı) felsefenin temel sorununun ikinci yanı olan bilgiye ilişkin öğreti.

Hümanizm: İnsanın bir birey olarak onuruna, kısıtlamaya uğramaksızın gelişme hakkına ve mutluluğuna saygı temeline dayanan, tarihsel olarak değişim gösteren görüşler sistemi. Hümanizme göre toplumsal fenomenleri değerlendirmede tek ölçüt insanın iyiliği, refahıdır.

Hilozoizm: Her maddenin canlı olduğunu savunan öğreti.

İdealizm: Felsefenin temel sorununa yaklaşımda materyalizmin tam karşıtı olan felsefi akım. Manevi olanın önce geldiği ilkesinden hareket eder. Öznel ve nesnel idealizmi birbirinden ayırdetmek gerekir. Bunlardan ilki dünyayı bireyin bilinci temeline dayanarak açıklar, ikincisine göre ise gerçekliğin temeli maddesel olmayan ruh, bir tür bireyötesi akıl, ya da Tanrı'dır.

İdeoloji: Son çözümlemede toplumsal sınıfların çıkarlarını dile getiren politik, dinsel, ahlaksal ve estetik görüşler sistemi.

İradecilik (Volanterizm): Dünyada varolan herşeyin temelini irade olarak gören idealist bir felsefe akımı.

Kadercilik: Dünyadaki tüm süreçlerin en başından üstün bir güç, kader tarafından belirlendiğini savunan öğreti.

Madde: Bilinçten bağımsız, onun dışında varolan ve onun tarafından yansıtılan nesnel gerçeklik.

Marksizm - Leninizm: Marx ve Engels tarafından kurulan ve Lenin tarafından yaratıcı bir biçimde geliştirilen bilimsel bir felsefi, ekonomik ve sosyo - politik görüşler sistemi. Marksizm 19. yüzyılın ortalarında oluşmuştur ve işçi sınıfının temel çıkarlarını dile getirir.

Materyalizm: İdealizmin karşıtı olan büyük felsefi akım. Materyalizm maddenin önce geldiğini, manevi olanın ikincil olduğunu savunur. Materyalizmin kendiliğinden, metafizik ve kaba biçimleri vardır. En yüksek biçimi, doğa, toplum ve insana ilişkin tutarlı materyalist görüşü dile getiren ve Marksizm - Leninizmi meydana getiren ögelerden biri olan diyalektik ve tarihsel materyalizmdir.

Metafizik: Diyalektiğin karşıtı, bilimsel olmayan bir düşünce yöntemi. Metafizik nesneleri ve fenomenleri değişmez ve birbirinden bağımsız olarak görür.

Metodoloji (Yöntembilim): Bilimsel bilgi edinme ve dünyayı dönüşüme uğratma yöntemi üzerine öğreti.

Monizm (Tekçilik): Tüm varlıkların dayandığı ilkenin tek bir kaynağının olduğunu savunan öğreti. Bu kaynak ya madde, ya da ruhtur.

Nesnel: İnsan bilincinden bağımsız.

Ontoloji: Genel olarak varoluşa ilişkin öğreti, felsefenin temel sorununun birinci yanı.

Öznel: İnsan bilincine bağlı olan.

Pozitivizm: Burjuva felsefesinde, materyalizm ile idealizm arasındaki savaşın «üstünde» yeralacak bilimsel bir felsefe yaratmayı kendine amaç edinen öznel idealist akım. Pozitivizm bir dizi aşamadan geçmiştir. Günümüzde Rudolf Carnap, Bertrand Russel, Hans Reichenbach gibi düşünürler tarafından temsil edilmektedir.

Pragmatizm (Yararcılık): Çağdaş burjuva felsefesinde, doğruyu yararlı olanla özdeşleştiren öznel idealist akım. Pragmatizm yararlılığı bireyin öznel çıkarlarının doyumu olarak görür. Günümüzdeki temsilcileri Charles Pierce, William James ve George Dewey'dir.

Rölativizm (Görececilik): İnsan bilgisinin göreceli, geleneksel ve öznel olduğuna ilişkin idealist bir kuram.

Septisizm (Kuşkuculuk): Nesnel gerçekliğin bilinebilme olanağına kuşkuyla yaklaşan öğreti. Tutarlı septisizm agnostizmden çok az farklılık gösterir.

Sınıflar, Toplumsal: Birbirlerinden, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim sisteminde tuttukları yer ve üretim araçlarıyla olan ilişkileri bakımından ayrılan büyük insan grupları.

Solipsizm: Yalnızca öz-benin varolduğunu, nesnel dünyanın yalnızca bireyin düşüncesinde varolduğunu kabul eden öznel idealist kuram.

Soyutlama: Nesnelerin ya da nesneler arasındaki ilişkilerin belirli yanlarını dikkate almayıp tek bir özellik ya da ilişki üzerinde yoğunlaşma.

Tarihsel Materyalizm: Marksizm - Leninizmi meydana getiren öğelerden biri ve aynı zamanda genel bir sosyolojik kuram, toplumun işleyişini ve gelişimini yöneten genel ve özel yasaların bilimi. Tarihsel materyalizm özünde diyalektik materyalizmin ilkelerinin toplumsal fenomenler alanına uygulanmasıdır.

Varoşçuluk (Egzistansiyalizm): Çağdaş burjuva felsefesinin öznel idealist bir akımı. Yandaşları insanı toplumun, felsefi bilgiyi bilimin karşısına koyarlar.

Yanıltmaca: Sofistlerin kasıtlı olarak uyguladıkları, tartışmada ya da akıl yürütmede doğru, haklı gibi görünen tezler ileri sürme yöntemi.

Yansıtma: Karşılıklı etkileşim sonucunda nesnelerin öteki nesnelerin özelliklerini kendi yapıları içinde yeniden üretebilmelerini sağlayan, doğaları gereği sahip oldukları özellik. Yansıtma gerek canlı, gerekse cansız doğada olduğu gibi toplumda da gözlemlenir ve en yüksek biçimi bilinçliliktir.

Yasa: Fenomenler arasındaki içsel, öze ilişkin, kalıcı, yinelenen ve zorunlu karşılıklı bağıntı. Nesnel yasaların bilimsel tüm bilimlerin başlıca amacıdır.

Yöntem: Doğruya ulaşmayı amaçlayan, fenomenleri araştırma aracı. Marksist felsefe diyalektik yöntem kullanır.

Felsefe nedir? Onu diğer bilimlerden ayıran, bizler için vazgeçilmez kılan nedir? Ve felsefe insan kültürüne ne katmıştır?

Bu ilginç ve karmaşık sorular felsefenin ilk ortaya çıkışından başlayıp günümüze değin, tarihle, mitolojiyle, ekonomi ve genel kültürle geniş bağlar kurularak tartışılmaktadır.

Bu kitap felsefe ile toplumsal düşünce arasındaki gelişimi, onun tarihteki kaynaklarını bütünsel bir ele alışla ve maddeci bir dünya görüşü ile incelemektedir.

Felsefe çağını özetler, çağının bilincidir, gelişiminin belirli bir evresinde insanoğlunun yarattığı herşeyin özüdür.

İnsan dünyayı kavrayabilir mi? Bizi çevreleyen dünyanın sınırsız olduğu düşünülürse, onu tam olarak kavramamız olanaklı mıdır?

İnsan sürekli bir arayış içindedir. Felsefe ise, bu arayış çabasını içeren, aynı zamanda da onu aydınlatan parlak bir ışıktır.

"Felsefi araştırmanın ilk koşulu yürekli, özgür bir kafadır." Marks.

1575 İlra (KDV dahil)

BİLİM VE SANAT